

Леся Українка

Я любила вік лицарства...

вибрані твори

Бібліотека
БШ коляра

Леся Українка

Я любила вік лицарства...

Вибрані твори

Київ

2008

УДК 821
ББК 84.4 Укр1
У 45

У 45 Українка Леся

«Я любила вік лицарства...». Вибрані твори — К. : Країна Мрій, 2008. — 368 с. : іл. — (Сер. «Бібліотека школяра»).

ISBN 978-966-424-116-5

До видання включено вибрані вірші, поеми та драматичні твори видатної літераторки, без яких палітра української літератури втратила б свої найяскравіші барви.

УДК 821
ББК 84.4 Укр1

Текст узгоджено за виданням: Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. — Т. 1, 2. — К.: Наук. думка, 1975.

ISBN 978-966-424-116-5

© Т. Крайнікова. Упорядкування,
передмова і примітки, 2008
© ТОВ «Видавництво
«Країна Мрій», 2008

Ломикамінь

У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. в українську культуру прийшла плеяда жінок-інтелігенток, інтелектуалок, творчих і публічних постатей. Наталя Кобринська, Уляна Кравченко, Ольга Кобилянська, Любов Яновська, Леся Українка — найпомітніші з-поміж них.

Їм передували відомі попередниці: Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Олена Пчілка. Остання з поійменованих — мати Лесі Українки. Таким чином, поставила не лише культурна, а й власне родинна традиція утвердження жінки в широких національних контекстах.

Лариса Петрівна Косач (таким є справжнє ім'я Лесі Українки) походила з шляхетної родини, де високо поцінювалися знання з різноманітних галузей людської думки, шанувалися мистецтва, одним словом, панувала висококультурна атмосфера.

Ще б пак, Петро Косач, батько Лариси Петрівни, був юристом, громадським діячем; Ольга Косач — письменниця (вже згадана Олена Пчілка), знавець народних традицій; її рідний брат Михайло Драгоманов — відомий учений, організатор демократичного руху (він мав неабиякий вплив на свою племінницю). Родина підтримувала дружні зв'язки з І. Франком, М. Павликом, М. Лисенком, М. Старицьким, А. Кримським, М. Заньковецькою, О. Кобилянською — товариство, безсумнівно, було вишуканим.

Велика частина життя Лесі Українки пов'язана з Волинню, яку вона називала «рідним куточком».

Тут вона народилася 25 лютого 1871 р. у м. Новограді-Волинському (ці землі входили до складу Російської імперії). Тут відкрила чарівний світ природи. Тут усвідомила себе українкою: обраний ще в юності псевдонім (Українка!) — її промовиста людська позиція. А Шевченківські дні та інші національні дати, що урочисто відзначалися в родинному колі, причинилися до цього.

На волинській землі Косачі мешкали в кількох місцях: Луцьку (сюди перевели з Новограда-Волинського батька за його «українофільство» і за побачення в Парижі 1878 р. з емігрантом М. Драгомановим), Ковелі, а в 1882 р. перебралися до маєтку в селі Колодяжному. Пізніше родина жила також у Києві та в Гадячі на Полтавщині.

Леся з народження була обдарованою: в чотири роки навчилася читати; у п'ять — писати й компонувати музичні п'єски; в шість — вишивати; у дев'ять взялася до літературної творчості; у тринадцять почала публікуватися під своїм знаменитим псевдонімом; у дев'ятнадцять написала для молодших сестер підручник «Стародавня історія східних народів». Без коментарів...

Вона одержала блискучу домашню освіту: з нею ретельно працювали батьки, а на початку 1980-х рр. Леся навчалася в Києві під керівництвом приватних учителів (ходити до гімназії не дозволяло здоров'я). Її навчальна програма була наближеною до програми чоловічої гімназії: історія, мови, мистецтвознавство, світова літературна класика.

Як згадувала сестра Ольга, в дитинстві Леся була нерозлучна з братом Михайлом і за ту нерозлучність

їх жартома називали спільним ім'ям «Мишолосіє». Їхні забави, без перебільшення, можна назвати інтелектуальними: крім читання, любили вони розігрувати сценки з грецьких міфів, бавилися в пригоди Робінзона Крузо, білу Вілу та Юнака.

Леся захоплювалася давниною. Пізніше зізнавалася:

*У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Незвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.*

(«Мрії»)

Традиційні ляльки були для цієї тендітної дівчинки не цікавими — її непереможно вабили мандри, далекі краї і країни, минулі епохи і героїчні вчинки. Коли Косачі бували в Луцьку, Леся з Михайлом багато часу проводили на території середньовічного замку Любарта. Вони знали його історію, оповіді про нього, орієнтувалися в плані побудови. А коли перебралися до новозбудованої хати в Колодяжному, то ці невгамовні діти, за словами матері, перетворилися «на первісних дикунів, увесь час блукали десь лісами, не дивлячись на негоду й постійні дощі».

Батьки всіляко заохочували духовний розвиток дітей, зокрема дбали про ознайомлення з народними традиціями. Так, улітку 1876 р. Ольга Петрівна (мати) разом із Лесею та Михайлом відпочивали в селі Жабориці, де Леся вперше почула розповіді про мавку, а в 1881 р. малі Косачі в селі Чекни (нині Рівненська обл.) бачили зустріч весни та слухали веснянок. У 1884 р. мати завезла їх до села Скулина, де вони відвідали урочище Нечимне (тепер урочище Лісова пісня),—

саме там Леся почерпнула дивовижні легенди про місцеве бездонне, як говорили селяни, лісове озеро. З тих хоч і дитячих, але сильних вражень пізніше зродився літературний шедевр — «Лісова пісня». Драма розпочинається такою декорацією:

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява краю переходить в куп'я та очерети, а водному місці в яро-зелену драговину — то берег лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.

Місцина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної, задумливої поліської краси.

Лесина сестра О. Косач-Кривинюк згадувала: цей чарівний краєвид вони бачили при місячному світлі, коли ночували у шопі на сіні біля хатини дядька Лева в Нечимному. Так, діти з шляхетної родини ночували, наголосимо, в шопі на сіні (тобто в сараї)! А ще вони товаришували з сільськими дітлахами, цікавилися їхнім простим побутом...

А тепер інший біографічний акорд: в дитинстві в Лесі була ще одна пристрасть — фортепіано, яке їй, п'ятирічній, подарували батьки. О. Косач-Кривинюк писала: «Леся страшенно любила музику, була до неї дуже здатна, здатна навіть до композиторства, бо часто грала свої власні, дуже хороші, імпрровізацій-композиції...» На межі 1881–1882 рр. їй давала уроки гри на фортепіано дружина М. Лисенка Ольга Деконор, яка вчила не тільки відмінній виконавській техніці, а й розвивала хороший смак.

До свого улюбленого інструмента Леся Українка елеґійно зверталася:

*Мій давній друже! мушу я з тобою
Розстатися надовго... Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.*

(«До мого фортепіано»)

Що ж змусило авторку цих рядків розставатися з «давнім другом»? — Хвороба: багато років Леся Українка слабувала на туберкульоз. Тож їй було дано багато талантів і здібностей, а ось здоров'я... катма.

Все розпочалося на Йордана 1881 р. У Луцьку під час обряду посвячення води в річці Стир Леся застудилася на сильному морозі. Відтоді, писала вона, розпочалася її «30-літня війна» з хворобою: як «в Дантовому пеклі», терпіла муки — болісні лікувальні процедури, операції, милиці, протез, ліжковий режим. Хвора тілом, але міцна духом жінка, вона сприймала свою хворобу (що видно із спогадів і листування) як випробування, яке загартовує характер. Однак серйозні заняття музикою, звісно, стали неможливими...

Кажуть, що талановита людина талановита в усьому. Далєбі, що так. Лесині «думки веселі і сумні» знайшли інший, не менш достойний, вихід — поезію. Тут її дар розквіт і пишно плодоносив — за життя Лесі Українки вийшли ориґінальні збірки поетичних творів «На крилах пісень» (Львів, 1893), «Думи і мрії» (Львів, 1899), «Відгуки» (Чернівці, 1902). Зауважте: всі книжки були опубліковані не в підросійській Україні! Бо це був час жахливих утисків українського слова.

Леся Українка була проти оцінки її творчості (як і будь-якого літератора) з погляду біографії. Вважала, що для сприймання художнього твору не важливо, яким є автор — молодим чи старим, хворим чи здоровим, оптимістом чи песимістом. Головне — сам твір.

*Хто вам сказав, що я слабка,
Що я корюся долі?
Хіба тремтить моя рука
Чи пісня й думка кволі? —*

так охарактеризувала себе і своє слово у вірші «Хто вам сказав, що я слабка...»

Доля відміряла Лесі Українці всього-на-всього 42 роки. Це були насичені, яскраві, повноцінні роки: творила, працювала як науковець, перекладач, літературний критик, публіцист, долучалася до громадських справ, зрештою, кохала, вийшла заміж — її чоловіком був музикознавець-фольклорист Климент Квітка.

Вона багато подорожувала. Крим, Італія, Греція, Литва, Австрія, Швейцарія, Болгарія, Єгипет, Грузія. Це аж ніяк не розважальний туристичний маршрут — це місця її лікування. Втім, кожна така поїздка приносила знайомства з музеями, театрами, архітектурними пам'ятками тощо.

Для прикладу, перебуваючи в Одесі, Леся Українка відвідувала храми різних віросповідань: православну церкву, католицький костел (де вона з великою насолодою слухала орган і проповіді італійською, французькою і польською мовами), єврейську синагогу. (Цей цікавий факт спонукає до роздумів про її розкуте ставлення до релігійної догматики. А щоб упевнитися

в тому, варто перечитати бодай драматичну поему «Одержима»). У Відні вона дивувалася орнаментичі і скульптурі в старій частині міста — цісарським палатам і театру, ратуші, зачаровано слухала віденську оперу. В Єгипті її надзвичайно вразив сфінкс із кам'яним поглядом у вічність. Так поставали теми для творчості.

У 1990 р., збираючись до Відня на лікування, племінниця листувала до М. Драгоманова: «Прикро мені дуже, що прийдеться нидіти по тих клініках,— се варто пекла! — але вже нема що робити. Зате потішаюся тим, що Європу зобачу... От не знаю, чи дадуть-то мені німці писати в клініці,— певне, не дадуть!»

Однак під час таких подорожей вона все-таки писала...

*Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край.*

(«Бахчисарай»)

Це з «Кримських спогадів».

А ось пейзаж із поезії «Дим», написаної 1903 р. у Сан-Ремо:

*І я дивилась
На ті бездимні села італ'янські
(Вогню й малого для «поленти» досить),
На рижові поля, страшні «різай»...*

Італійські картини, різко відмінні від поліських, спочатку викликали в неї відчуття відчуження, але згодом вона знайшла на цій землі щось рідне серцю — життя простої людини.

Або, приміром, єгипетська тематика:

*Плакати довго Єгипет не вміє. Умив свої пальми,
Руно зелене та буйне ланів понаднільських скротив
І підновив позолоту блискучу в розлогії пустині,
Та й усміхається знову, — таємній радощі Сфінкса!*

(«Таємний дар»)

Навіть назви її поетичних циклів несуть ідею мандрів: «Подорож до моря», «Кримські спогади», «Кримські відгуки», «Весна в Єгипті», «З подорожньої книжки».

Проте чужі країни, їхні небачені красоти і дива, не затьмарили головного чуття — любові до рідної землі. Леся дуже тягнуло на Волинь, але тамтешній клімат при її хворобі був не підходящим. У листі до матері з Ялти 3 квітня 1898 р. зізнавалася: «Властивий, найрідніший рідний край для мене Волинь, туди мені не можна...» А в поезії «Вечірня година», що має присвяту «Коханій мамі», сказано:

*Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній Волині!*

Про Україну вона думала то з трепетом, то із сумом. Журилася над тим, що «вкраїнська справа» така «сутужна», водночас проклинала руки, «що спадають безсили», вбачала єдиний вихід із скрутного становища нації — боротися за волю. Як Жанна д'Арк (котрою захоплювалася), зверталася до земляків із закликком:

*Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неслав'ї.*

(«І ти колись боролась, мов Ізраїль...»)

А неслава — страшніша за смерть. Принаймні в Лесиних координатах цінностей.

Стояти осторонь від суспільних проблем їй не дозволяли ані переконання, ані... виховання: її родина не належала до добромисних підданих російської корони. Під пильним оком влади перебували батьки Петро і Ольга Косачі. Дядько Михайло (Драгоманов) — співробітник Київського університету — був звільнений з роботи за політичну неблагонадійність вимушено емігрував за кордон. Тітку Єлю (Олену Косач, сестру Лесиного батька) за участь у замаху на шефа жандармів Дрентельна заслано до Сибіру (до речі, ці обставини стали поштовхом до написання поезії «Надія»). За Лесею ж самою провадився «негласний нагляд» (тобто за нею стежили), а Департамент поліції завів справу № 176 «О дворянке Ларисе Петровне Косач. Начато 18 марта 1894 года». Київську квартиру Косачів (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 97) у січні 1907 р. жандарми ретельно обшукали, заарештували Лесю Українку разом із сестрою Ольгою... «Горе з розуму», та й годі! Та в ім'я України вона і її рідні зносили його з гідністю, адже

*Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита! —*

(«Мрії»)

Проте великим талантам властиве й критичне ставлення до Батьківщини. Воно постає з їхньої великої любові і жертвності, тож є виявом справедливості. Леся Українка була войовницею проти раболепства і плебейства, темноти і забитості, що, на жаль, спостерігала поміж земляками. Вона бачила нагальну необ-

хідність піднесення культурного рівня українства і невтомно працювала задля того. Великим її внеском у національну культуру є переклади.

Леся Українка знала понад десяток іноземних мов. Свою першу перекладацьку працю вона виконала в Колодяжному в чотирнадцять років, щоправда, на спілку з братом Михайлом: за порадою матері діти переклали «Вечори на хуторі під Диканькою» М. Гоголя. 1885 р. книжка була надрукована у Львові. Це був лиш добрий почин — далі вона перекладала багатьох зарубіжних авторів, чиї імена є окрасою світової літератури: Г. Гейне, В. Гюго, М. Метерлінка, А. Міцкевича, І. Тургенєва...

У листі від 5 березня 1891 р. до М. Драгоманова Леся Українка пояснила свої старання на ниві перекладу: «Я надіюсь, що, може, як більше знатимуть українці чужу літературу, то, може, згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній.»

Як протипагу «дилетантизму», в кінці 1980-х вона також замислила видавничу серію — переклади видатних творів красного письменства. Серед авторів — Сервантес, Бомарше, Петрарка, Бальзак, Леконт де Ліль, В. Скотт, Вольтер, Руссо...

Великі наміри і звершення, звісно, під силу тільки високоосвіченій людині. Такій, як вона. М. Павлик з цього приводу писав до М. Драгоманова: «... Леся так просто ошоломила мене своїм образованием та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка... Ми говорили з нею дуже довго, і в кождім її слові я

бачив розум та глибоке розумінє поезії, освіти й людського життя».

Справді, вона не була замкнена «в крузі своїх поезій» — її інтереси стосувалися різноманітних громадських і культурних царин; ритм життєдіяльності не зменшувався від недуги. Тож наведемо кілька фактів.

У кінці 1880-х рр. в Києві працював літературний гурток «Плеяда», в роботі якого активну участь брала Леся Українка. На засіданнях обговорювалися твори гуртківців, літературні новинки, мовні питання і т. п.

Різноманітні праці Лесі Українки — художні твори, переклади, критичні статті, публіцистика — друкувалися в численних періодичних виданнях. «Вітчизна», «Дзвінок», «Житє і слово», «Життя і революція», «Зоря», «Літературна газета», «Літературно-науковий вісник», «Молода Україна», «Народ», «Нова рада», «Рідний край», «Шершень» — наведений перелік не повний.

У серпні 1903 р. Леся Українка з матір'ю та іншими діячами української культури їздила до Полтави — на відкриття пам'ятника І. Котляревському. Подія зібрала цвіт української інтелігенції: В. Стефаник, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, М. Старицький, Панас Мирний... Таке спілкування зводило мости між роз'єднаними частинами України, спонукало до взаєморозуміння, спільної роботи.

1906 р. Леся Українка відповідала за бібліотеку товариства «Просвіта», разом із сестрою Ольгою організувала бібліотеку-читальню: упорядковувала фонди, налагоджувала книговидачу.

1908 р.: Леся Українка і її чоловік К. Квітка

долучилися до організації етнографічної експедиції, причому на цей захід виділили власні кошти. Остання обставина заслуговує на особливу повагу: подружжя, правду кажучи, особливо не розкошувало. Так, у листі до сестри Ольги 1910 р. Леся Українка повідомляла, що підробляє перекладами ділових документів та уроками з французької й німецької мов — інакше не вижити. А тоді, в 1908 р., перейнята ідеєю зберегти для майбутніх поколінь українців фольклорні скарби, замовила в Москві валики для фонографа. І вони знадобилися: Леся Українка та К. Квітка записали на фонограф від кобзаря Г. Гончаренка «Думу про Олексія Поповича», «Думу про удову», «Думу про брата і сестру», народні пісні «Нема в світі правди...», «Попадя». До речі, на одному з валиків зберігся голос Лесі Українки.

Але це тільки дециця з її більш ніж солідних фольклорних записів — вона дуже любила народну пісню. Протягом подружнього життя К. Квітка записав пісні, які дружина пам'ятала змалку, а згодом упорядкував видання «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки» (1917).

Її не стало 19 липня 1913 р. у м. Сурамі (Грузія). За тиждень по тому (25 липня) до Києва прибув поїзд із тілом Лесі Українки. А наступного дня на Байковому кладовищі відбувся похорон. Жалобна процесія була надзвичайно велелюдною. Її пильнувала кінна й піша поліція...

Якось Леся Українка, збираючись до Єгипту, сказала: «...Вже, видно, мені на роду написано бути такою *princesse lointaine*¹, пожила в Азії, поживу ще й

¹ *Princesse lointaine* (франц.) — далекою царівною.

в Африці, а там... Отак все посуватимусь далі та далі — та й зникну, обернуся в легенду ... Хіба ж се не гарно?» Ці слова видаються пророцтвом — пророцтвом, що збулося...

У 1897 р., перебуваючи в Криму, Леся Українка і Сергій Мержинський (про цю людину ще йтиметься далі) піднялися на гору Ай-Петрі. В поезії «Уривки з листа» вона описує, як тоді поминули вони «сади-виногради рясні, кучеряві», «лаври, поетами люблені», «пишні магнолії», «стрункі кипариси, густо повиті плющем», далі щезли «явори й темні дуби, до негоди та борвію звиклі», потім не стало й тернів, будяків та полину. Їхнім очам відкрився понурий пейзаж:

*Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння
Скрізь понад шляхом нависло, неплідне та голе,
Наче льоди на північному морі.*

*Сухо, ніде ні билини, усе задавило каміння,
Наче довічна тюрма.*

*Сонце палке сипле стріли на білу ю крейду,
Вітер здійма порохи,*

Душно... води ні краплини... се наче дорога

в Нірвану,

Країну всесильної смерті...

Аж ось на шпилі,

На гострому сірому камені блиснуло щось,

наче племінь:

Квітка велика, хороша свіжі пелюстки

розкрила,

І краплі роси самоцвітом блищали на дні.

Камінь пробила вона, той камінь,

що все переміг,

Що задавив і могутні дуби,

І терни непокірні.

*Квітку ту вчені люди зовуть Saxifraga,
Нам, поетам, годиться назвати її ломикамінь
І шанувать її більше від пишного лавра.*

Ця квітка — гірський едельвейс — дуже вразила Лесю Українку: горда і життєствердна сила, що здолала камінь, краса, що осяяла пустку.

Таким є художнє слово Лесі Українки — як ломикамінь. Вочевидь, тому не всім дано його дістати: надто велика височінь, надто багато зусиль та умінь потрібно докласти.

Хоча широке визнання до поетеси прийшло ще за життя. На її честь влаштовувалися літературні вечори (1901 р. — у Чернівцях; 1909 р. — в Києві), в 1911 р. її було обрано членом Товариства прихильників української літератури, науки і штуки (на засіданні був присутній І. Франко). Та було й інше: цензура в царській Росії переслідувала її поезії, статті, книжки.

Творчість Лесі Українки, власне, не забороняли в радянські часи. Однак і не дозволяли всю — приміром, крамольною вважалася драматична поема «Бояриня». Про Лесю Українку багато писали тодішні літературознавці, але штампи на кшталт «дочка Прометєя», «співачка досвітніх вогнів» затуманювали (чи радше задурманювали) розуміння її творів. Виникав парадокс: вона була відомою читачу, але зовсім ним не знаною.

Так, на кожний випадок цитувалися знамениті рядки з поезії «Contra spem spero!»:

*Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха стівати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!*

А тим часом вони справді акумулюють потужну енергетику її особистості. Без надії сподіваюсь! — тільки сильна особистість обирає таке життєве кредо. Ці слова точно характеризують і саму авторку, й її літературних героїв.

Причому сильною у творах Лесі Українки постає здебільшого жінка — Оксана («Бояриня»), Мавка («Лісова пісня»), Міріам («Одержима»), Віла («Віла-посестра»). Силою волі, рішучістю, високістю думок і вчинків вони переростають мужчин, з якими так чи інакше пов'язані у житті. Бо мають лицарське єство, що різко вирізняє їх серед пересічного люду.

Як писала дослідниця С. Павличко, в письменстві ХІХ — початку ХХ ст. загострилися суперечності як між чоловічим і жіночим началами, так і відмінності між реалістичною манерою та модернізмом, патріархальним ладом та новими життєвими тенденціями. У творчості Лесі Українки ця проблематика реалізувалася в художньо-естетичній концепції неоромантизму.

Леся Українка трактувала останній таким чином: неоромантизм звільняє особу не від натовпу (як це було в романтизмі початку ХІХ ст.), а в натовпі. Тож звичайним людям неминуче слід доростати до рівня тих, що несуть особливу духовну потугу, вивищуються над своїм часом і сучасниками.

Мавка («Лісова пісня») побачила в Лукашевій душі «цвіт», тому її боляче вражає насамперед його зрада самому собі:

*...Смутно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятись.*

Адже щастя — в повнокровності і повноцінності життя. І Лукаш доти був щасливий, доки любив, а його душа говорила «виразно-щиро голосом сопілки». Однак через відступництво Лукаш обертається на вовкулаку... Мавка прощає кривднику: її духовна сила — це добро, безбереге і вічне. До цього потужного духовного світила людина повинна обертатися, як сонях до сонця.

Надзвичайному, винятковому, ідеальному вона протиставляла нудну буденність, сірість, міщанство. У поезії «Люди бояться вночі кладовищ...» писала, що не траурні процесії, катафалки, труни і могили викликають у неї страх (як у більшості людей), — ні, її жахає інше:

*Раптом побачу спотворені мрії,
мертві надії, зотлілу любов,
мертва душа гляне в очі марою,
в жилах мені заморозить всю кров.*

Чи не найголовнішою ідеєю творчості Лесі Українки є сповідування високого етичного цензу, безкомпромісна відраза до всього, що принижує Людину. 1899 р. у листі до М. Павлика вона розкритикувала назву серії видань книжечок для народу «Хлопська бібліотека»: «Доки ми ще будемо інших, а то й самих себе лаяти хлопами? Єсть же слова «селяни», «хлібороби»... Може, се й дрібниця, та все ж характерна...» Невинна, на перший погляд, назва «хлопська бібліотека» так болісно різонула її! Авжеж, поетеса, що написала рядок «Убий, не здамся!» («Мрії»), органічно не могла сприйняти будь-якого «хлопства» в окремії людині і в нації.

Особливо виразно цей аристократизм авторської натури (а також літературного героя) виявився в драматичній поемі «Бояриня» (1910). Тут Лесине слово перетворилося на лицарську «страшну, двусічну зброю», бо це твір про українсько-російський конфлікт культур, далеко не братні стосунки сусідніх народів. Доля Оксани, сучасниці трагічних подій доби Руїни, спонукає українців гордо нести голову, а не по-холопськи хилити її додолу...

Леся Українка не раз зверталася до теми національної історії: позивалася з сусідами, що оточили Батьківщину, «мов леви в пустині» («І ти колись боролась, мов Ізраїль...»), із запалом картала її дітей за те, що на себе самохіть кладуть кайдани. Останній докір, втім, адресувала не тільки українцям, а й взагалі слов'янам («Slavus — sclavus»).

Так, твори письменниці тематично не зосереджені виключно на українстві — навпаки, її художній світ розімкнений до реалій світової культури (про здобуту нею прекрасну освіту повторюватися зайве). Авторка то звертається до античності («Кассандра», «Іфігенія в Тавриді», «Напис в руїні»), то до біблійних подій («І ти колись боролась, мов Ізраїль...», «Одержима»), то Середньовіччя («Мрії», «Трагедія»), то до... — все й не охопиш. Це надає їй творчості величезної інтелектуальної насиченості, а від читача потребує такого ж широкого кругозору.

М. Євшан, поет, літературознавець, сучасник Лесі Українки, стверджував, що вона «...не має у нашому житті місця. Воно занадто бліде і безбарвне, не може бути тлом ані декорацією для тих великих по замислу

постатей, які їй треба вивести.» У давноминулих епохах Лесю Українку вабила грандіозність людського духу, що долає відстані і час, володіє безсмертям.

1904 р. вона пише поезію «Напис в руїні». Гробниця єгипетського тирана, ім'я якого не дійшло до нащадків, для авторки — пам'ятник народу-будівничому, а не знак величі похованого «царя царів»:

*Умер давно той цар з лицем тирана,
Зоставсь по ньому — круг і збитий напис.
Стівці! не марте, вчені! не шукайте,
Хто був той цар і як йому наймення:
З його могили утворила доля
Народу пам'ятник, — хай гине цар!*

Хай гине цар! Таке гасло незадовго до революції в Росії 1905 р. звучало досить неоднозначно. Але не лише тоді — в радянські часи, за спогадами шістдесятника Є. Сверстюка, слово авторки поезій «Напис в руїні», «Fiat pox!», «До («До тебе, Україно, наша бездоляная мати...»)» теж сприймалося як натяк на тодішніх «богів земних».

У цьому прикмета її творів, що торкаються минувшини людства та переносять українського читача до інших країн: вони суголосні актуальному часу, вітчизняним подіям.

Але поезія думки, поезія громадянських роздумів і світових культурних асоціацій — ще не вся Леся Українка. Є в її творчості і прекрасні пейзажні замальовки («Тиша морська», «Хвиля», «Давня весна»), й інтимна лірика («Все, все покинуть, до тебе полинуть...», «Хотіла б я тебе, мов плющ обняти...»). У них — радість і біль, життя і смерть; тут домінують емоції, настрої, душевний стан.

Лірична героїня «Давньої весни» радіє весні, що їй, «хворій й самотній», подарувала свято відродження землі, принесла дивовижний подарунок — розквітлі яблуневі гілки у вікні. Такі подарунки — незабутні...

Леся Українка вміла помічати миті, захоплювати їх в усіх нюансах, граційно послуговуючись зображально-виражальними засобами мови. Вона була музикантом не лише тоді, коли сідала за фортепіано, а й коли брала в руки перо. Особливо прикметна в цьому плані поезія «Хвиля»: короткі й довгі, римовані й неримовані рядки, внутрішні рими, перебільний ритм, алітерації — повна ілюзія подиху моря:

*Хвиля йде, —
вал гуде —
білий, смілий, срібний, дрібний,
нападе
на сухе баговиння,
на розсіпане каміння,
білим пломенем метнеться,
стрепенеться,
скине з себе все, що ясне,
й гасне...*

Зважте також на «малюнок», графічний образ твору: ніби хвиля накочується на берег. Ось воно — віртуозне володіння словом, тріумф мистецтва!

У поетичному набутку Лесі Українки є низка творів, присвячених Сергію Мержинському. Цю людину вона кохала...

Вони познайомилися в 1897 р., відпочивали в Криму (ми вже згадували про їхнє сходження на Ай-Петрі та знайдений там гірський едельвейс), Сергій гостював у Косачів у Гадячі, а Леся в нього у Мінську.

Однак С. Мержинський тяжко хворів. Леся дбала про нього, як могла: приїздила доглядати, недосипала ночей над хворим. А біль і тривогу тамувала у творах. «Твої листи завжди пахнуть зов'язлими трояндами...», «Все-все покинуть, до тебе полинуть...», «Хотіла б я тебе, мов плющ обняти...», «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись», «Я бачила, як ти хилився додолу...», «То, може, станеться і друге диво ...» — її твори сповнені великого людського почуття і не менш великого поетичного таланту.

Уста говорять: «Він навіки згинув!»

А серце каже: «Ні, він не покинув!»

Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?

Тремтить-бринить, немов сльоза гаряча,

Тут, в глибині, і б'ється враз зі мною:

«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!» —

ці рядки написані вже по смерті С. Мержинського.

Через шість років, восени 1897, Леся Українка познайомилась із студентом Київського університету К. Квіткою, а в липні 1907 р. вони побралися...

У Лесі Українки є чимало поезій, безпосередньо обернутих до власного «Я»: «Як дитиною, бувало...», «Хотіла б я піснею стати...», «Ви щасливі, пречистії зорі...» та інші. Ці самозаглиблені медитації — явлення її душі, що прагне такої волі, як має лише пісня, такої високості, як у зірок на небі. Вона знайшла і волю, і простір, і височину — у творчості.

Бо слово, на її переконання, всемогутнє. Головним героєм поеми «Давня казка» є митець, що мав «талан до віршів, не позичений, а власний». Такому обранцю долі під силу звоювати серце гордої красуні, вселити войовничий дух у готове до дезертирства військо,

пробудити гідність у зневіреному народі, збунтувати його проти несправедливості:

*Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!*

(«Давня казка»)

«Проти діла соромного» і нині звучить слово Лесі Українки. Як гірський едельвейс, воно пробиває камінь національної байдужості, нещастя, духовної лінії і сірості — і дарує свій осяйний квіт тому, хто годен його дістати з вершини.

Тетяна КРАЙНІКОВА

ПОЕЗІЇ

Із збірки «На крилах пісень» (1893)

CONTRA SPEM SPERO!¹

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть — і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать

¹ Contra spem spero! (лат.) — Без надії сподіваюсь!

І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей:
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!
[2 травня 1890]

НАДІЯ

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Україну,
Поглянути ще раз на рідну країну,

Поглянути ще раз на синій Дніпро,—
Там жити чи вмерти, мені все одно;

Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.
[Луцьк, 1880]

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до захóду,
Тим шляхóм, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння,—
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.
Євпаторія,
1890, 16 серпня

Із збірки «Думи і мрії» (1899)

* * *

Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну
То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.

* * *

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,

Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомонило —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1894

* * *

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю,
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали,
Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало,—
Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись,—
Що сльози там, де навіть крові мало!

1895

FIAT NOX!²

«Хай буде тьма!» — сказав наш бог земний.
І стала тьма, запанував хаос,
Немов перед створінням світу. Ні, ще гірше
Був той хаос, бо у ньому були
Живі створіння, їх давила тьма.

Скрізь марища з хаосу виринали.
Лиха зараза, голод, злидні, жах —
Несвітський жах усім морозив душу:
І найодважнішим ставало жаско³,
Голодні крики слухаючи й стогін,
Що виринали, наче зо дна моря,
З юрби великої і темної. Здавалась
Ота юрба частиною хаосу
І голосом його. Часами розлягалось
У темряві гукання: «Світла! Світла!»
І на відповідь чувся голос дужий
Земного бога з високості трону:
«Хай буде тьма!» І знов тремтів хаос.

О, не один нащадок Прометей⁴
Блискучу іскру з неба здобував,
І безліч рук до неї простягалось,
Мов до зорі, що вказує дорогу.
І розсипалась та велика іскра
На іскорки малесенькі, незначні,

² Fiat nox! (лат.) — У перекладі Лесі Українки: «Хай буде тьма!»

³ Жаско — страшно, лячно.

⁴ Прометей — у давньогрецькій міфології титан, що викрав з Олімпу вогонь для людей, за що був жорстоко покараний Зевсом.

І кожний іскорку ховав, неначе скарб,
У попелі холодному віддавна;
Вона не гасла, тліла в тій могилі,
Та не давала ні тепла, ні світла,
А сміливий нащадок Прометея
Знаходив смутну долю свого предка:
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині...

І досі так, о браття! й досі тьма.
Гей, озовіться! Страшно в сім хаосі.
Я чула голоси одважні, вільні,
Вони лунали, мов гукання в лісі,—
Тепер замовкли, і страшніше тиша
Мені здається, ніж була раніш.
Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді,—
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здалека сіяє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!
Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чутно брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів...

Гей, царю тьми!
Наш лютий вороже! Недарма ти боїшся
Кайданів тих залізної музики!
Боїшся ти, що грізні, смутні гуки
Пройняти можуть і камінне серце.
А чим же ти заглушиш дикий голос

Хаосу темного, крик голоду й біди,
І розпачливеє гукання «світла, світла»?
На нього завжди, як луна у горах,
Одважні, вільні голоси озвуться.
«Хай буде тьма!» — сказав ти, — сього мало,
Щоб заглушить хаос і Прометея вбить.
Коли твоя така безмірна сила,
Останній вирок дай: «Хай буде смерть!»
25/XI 1896

* * *

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакати, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма, —

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.
2/II 1897

УРИВКИ З ЛИСТА

Товаришу мій! не здивуйте з лінивого вірша.
Рифми, дочки безсонних ночей, покидають мене,
Розмір, неначе химерная хвиля,
Розбивається раптом об кожную малу перешкоду,
Ви даремне шукали б у ньому дев'ятого валу,
Могутньої хвилі, що такт одбива течії океану.
Думки навіває мені тепер Чорнеє море —
Дике, химерне воно, ні ладú, ні закону не знає:
Вчора грало-шуміло воно
При ясній, спокійній годині,
Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі,
Хоч вітер по горах шалено жене сиві хмари.
Так би й лежала я завжди над сею живою водою,
Дивилась би, як без жалю сипле перли вона й самоцвіти
На побережне каміння,
Як тіні барвисті від хмарок золотистих
Проходять по площині срібно-блакитній
І раптом зникають,
Як білая піна рожевіє злегка,
Немов соромливе обличчя красуні,
Як гори темніють, повиті у білі серпанки,
Вони так спокійно стоять,
Бо їх стереже колонада сумних кипарисів,
Поважних, високих...

.....

Я тільки що знов прочитала
Ваш дужий, неначе у крицю закований,
Міцно узброєний вірш.
Як же за нього я маю віддячити вам?

Байку хіба розкажу, а «мораль» ви самі вже виводьте.

Битим шляхóm та крутим
Їхали ми на узгір'я Ай-Петрі;
Вже поминули сади-виногради рясні, кучеряві,
Що покривають підніжжя гори, наче килим розкішний,
Ось уже й лаврів, поетами люблених,
Пишних магнолій не видко,
Ані струнких кипарисів, густо повитих плющем,
Ані платанів розкішних наметів.
Тільки стрічалися нам земляки наші, білі берези,
Явори й темні дуби, до негоди та борвію звиклі,
Але й вони вже zostались далеко за нами,
Тільки терни, будяки та полин товаришили нам у дорозі,
Потім не стало і їх.
Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння
Скрізь понад шляхом нависло, неплодне та голе,
Наче льоди на північному морі.
Сухо, ніде ні билини, усе задавило каміння,
Наче довічна тюрма.
Сонце палке сипле стріли на білу ю крейду,
Вітер здійма порохи,
Душно... води ні краплини... се наче дорога в Нірвану,
Країну всесильної смерті...

Аж ось на шпилі,

На гострому сірому камені блиснуло щось, наче племінь:
Квітка велика, хороша свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні.
Камінь пробила вона, той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні.
Квітку ту вченії люди зовуть *Saxifraga*,

Нам, поетам, годиться назвати її ломикамінь
І шанувати її більше від пишного лавра.

1897, Ялта

МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника⁵ зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто, розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

Не здавався мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.

⁵ Сперечник — суперник.

Тільки серце чарувала
Бранки смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

Він, було, мені лунає
У безсонні довгі ночі
І еднається так дивно
З візерунками гарячки:

Мріє стеля надо мною,
Мов готичнеє склепіння,
А гілки квіток сплелися
На вікні, неначе ґрати.

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало,—
Чи то вуличнеє світло,
Чи то полиски пожежі?

Що се так шумить невпинно?
Навісний, безладний гомін!
Чи в крові гарячка грає,
Чи війна лютує в місті?

Чи се лютий біль у мене
Тихий стогін вириває.
Чи то стогне бранець-лицар
Знемагаючи на рани:

«Хто живий у сьому замку?
Хто тут має серце в грудях?
Другом будь, зійди на вежу,
Подивись на бойовисько!

Подивись на бойовисько,
Хто кого перемагає?
Чи над лавами ще в'ється
Корогва хрещата наша?

Коли ні,— зірву завої!
Хай джерелом кров поллється,
Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло
Ось воно все голосніше...
Зав'яжіть тісніше рани,
Шкода кров губити марне!..»

Так дитячі мрії грали
Між примарами гарячки.
А тепер? — гарячка зникла,
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні
І закута у кайдани
Невидимою рукою,

Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін з бойовиська.

Так і хочеться гукнути,
Наче лицар мрій дитячих:
«Хто живий? Зійди на вежу,
Подивися наоколо!

Подивись, чи в полі видко
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити,
Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров полетиться,
Згину я від згуби крові.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!..»
Ялта, 18/XI 1897

Із збірки «Відгуки» (1902)

* * *

Ви щасливі, пречистії зорі,
ваші промені — ваша розмова;
якби я ваші промені мала,
я б ніколи не мовила слова.

Ви щасливі, високії зорі,
все на світі вам видно звисока;
якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока.

Ви щасливі, холоднії зорі,
ясні, тверді, неначе з кришталю;
якби я була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю.
18/VII 1900

ТРАГЕДІЯ

Чує лицар серед бою,
що смертельна рана в грудях,
стиснув панцира міцніше,
аби кров затамувати.

Бачить з вежі гарна дама,
що поблід її коханий,
що рукою стиснув груди,—
посила до нього джуру.

– Пане лицарю, вас просять
залишити бій кривавий
хоч на ту малу часину,
поки рану перев'яжуть.

Є у нас м'які завої
і бальзам на рану гойний,
там на вежі біла постіль
вже давно для вас готова.

«Любий джуро! щира дяка
тій, що шле тебе до мене,
але я прийти не можу
на запросини лагідні.

Якби я хоч на хвилину
скинув сей залізний панцир,
кров би ринулась потоком
і життя моє порвала б.

Бо й такі бувають рани,
що нема на них бальзаму,
що нема на них завоїв,
окрім панцира твердого».

– Ох, мій пане, ся відповідь
зранить серце ніжній дамі! –
«Може, має дама панцир,
Хай його міцніше стисне».

Кімполунг, 6/VI 1901

Поза збірками**ВИШЕНЬКИ**

Поблискують черешеньки
В листі зелененькім,
Черешеньки ваблять очі
Діточкам маленьким.
Дівчаточко й хлоп'яточко
Під деревцем скачуть,
Простягають рученята
Та мало не плачуть:
Раді б вишню з'їсти,
Та високо лізти,
Ой раді б зірвати,
Та годі дістати!
«Ой вишеньки-черешеньки,
Червоніі, спілі,
Чого ж бо ви так високо
Виросли на гіллі!»
«Ой того ми так високо
Виросли на гіллі,—
Якби зросли низесенько,
Чи то ж би доспіли?!»

SLAVUS — SCLAVUS⁶

Слов'янщина! — який величний гук,
Який широкий і містичне темний.

⁶ Slavus — sclavus (лат.) — Леся Українка використовує гру слів: слов'янин — раб (в латинській мові вони співзвучні).

І скільки літ і як багато рук
Для неї будували храм таємний.
Посеред храму п'єдестал звели,
І статую поставили на ньому,
І вид, немов Ізіді⁷, зап'яли
Покровом щільним ідолові свому.
Стоїть таємна статуя давно,
Час тихо упливає рік за роком,
І досі ще нікому не дано
В лице їй глянути одважним оком.
А що ж величної Слов'янщини сини,
Німої матері проречистії⁸ діти,
Між людьми чим прославились вони?
Чим похвалитись їм, з чого радіти?
Дивіться: з них кожний як один,
Що світ би здержав на плечах здорових,
Міцний, як дуб кремезний, слов'янин
Покірно руки склав в кайданах паперових
Та раз у раз поклони низькі б'є
Перед стовпом, короною вінчанним,
Порфірою укритим; стовп той є
По праву спадщини царем названий.
І кожний весь в крові, в сльозах його лице,
Троїстая нагайка тіло крає,
А він, ховаючись, плете сильце
І братові під ноги простирає.
Колись, бувало, сильний чуженин

⁷ Ізіда — одне з головних божеств єгипетської міфології, богиня родючості й материнства. За найдавнішими міфами, дочка богині неба Нут та бога землі Геба або бога сонця Ра; за пізнішими — сестра й дружина бога Озіріса.

⁸ Проречистії — красномовні.

Слов'ян-рабів виводив на майдани,—
Тепер, куди не глянь, усюди слов'янин
На себе самохіть кладе кайдани,
І кажуть всі: варт віл свого ярма,
Дивіться, як покірно тягне рало!
Ні, ймення слов'янина не дарма
Синонімом *раба* між людьми стало!

* * *

Як я люблю оці години праці,
Коли усе навколо затиха
Під владою чаруючої ночі,
А тільки я одна, неподоланна,
Врочистую одправу починаю
Перед моїм незримим олтарем.
Летять хвилини — я не прислухаюсь.
Ось північ вдарила — найкращий праці час,
Так дзвінко вдарила, що стрепенулась тиша
І швидше у руках забігало перо.
Години йдуть — куди вони спішаться?
Мені осіння ніч короткою здається,
Безсоння довге не страшне мені,
Воно мені не грозить, як бувало,
Непевною і чорною рукою,
А вабить лагідно, як мрія молода.
І любо так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
І хтось немов схиляється до мене,
І промовляє чарівні слова,
І полум'ям займається від слів тих,

І блискавицею освічує думки.

Передсвітом чорніє ніч надворі,
І час гасити світло, щоб його
Не засоромив день своїм сіянням.
Погасне світло; та палають очі,
Аж поки досвітки в вікно тихенько
Заглянуть сивими очима і всі речі
Почнуть із темряви помалу виступати,
Тоді мене перемагає сон.

А ранком бачу я в своїм свічаді
Бліде обличчя і блискучі очі,
А в думці, мов тривога, промайнуть
В дитячих літах чутії легенди
Про перелесника. Розказує, бувало,
Стара бабуся нам, маленьким дітям:
«Була собі колись дівчина необачна...»
Про необачну дівчину, що довго
За кужелем сиділа проти свята,
І не молилася, й на дзвони не вважала,
І спати не лягала, от за те
До неї уночі з'являвся перелесник;
Не дьяволом з'являвся, не марою,
Спадав летючою зорею в хату,
А в хаті гарним парубком ставав,
Облесливим — речами і очами.
Він їй приносив дорогі дарунки,
Стрічки коштовні й золоті квітки.
Він дівчину квітчав, і молодою
Своєю називав, і коси розплітав їй,
Речами любими затроював їй серце
І поцілунками виймав із неї душу.

На ранок, як співали треті півні,
Зникав той перелесник, а дівчина,
Уквітчана, убрана, засипала
Камінним сном. А потім цілий день
Бліда ходила, мов яка сновида,
І тільки ждала, щоб настала ніч,
Щоб з перелесником стояти на розмові,
А тим розмовам був лихий кінець...
«А хто ж був перелесник той, бабусю?» —
Питала я в старої, та вона
Хрестилась тільки завжди і казала:
«Та не при хаті і не при малих дітях,
Не при святому хлібові казати.
— Не згадуй проти ночі, бо присниться!»
Так, я тебе послухала, бабусю,
Не згадую ніколи проти ночі
Про перелесника, моє свічадо тільки
Нагадує мені про нього вдень.
19/X 1899

* * *

Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами,
ти, мій бідний, зів'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі,
мов спогад про якусь любу, минулу мрію. І ніщо так
не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, лег-
ко, але невідмінно, невідборонно нагадують вони мені
про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу,
не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для
мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю
інше життя? О, я знала ще інше життя, повне якогось
різкого, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило

мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись об землю в дикому бажанні загинути, зникнути з цього світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім і щастя, і горе обірвались так раптом, як дитяче ридання, і я побачила тебе. Я бачила тебе і раніше, Але не так прозоро, а тепер я пішла до тебе всею душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалує. Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що мене мучить, я знаю, ти здіймеш своєю тонкою, тремтячою рукою, вона тремтить, як струна,— все, що тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей,— ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...

Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зів'ялі троянди?

Мій друже, мій друже, чому ж я не можу, коли так, облити рук твоїх, рук твоїх, що, мов струни, тремтять, своїми гарячими слізьми?

Мій друже, мій друже, невже я одинока згину? О візьми мене з собою, і нехай над нами в'януть білі троянди!

Візьми мене з собою.

Ти, може, маєш яку іншу мрію, де мене немає? О, дорогий мій! Я створю тобі світ, новий світ нової мрії. Я ж для тебе почала нову мрію життя, я для тебе вмерла і воскресла. Візьми мене з собою. Я так боюся

жити! Ціною нових молодощів і то я не хочу життя.
Візьми, візьми мене з собою, ми підемо тихо посеред
цілого лісу мрій і згубимось обоє помалу, вдалині. А на
тім місці, де ми були в житті, нехай троянди в'януть,
в'януть і пахнуть, як твої любі листи, мій друже...

Крізь темряву у простір я простягаю руки до тебе:
візьми, візьми мене з собою, се буде мій рятунок.
О, рятуй мене, любий!

І нехай в'януть білі й рожеві, червоні й блакитні
троянди.

7/XI 1900

* * *

Все, все покинуть, до тебе полинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!

Стать над тобою і кликнуть до бою
Злюю мару, що тебе забирає,
Взять тебе в бою чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

[16/XI 1900]

* * *

Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти,
Так міцно, щільно, і закрити од світа,
Я не боюсь тобі життя одняти,
Ти будеш мов руїна, листом вкрита,—

Плющ їй дає життя, він обіймає,
Боронить від негоди стіну голу,
Але й руїна стало так тримає
Товариша, аби не впав додолу.

Їм добре так удвох,— як нам з тобою,—
А прийде час розсипатись руїні,—
Нехай вона плюща сховає під собою.
Навіщо здався плющ у самотині?

Хіба на те, аби валятись долі
Пораненим, пошарпанним, без сили
Чи з розпачу повитись на тополі
І статися для неї гірш могили?
[16/XI 1900]

* * *

Уста говорять: «Він навіки згинув!»
А серце каже: «Ні, він не покинув!»
Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?
Тремтить-бринить, немов сльоза гаряча,
Тут, в глибині, і б'ється враз зі мною:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Так завжди, чи в піснях забути хочу муку,
Чи хто мені стискає дружньо руку,
Чи любая розмова з ким ведеться,
Чи поцілунок на устах озветься,
Струна бринить лагідною луною:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Чи я спущусь в безодні мрій таємні,
Де постаті леліють ясні й темні,
Незнані й знані, і наводять чари,
І душу опановують примари,
А голос твій бринить, співа з журбою:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Чи сон мені склепить помалу вії,
Покриє очі, втомлені від мрії,
Та крізь важкі, ворожії сновиддя
Я чую голос любого привиддя,
Бринить тужливо з дивною журбою:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

І кожний раз, як стане він бриніти,
Тремтять в моєму серці тії квіти,
Що ти не міг їх за життя зірвати,
Що ти не хтів їх у труну сховати,
Тремтять і промовляють враз зо мною:
«Тебе нема, але я все з тобою!»

Kimpolung, 7/VI 1901

* * *

І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам Бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній

брати братів не пізнавали рідних,
і в тьмі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
«Смерть Україні!» — Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: «Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована».
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.
А далі розлилось червоне море,
і розділилося по половині,
і знов злилось до купи й затопило—
кого? Ой леле! Новий фараон
пройшов живий через червоне море,
але їздець і кінь пропав навіки.
Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубни і лети в танок з нестяму,
кінь і їздець в червонім морі згинув,
тобі zostався спадок на покраси,
бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.

Такий для нас був вихід із Єгипту,
немов потоп. Заграло та й ущухло
червоне море, висохло, й осталась

безрадісна пустиня після нього,
і став по ній блукать новий Ізраїль,
по тій своїй землі обітованій,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
вночі за тінню йшли, а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'являвся дух величний,
що вогняним стовпом палав у тьмі,
а вдень ішов, мов туча грізно-біла,
вони не вірили своїм очам,
і врозтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.

Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево удалині
і скаже: «Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неслав'ї».

І, може, дасться заповіт новий,
і дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? як маємо шукати

свому народу землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духу заповіт?

Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?

І доки рідний край Єгиптом буде?

Коли загине *новий* Вавилон?

Зелений Гай, 10/ІХ 1904

ДИМ

«Для нас у ріднім краю навіть дим
Солодкий та коханий...» Без упину
Я думала собі оці слова,
Простуючи в країну італьянську.
І мріялись мені далекі села:
Дівчата йдуть, співаючи, з ланів,
Клопочуться хазяйки невсипущі,
Стрічаючи отару та черідку,
Господарі вертаються з роботи,
Не прискоряючи ходи, поважно,
А нишком поглядають на димок,
Що в'ється понад комином низеньким,
І думають: «оце ж воно й вечерея...»
І мріялись мені росисті луки
Волинські: здалека чорніє ліс
Зубчастим муром, а туман на нього
Безгучним, тихим морем напливає,—
Хто в лісі, хто у полі, стережися!
То котиться пропасниця лукава.
Але ночліжники собі співають,

Простуючи до лісу, на димок,—
Се ж там товариші багаття розпалили,
Там тепло, сухо, грають роєм іскри,
Мов бджоли золоті, вогонь танцює...
«Простуймо на димок!..»

І я дивилась

На ті бездимні села італьянські
(Вогню й малого для «поленти» досить),
На рижові поля, страшні «різаї»,
Де невидимкою малярія літає,
Не боячись ні диму, ні вогню,—
І слово «чужина» бриніло в думці
За кожним стуком поїзду прудкого.
Тунель! І дим влетів мені в вікно
Гіркою хмарою — поганий дим,
Либонь, погане вугля італьянське —
Так не душив і дим в курній хатині
Там, на Поліссі, тож були співали
Дружки весільні, аж дзвеніла хата,
Не хриплим, чистим голосом, дарма,
Що голови немов у хмарі мріли;
Той дим гриз очі, але все ж не так,
Бо він був з дерева, а може й те, що рідний...
«Sampierdarena»⁹. Слава ж Тобі, Боже!
Се — хутко Генуя, там і спочинок,
Там буде море, і веселе небо,
І давнє місто гордої краси
Одважного і вільного народу...
«Он наша Генуя», — панок старенький

⁹ Sampierdarena (італ.) — Сампірдарена — остання станція перед Генуєю.

Показує мені у далину.
Дивлюся — і не бачу — мла закрила.
«Добродію, чи се тут часто з моря
Такий туман встає?» — питаю пана.
«Туман? Се не туман, се тільки дим,
Се завжди так. Воно й не диво — гляньте!»
Я глянула: немов високі щогли,
У пристані великій бовваніли
Крізь сиву млу тонкії комини.
Та скільки! цілий ліс! «Багатство наше
Отут росте!» — сказав панок поважно.
У фабриках не кришталеві стіни,
А з вікон те багатство не світилось,
За вікнами щось темне маячіло...
Мені згадалось теж приморське місто,
Не італьянське, потім друге, третє,
Четверте — все над рідними морями —
І знову місто, те вже над рікою
Великою, гучною від порогів,
Мов рейнська круча, де якісь колеса
І день, і ніч глушать гук водопаду...
А потім села з полем кучерявим
Від бурячиння... а над тим усім
Скрізь комини високі непомірно,
Мов сосни в горах — тільки що без гілля...
Ми в'їхали у передмістя. Чорні,
Закурені стояли там будинки,
Суворі та непишні. По будинках
До вікон хустя прип'ялось, мов злидні,
Що їх ні в двері, ні в вікно не випреш,
А з вікон визирали, мов привиддя,

Якісь бліді, невільницькі обличчя.
А над усім той дим, той легкий дим,
Що не гризе очей, притьмом не душить,
А тільки небо ясне застилає,
І краде людям сонечко веселе,
П'є кров з лиця, і гасить людський погляд,
Обличчя білить і чорнить одержу,
І барви всі рівняє сивизною.
Ніхто його не чує, але завжди,
І день, і ніч, і кожну хвилину
Безгучно і таємно, та виразно
Він промовля: «Я тут, я завжди тут».
Той дим проник мені у саме серце,
І стиснулось воно, і заніміло,
І вже не говорило: чужина.
San-Remo, 21/I 1903

НАПИС В РУЇНІ

«Я, цар царів, я, сонця син могутній,
Собі оцю гробницю збудував,
Щоб славили народи незчисленні,
Щоб тямили на всі віки потомні
Імення»... Далі круг і збитий напис.
І вже ніхто з нащадків наймудріших
Царського ймення прочитати не може.
Хто збив той напис — чи сперечник-владар,
Чи просто час потужною рукою,—
То невідомо. Дивним візерунком
Багато слів написано край нього

Про славу безіменного владаря,
Змальовано царя славетні вчинки:
Он цар сидить високо на престолі,
Народи подолані йдуть з дарами
Коштовними й додолу клонять чола,
А він сидить, немов камінний ідол,
Під опахалами з барвистих пер.
Лице його подібне до Тутмеса,
І до Рамзеса, і до всіх тиранів.
Он далі він, схопивши за волосся
Одразу цілий гурт якихсь повстанців,
Кривим мечем над ними замахнув.
Лице його подібне до Тарака,
До Менефта¹⁰, як і до всіх тиранів.
З лицем тим самим він левів полює,
Левіафанів ловить, б'є пташок,
І їде полем через людські групи,
І бенкетує по своїх гаремах,
І на війну жене своїх підданих,
І посилає на роботу люд —
На ту страшну єгипетську роботу,
Що має вславити царське імення.
Іде той люд, мов хвилі в океані,
Без ліку, без числа на бойовисько
І стелиться під ноги коням царським,
А хто живим zostався з того люду,
Той гине на єгипетській роботі;
З його могили хоче цар зробити
Для себе пам'ятник — хай гине раб!

¹⁰ Тутмес, Рамзес, Менефт — єгипетські фараони.

І раб копає землю, теше камінь,
Приносить мул з ріки і робить цеглу,
Виводить мури, статуї великі,
Запрігшись, возить самотужки, й ставить,
І щось буде вічне і величне,
Щось незрівнянне і потужно гарне,
Мальоване, мережане, різьблене;
І кожна статуя, колона, малювання,
Мережечка, різьба і навіть цегла
Незримими устами промовляє:
«Мене створив єгипетський народ!»

Умер давно той цар з лицем тирана,
Зоставсь по ньому — круг і збитий напис.
Співці! не марте, вчені! не шукайте,
Хто був той цар і як йому наймення:
З його могили утворила доля
Народу пам'ятник,— хай гине цар!
[28/VII 1904]

ХВИЛЯ

Хвиля йде,—
вал гуде —
білий, смілий, срібний, дрібний,
нападе
на сухеє баговиння,
на розсипане каміння,
білим пломенем метнеться,
стрепенеться,

скине з себе все, що ясне,
й гасне...

Хвиля смутна,
каламутна,
вже не ясна, вже не біла,
відпливає посумніла,
мов до гробу.

І з плачем до себе горне
баговиння тьмяне, чорне,
мов жалобу.

І зітхає,
і втихає,
рине в море величезне
й щезне...

Чи вона
йде до дна?

Може, буде там покірно,
мов рабиня, тихо, вірно,
колихать малі молюски,
гаптувать прозорі луски,
на корали класти карби,
вартувати морю скарби,
і слугою
під вагою

там вона довіку стане
й не повстане?

Чи полине
межи сестри, межи милі,
вільні хвилі,
розтечеться, розпливеться,
знову сили набереться,

потім зрине
і гучна,
і бучна
переможно вгору сплесне
і воскресне?
[Євпаторія, 8/VII 1908]

ПОЕМИ

ДАВНЯ КАЗКА

Може б, хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сеє!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів,
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла урода гожа,
Хоч не був він теж поганий,—
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити!
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім:
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний.
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав,— не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкії коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долинку вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! — кричить він,— обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба,— спинилась,
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте,— крикнув,— що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда,— поет відмовив,—
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще также полювання! —
Мовить лицар з гучним сміхом —
Слухай, ти, втікай лиш краще.
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю;
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими — соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий!
Мовить лицар. — Ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет. — Несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний! —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду,—
Так поет відповідає,—
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрузі,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще zostавсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш!
Мовив лицар і лапнувся
По кишнях. — Ой небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувсь поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! — крикнув згорда.
Бо задам тобі я гарту!»
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі!»

Засміявсь на теє лицар:
«Давню байку правиш, друже?
Я ж тобі скажу на теє:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну,
І на відповідь гуртові
Він заграв, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує — хтось підїхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там?
Невідомого питає —

Якщо злодій, то запевне
Помиливсь ти, любий друже!»
«Ні, се я,— озвався голос,—
Маю справу, пильну дуже...»

«Хто ж се «я»?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже»
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір»
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?»
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?»
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу»

«Закохався я і гину,—
Каже лицар,— вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що ж? — поет на те говорить.
То за ручку та й до шлюбу!»
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину любу!

Під балкон моєї донни
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої,— не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?..»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю,— каже лицар,—
Та не тямлю віршування...»
«Певна річ,— поет говорить,—
То не легке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні,— химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш,— мовив лицар,
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду,—
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду».
«Ну, на се,— поет відмовив,—
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати».
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандолину,

Показав слова Бертольду,
Мандолину дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-la-sol, fa-mi-re-sol...
Далі можеш сам добрати».

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють, ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та зосталася в Бертольда
Квітка з рожі і — надія!

III

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникла в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізідорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали,
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому,—
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів, немов на крилах,
І, мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалося королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь герольдів
На війну скликать лицарство.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощавай, дружина люба,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору

Подалося геть за море
Все одважніше лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурменське господарство

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журиь, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журиь, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука:
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикії пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.

Попереду всього війська
Три старшії виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились три найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, Боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало,
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурменський
Міцно так тримавсь за царство,

Тільки твердо так трималось
Місто гордеє, уперте,
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога.
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

Пристипили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати

Далі кинулись до зброї...
Бог зна, чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!»
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Скільки слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати»

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий,здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
«Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий!» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурменський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoщах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні надгороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане,
Той, хто сих пісень навчив нас,
Надгороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо.
Що ж він криється між вами?»
«Він не тут, — співці говорять,
На війні не був він з нами.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!..»

IV

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято,—
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Надгороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба гроші!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю,—
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку,—
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці тю місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,—
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну,— гукнув Бертольд,— то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує — десь близенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллється,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольдо.
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обізвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана!
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднесє,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сеє:

«Ви скажіте своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,—
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувш
Гордовитую відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недужі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям,—
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один zostався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний,—
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцнії будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

12/XI 1893

ВІЛА-ПОСЕСТРА¹¹

Гей, на Бога, що за дивне диво?
Не знайшов юнак¹² з ким побрататись,
не знайшов між хлопців побратима,
не знайшов межи дівчат посестри,
а надибав вілу білу в горах,
вілу білу з поглядом урочим,
обмінявся з нею пірначами¹³,
цілував її в обличчя біле,
стиснув руку і назвав: «посестро»,
а вона його: «мій побратиме»,
та й помчали вкупі геть у гори.

Їдуть поруч по горі зеленій,
і говорить побратим посестрі:
«Віло біла, любая посестро,
чи ти бачиш, як чорніє долом?
Чи то галич налетіла чорна,
чи то гору турки обступили?» –
«Побратиме, то не чорна галич,
тільки турки гору облягають,
облягають, хмарою поймають,
хутко нас вони обступлять колом». –
«Віло біла, любая посестро,
утікай, поки здорова, звідси,
в тебе кінь крилатий, чарівницький, –
як майне, то не збіжать і турки

¹¹ Віли – у фольклорі південних слов'ян – міфологічні істоти, близькі до українських русалок і німецьких валкірій.

¹² Юнак (серб.) – герой; персонаж епосу південнослов'янських народів.

¹³ Пірнач – символ влади сербських воєначальників у давні часи.

на своїх арабських виноходцях». –
«Бійся Бога, милий побратиме!
Що за слово ти оце промовив?
Чи на те ж браталась я з тобою,
аби мала так ганебно зрадити?
Коли хочеш, утікаймо вкупі, –
дужий кінь мій нас обох врятує».

Згорда мовив побратим на тее:
«Не подоба лицарю втікати!»

Вже ж на те не обізвалась віла,
лиш коневі крила буйні в'яже,
щоб не здумав сам майнути вгору,
потім в'яже поводи докупи,
аби коні врозтіч не розбіглись:
«Се ж я наші долі поєднала».

Побратим іще її вмовляє:
«Віло біла, любая посестро,
хоч у тебе розум чарівницький,
але в тебе все ж дівоче серце, –
як обступлять вороги тісенько,
то коли б ти, сестро, не злякалась».

Не сказала віла біла й слова,
тільки погляд кинула урочий,
наче той пірнач блискучий, гострий.
Ще хотів юнак їй щось промовить,
та навколо турки обступили,
заячали, наче хижі круки,
зайняли посестру й побратима,
хочуть їм назад в'язати руки,
та в ясир забрати молоденьких,
але ті, немов орли завзяті,

не даються ворогам в неволю,
хоч і знають, що не вборонитись,
не хочять зганьбити ясну зброю.

Скарай, Боже, злого яничара!
Перебив коню на крилах пута.
Вілин кінь почув, що крила вільні, —
як шарпнеться, як майне угору,
перервав і поводи шовкові
та й злетів із вілою під хмару.

Тут заляв юнак свою посестру:
«Скарай, Боже, тебе, віло біла,
що зламала ти братерське слово!
Щоб і той не мав довіку щастя,
хто коли збратається з тобою!»
Кинув геть юнак пірнач злотистий
і зломив надвоє гостру шаблю:
«Гинь ти, зброє, коли гине щирість!..»

Бачить віла згубу побратима,
вділ спадає, наче стрілка з луку,
та, на лихо, не на гору впала,
а в долину, на зелену сосну,
зачепилась там завоєм білим,
наче хмарка, що сплила з верхів'я.
Добува блискучу шаблю віла,
обтинає білу ю намітку, наче сарна,
кидається вгору до свого юнака-побратима.

Добіга до полонини віла...
Леле, Боже! Там нема ні духу,
тільки чорна вся трава від крові.
Гляне віла: кручі та узгір'я,
та кудою турки подалися?

Де вони поділи побратима?
Чи живий він, чи пішов до Бога?
Заридала, загукала віла:
«Гей ти, коню, ти, маро крилата!
Де ти там під хмарами ганяєш?
Через тебе побратим загинув,
поможи ж мені знайти хоч трупа!»

Кличе віла, і гукає, й свище, —
по долинах люди кажуть: «Буря!»
Кличе віла, а сама блукає
по узгір'ях, загляда в безодні
та шукає свого побратима.
Потьмарився віщий розум з туги,
і померк урочий погляд з горя, —
не пізнати, що то віла біла.

Так не день, не два вона блукала,
викликала огиря з-під хмари,
аж нарешті кінь почув той посвист,
прилетів з просторів невідомих,
впав додолу, мов гаряча куля.

Закипіло серце вілі білій:
«Ой ти, коню, ти, проклята зрадо!
хоч би я могла тебе убити,
все б мені на серці легше стало!..»

Обізвався віщий кінь до віли:
«Не клени, кохана господине,
Якби я тебе не виніс в небо,
ви б дістались у полон обоє.
Не на те ж ти вілою вдалася,
щоб тебе в'язали людські руки!»

Мовчки віла огиря сідлає,

а на серці мов гадюка в'ється.
Віщий кінь словами промовляє,
потішає господиню любу:
«Не журися, люба господине,
не журися, в тугу не вдавайся,
ми знайдемо твого побратима,
як живий він, ти його врятуєш,
а як мертвий – чесно поховаєш,
та й не буде межі вами зради!»

Мовчки віла на коня сідає
і пуска уздечку геть на вітер.
Кинувсь огир, наче віща птиця,
де гора – орлом перелітає,
кида в кручу погляд соколиний,
по долинах ластівкою в'ється,
понад містом проліта совою,
темну віч пройма вогненным зором.
Так літали три дні і три ночі
та й спинились у Стамбулі-місті.
Перебралась віла за туркеню,
в просту одіж, мов яка селянка,
ходять скрізь по вулицях, майданах,
де стоять невірники на продаж.
Є багато всякого юнацтва,
та немає побратима віли.

У султана білії палати,
а під ними чорнії темниці,
там сидять в неволі бідні бранці,
світу-сонця не видають в очі.
Тільки ніч покриє всі дороги,
віла йде нопід темничні мури,

напускає туману на варту,
насилає сон твердий на неї,
приникає вухом скрізь до мурів,
наслухає, чи не чути гуку.
Віщий слух у віли-чарівниці,
та мовчить темниця, як могила.
Аж на третю яіч почувла віла,
як хтось тяжко застогнав за муром:
«Скарай, Боже, тую вілу білу!..»
Як почувла те стогнання віла:
«Ох і леле! Голос побратима!»

Добуває віла запоясник,
мур довбає, твердий камінь креше,
пробиває шпарочку вузеньку,
подає до побратима голос:
«Не клени мене, коханий брате,
Згляньсь на Бога й на святого Йвана!
Я ж тебе не зрадила, єдиний,
зрадив нас обох мій кінь крилатий.
Розрубав на крилах пута ворог –
кінь шугнув зо мною попід хмару.
Свідчусь Богом – я того не хтіла!
Ось я тут стою коло темниці,
я прийшла тебе порятувати».

Обізвався побратим до віли:
«Щира дяка, любая посестро,
що прийшла мене порятувати.
Шкода тільки – вибралась пізенько,
десь для турків довго чепурилась...»

Облилося кров'ю серце вілі:
«Побратиме, згляньсь на Божу ласку!

Якби ти мене тепер побачив,
не сказав би – віла чепурилась...»

Тут лагідно бранець їй промовив:
«Помиримось, любая посестро, –
що минуло, того не вернути,
а мене вже ти не порятуєш.
От спасибі, шпарку прорубала,
хоч побачу промінь у темниці,
поки Бог до себе прийме душу.
Ох, коли б вже він прийняв скоріше!
Десь про мене тут і смерть забула!..»

Знов до нього віла промовляє:
«Не кажи так, милий побратиме,
бо живий живе гадати мусить.
Варта спить, на вулицях безлюдно.
Я віконце ширше прорубаю,
я спущу тобі намітку білу,
ти по ній дістанешся до мене.
Тільки свисну – миттю кінь прилине.
За хвилину ми вже в горах будем!»

Обізвався побратим до віли,
промовляє, мов ножами крає:
«Що минуло, те вже не вернеться,
бо нема для мене волі й в горах.
Вже мені сириця тіло з'їла,
а залізо кості перегризло,
а темниця очі помутила,
горде серце висувив той сором,
що зламав я сам почесну зброю
і живим до рук дістався туркам.
Вже мені тепер життя немиле,

чи в темниці, чи на вільній волі».

Ще до нього віла промовляє,
ще востаннє закликає Богом:
«Я сама спущуся у темницю,
я таки тебе врятую звідти.
Аби нам дістатися у гори,
я тебе там вигою, мій брате,
я ж не дарма віла-чарівниця –
вмію гоїть всі юнацькі рани».

Та на теє побратим до віли
не говорить, тільки словом стогне:
«Шкода праці, любая посестро!
не з юнацьких ран я погибаю.
Хоч іди поглянь сама на мене,
то й рука не здійметься, щоб гоїть.
Якщо ти мені посестра вірна,
то зроби остатню послугу:
одбери мені життя, чим хочеш,
аби то була почесна зброя,
поховай десь тіло се стражденне,
щоб над ним злий ворог не знущався.
Коли ти мені сього не вчиниш,
то таки зрадливе в тебе серце».

Заридала, затужила віла,
закувала, як зозуля сива:
«Що ти кажеш, побратиме любий?
Чи рука ж моя на те зведеться?»

Тут озвався побратим до Бога:
«За що, Боже, покарав так тяжко,
що не дав юнака-побратима,
а судив посестру – сюю вілу?»

От тепер я помочі не маю,
тільки маю жалощі дівочі,
чи й без них мені не досить жалю?..»

Вже не мовила ні слова віла,
лиш махнула білим завивалом.
Спалахнула ясна блискавиця,
посліпила всю турецьку варту,
пропалили всі темничні двері,
просвітила вілі шлях до брата.
Тільки раз поглянула на брата
віла біла – і замерло серце.

Не юнак лежав там молоденький,
тільки дід старий, як голуб сивий,
весь потертий сировим ремінням,
а кризь рани жовті кості світять.
Він не встав назустріч вілі білій,
тільки стиха брязнув кайданами.
Знов махнула віла завивалом,
освітила ясно всю темницю.

«Ось я тут, поглянь на мене, брате!»
Обізвався бранець ледве чутно:
«Не добачу: потьмарились очі...»

І здавила груди віла біла,
щоб не трісло серце з туги-жалю,
не могла здобутися на слово,
тільки ледве здобулась на посвист,
щоб коня прикликати до себе,
миттю кінь почув той тихий посвист —
ось він вже на брамі камінь креше.
Простягає віла руки дужі,
і підводить свого побратима,

і несе, і на коня саджає,
і сама сідає позад нього.
Узяла на руки віла в'язня,
садовить в сідло поперед себе,
побратим же не сидить, як лицар,
а тремтить і гнеться, як дитина,
і квилить, і стогне, й вілу просить:
«Не неси мене високо, сестро;
серце мліє, моторошно, жаско...
Ох, лиши мене в темниці краще!»

Стиха, стиха віла промовляє,
мов з-під каміння виходить голос:
«Прихились до мене, побратиме,
я тебе піддержу, ти не бійся».

Обняла посестра побратима,
тож лівиця щільно пригортає,
а в правиці запоясник блиснув,
та й убився так глибоко в серце,
що порвав би два життя одразу,
якби віла смертною вдалася.
Але віла при житті зосталась,
тільки серце кров'ю обкипіло.
Кінь крилатий кров почув гарячу,
знявся вгору, мов кривава іскра,
і помчав далеко, в дикі гори,
та й спинився там на полонині,
став копати суходіл копитом,
за хвилину вибив чорну яму.
Тут з коня зіходить віла біла
і здіймає свого побратима,
завиває у намітку білу

і кладе на вічний сон у яму.
Ще ж із ним ховає запоясник,
щоб не йшов на той світ безоружним.
У приполі чорну землю носить,
насипа могилу якнайвище,
аж гора до неба стала ближча.

Поховала віла побратима,
сіла-впала на коня й гукнула:
«Ой неси мене, неси в простори!
Туга давить, серцю тісно в грудях!»

Кінь злетів високо аж за хмари –
хоче дати простору господині.
Погребовий спів заводить віла –
люди кажуть: «Грім весняний чутно»,
Сльози ронить віла в лютім горі –
люди кажуть: «Се весняний дощик».
Ходять в горах світляні веселки,
по долинах оживають ріки,
в полонинах трави ярі сходять,
і велика понадхмарна туга
нам на землю радістю спадає.

[1911]

Драматичні твори

ОДЕРЖИМА

Драматична поема

I

Берег понад озером Гадаринським¹⁴. Далеко на горизонті ледве мріють човни коло берега і чорніє люд, що хмарою заліг далекий берег.

Міріам, «одержима духом», в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі, вона бачить там когось удалині.

Міріам

Він там, він все сидить так нерухомо,
як те каміння, що навколо нього.

Над ним — мені здається, я те бачу,—
нависли думи хмарою важкою,
от-от з них стрілить ясна блискавиця
і цілий світ осяє. Ох, коли ж,

коли вона розіб'є темну хмару?
Хоч би мене убила блискавиця,
я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
щоб хоч на мить чоло те просіяло.

Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
всім дав спокій, а сам у сій пустелі
пасе думок отари незчисленні.

Нема їм впину, а йому спочинку...

¹⁴ Озеро Гадаринське — біля м. Гадари (сучасна назва — Мукса) в Палестині. Дія твору відбувається в Іудеї, де народився, проповідував і був розп'ятий Ісус Христос.

Який він самотній, Боже правий!
Невже йому не можна допомогти?
Невже він завжди буде самотній?
«Месія¹⁵ прийде в славі світ судити», —
так сказано в пророцтві, більш нічого.
І правда, й милосердя — все для світа,
а для Месії що? Чи тільки слава?
«Війна і звада, смерть, недуги зникнуть,
мир буде на землі і щастя в людях...»
А для Месії? — знову «слава в вишніх»?
І тільки слава? О, яка ж то кара
Месією, що світ рятує, бути!
Всім дати щастя і нещасним бути,
нещасним, так, бо вічно самотнім.
Хто міг би рятувати його самого
від самотини, від страшної слави?

*(Пригнічена раптовою втомою, сідає під скелею
і схиляється на камінь).*

Чого ж се я слідом за ним блукаю?
Чого? Сама не знаю. Певне, дух
мене сюди завів на певну згубу.
Ну, що ж! нехай! Мені тут гинуть краще,
ніж в іншій місці. Я загину тут,
я вигостила погляд у пустині,
мов соколиній зір, — все виглядала,
чи він хоч не подивиться на мене?
Не подивився і не обернувся...
Занадто вже буйна була надія!
Чого ж я сподівалась?.. Я не знаю!

¹⁵ Месія — спаситель.

(Розхитуючись, як ті, що голосять на гробі, співає стиха тужливу східну пісню, довго, без слів.)

Про се співати можна, а сказати слів не стає.

(Співає знов).

Яка була юрба
за ним, як він ходив по Галілеї¹⁶.
І кожний встиг торкнутися хоч одержу,
хоч край плаща Месії, тільки я
торкнутися не посміла, бо нічого
просить не мала в нього: ні здоров'я,
ні страви на безхліб'ї. Я не знаю,
чого я йшла з юрбою...

(Співає знов).

Він нікому
не відмовляв потіхи і поради.
Кому що бракувало, він давав.

(Співає).

А що ж мені бракує? О Месіє,
ти, може, знаєш?!

Незамітно для Міріам Месія наблизився до неї з-за скелі, надійшовши з пустині, і схилився над нею.

М е с і я

Знаю, Міріам!

М і р і а м

(жахнулась)

¹⁶ Галілея — північна частина Палестини.

Учителю!

Месія

Не бійся, жінко, спокій
я хочу дати тобі.

Міріам

О, я не хочу,
не хочу я спокою!

Месія

(лагідно і разом суворо)

Міріам,

Се дух в тобі говорить. Чом не хочеш?
Спокою прагне всякий.

Міріам

Але ти,
учителю, покинув той спокій,
що був у тебе в тихім Назареті¹⁷.

Месія

Ти дорівнятись хочеш...

Міріам

(з поривом)

Ні, Месіє,

¹⁷ Назарет — місто в Галілеї, в якому, за Біблією, пройшло дитинство Ісуса Христа.

я не рівняюся до тебе, ні!
Я знаю те, що я нещасна жінка.

М е с і я

Так нащо ж ти зрікаєшся спокою,
єдиної потіхи всіх нещасних?

М і р і а м

(з раптовою одвагою)

Бо ти його не маєш, сине Божий!

М е с і я

Яке тобі до мене діло, жінко?

Міріам, знищена, збентежена, закривав лице покривалом і повертається йти геть.

М е с і я

Стій, Міріам, скажи, ти в мене віриш?

М і р і а м

(не одкриває лиця)

Я вірю, що ти Божий син, Месіє,
і всім, окрім мене, даси рятунок.

М е с і я

Усім, крім тебе, жінко?

Міріам

Ти сказав.

Месія

Я не сказав того.

Міріам

Та я те чула.

Прости, учителю, я мушу йти.

(Відступає).

Месія

Куди ти йдеш?

Міріам

Не знаю. Так, на безвість.

Месія

Чого ж та йдеш?

Міріам

Бо мушу йти.

Месія

Навіщо?

Міріам

Ти знаєш. Ти — Месія! Я не знаю.

Месія

Зостанься тут.

Міріам мовчки спиняється.

Месія

Скажи мені, ти чула,
що говорив я людям?

Міріам

Так, Месіє.

Месія

Ти прийняла мої слова?

Міріам

Ніколи

я не забуду їх.

Месія

І вслід їх підеш?

Міріам

Вони слідом за мною підуть всюди,
волаючи: «Ти йдеіп в неправу путь!»
І, мов на жар пекучий, наступати
я буду на слова твої огнисті,—
сліди мої від них криваві будуть.

Месія

Уперта річ твоя, ти мов рабиня,
що знає волю пана і не слуха.
Таких рабів сувора кара жде.

Міріам

(падає навколішки)

О горе! Впала вже на мене кара,
і вже її ніхто не здіме з мене!

Месія

У тебе мало віри. Якби ти
хоч зерня віри мала...

Міріам

О, я вірю,
без краю вірю в тебе, сине Божий,
та я не вірю в себе! Я не вірю,
щоб я могла твої слова прийняти.

Месія

Таке смирення гірше від гордині.

Міріам

О, сто раз гірше, я те добре знаю,
і з того розпач мій.

Месія

Ти не наводь
обмови зайвої на власну душу,—
такою чорною вона не може бути.

Міріам

О ні, учителю, вона чорніша,
ніж хата-пустка, що після пожежі
чорніє порожнечею. Вода
твоїх речей, цілюща та живуща,
душі моєї вигоїть не може.
Вода боронить від огню живого,
згорілу ж хату дарма поливати.

Месія

Та що тобі спалило душу, жінко?

Міріам

Не знаю: чи ненависть, чи любов.

Месія

Кого ж ненавидиш ти?

Міріам

Ворогів.

Месія

Своїх?

Міріам

Твоїх.

Месія

Я їх казав любити.

Міріам

А я люблю... не їх.

Месія

Вони для тебе,
як і для мене, ближні.

Міріам

Але я
від них далека, наче від єхидни.

Месія

Вони не відають, що творять.

Міріам

І єхидна
несвідома, а всяк її розтопче,
як стріне на шляху.

Месія

Якби єхидна
могла покинути свою отруту,
вона була б не гірша від голубки.

М і р і а м

Але вона отрути не покине.

М е с і я

Про царство Боже на землі ти чула?

М і р і а м

Та я ж тепер ніде його не бачу.

М е с і я

Ти дивишся й не бачиш, маловірна.

М і р і а м

О так, не бачу! Світло твого духа мене сліпить. Чим ти мені ясніше, тим душі ворогів мені темніші, тим менш єхидна схожа до голубки. Не маловірна я, занадто вірю, і віра та мене навек погубить. Я вірю, що ти світло — і такого ся темрява до себе не приймає? Я вірю, що ти слово — і такого отой глухорожденний люд не чує? Їм, може, треба іншого Месії? Їм, може, сина Божого не досить?

М е с і я

Вони сліпі, вони ще не прозріли, самого слова мало їм для віри, їм треба діла.

Міріам

Ти творив дива!

Месія

Творив дива ще тільки над водою;
сього не досить — треба крові.

Міріам

(з жахом)

Крові?

Чиєї крові, вчителю?

Месія

Моєї.

Міріам

Хай їм вона на голову впаде!

Месія

Не проклинай, вертається прокляття
на того, хто сказав його.

Міріам

Нехай!

Я знаю се, проклята я навіки,
бо я любить не вмю ворогів.
О, кожний тихий усміх фарисея
для мене гірш від скорпіона злого.

Мені бридка не так сама отрута,
як все оте гнучке, підступне тіло.
Я вся тремчу, коли його побачу.
В моїх очах я чую зброї полиск,
в моїх речах я чую зброї брязкіт,
так я узброєна в свою ненависть,
як вартовий коло царської брами,
що радий вихопить на кожного свій меч,
хто тільки зле замислить на владаря.

М е с і я

Чи ти й мене ненавидиш так, жінко?

М і р і а м
(з докором)

Учителю!

М е с і я

Ти, може, скажеш — любиш?

М і р і а м

Ти се сказав.

М е с і я

Я так сказав: хто мовить,
що любить Господа, а брата ненавидить,
неправда то.

Міріам

Хіба ж і той не любить,
хто душу віддає?

Месія

Що значить, жінко,
віддати душу?

Міріам

Значить — будь готовим
загинуть за любов.

Месія

То се ж би звалось —
віддати тіло. В тім душі нема.

Міріам

А хто покине батька, матір, брата,
все рідне, любе, все, чим жив він досі
для іншого — невже і той не любить?

Месія

Хто зрікся всього, а себе не зрікся,
не любить той.

Міріам

О Господи, якої
ти жертви хочеш?

Месія

Жертви я не хочу,
любові тільки.

Міріам

Мушу всіх любити?

Месія

Так, всіх.

Міріам

Всіх, окрім тебе, — се можливо.
Але тебе і всіх — се понад силу.
Та за що ж, за що ж маю їх любити?

Месія

Недовірки питають тільки «за що?».

Міріам

О, як недовірки любити вміють!
Як полемінь, палка у них любов!

Месія

А та любов, що я від тебе хочу,
повинна бути як сонце — всім світити.

Міріам

О, що мені робить? Немає сонця
в моїй душі. Ніч, ніч, понура ніч.

Месія

Ще, може, зійде сонце і для тебе.

Міріам

(з раптовою надією)

Учителю! чи ти мені дозволиш
пролити кров мою?

Месія

За кого? За людей?

Міріам

Ні, не за їх!

Месія

То нащо проливати
даремне кров?

Міріам

А може, даремне?
А може, кров'ю викупить я зможу...

Месія

Кров без любові викупить не може.

Міріам

Якби ти хтів прийняти від мене викуп,
щоб не лилась твоя свята кров!

Месія

Ти хочеш викупить мене?

Міріам потакує мовчки головою.

Месія

Даремне!

Міріам

Нехай даремне! Та позволь загинуть хоч не за тебе, то з тобою вкупі!

Месія

Ваалові¹⁸ дають даремні жертви, я ж не приймаю їх.

Міріам

Месіє!

Месія

Ні, для тебе я не Месія. Ти мене не знаєш.

(Відходить).

Міріам застається в пустині сама.

¹⁸ Ваал (Баал) — біблійна назва бога язичницьких семітів Палестини, Фінікії та Сирії; в міфології семітів-язичників уособлював чоловічу плодючу силу.

II

Гефсіманський сад. Дванадцять учеників сплять непробудним сном. Месія молиться. Міріам нишком крадеться попід садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видно Месію в місячному світлі.

Месія
(до учеників)

Спите? Не спіть! Моя душа сумна
до смерті...

Ученики не озиваються, сплять..

Міріам
(до себе)

Боже! знов він самотній,
ще гірше, ніж в пустині! Сії люди
твердіші від каменя... Он отам
лежить той ученик, що — люди кажуть —
учителю з усіх їх найдорожчий,
а спить він, як і всі, — твердіше, може,
бо наймолодший... Я одна не сплю,
я вкупі з ним страждаю, тут же, поруч,
та я німа, як мур оцей, не видна,
як сядь тінь, так, мов я не людина,
так, наче в мене і душі нема...
Я приступлю до нього...

(Вихиляється трохи з тіні, але знов ховається).

Ні, не смію...

Він знову скаже, як тоді сказав:

«Яке тобі до мене діло, жінко?»

Що ж я йому скажу? Моя душа
тепер чорніша. Я тепер не тільки

до ворогів його ненависть маю,

але й до друзів. О, до сих ще більшу!

Ви, сонне кодрло! Світло опівночі

не будить вас? Вам заграва кривава

очей лінивих не здола розплющить?

Бодай вам вічний сон наліг на груди

і зморою душив вас без кінця!

Мені сто раз від вас миліші гади,

бо в них таки, либонь, тепліша кров.

(З відразою одвертається від сонного товариства.

Дивиться на Месію, прислухається).

Про що він молиться?

Месія

(впівголоса)

Нехай мине

ся чаша...

Міріам

Саваоф¹⁹! чи й ся молитва

в сю ніч твого престолу не досягне?

Вовкам даси ти на поталу сина?

¹⁹ Саваоф — одне з імен Бога в іудейській і християнській релігіях.

Месія

Але хай буде так, як ти бажаєш,
а не як я...

Міріам

Сам Вельзевул, напевне,
почув би милосердя.

Месія

(до учеників)

Ви спите?
Не спіть! моя душа смутна до смерті!

Міріам

Каміння у пустині відкликалось
потрійною луною, але сі
не обізвуться, ні, дарма надія!
Я обізвусь... Який злий дух тримає
мої слова? Учителю! Єдиний!
О світочу моїх очей! Невже ти
не бачиш, як я гину тут від туги,
від болю, від тривоги? І нічим,
нічим потгшити тебе не можу!
...Я обірвусь... Ні, голосу не стане.
Коли ж і стане, дико забринить,
немов шакала голос опівночі,
бо туга стиснула за серце... Я не можу,
не можу бачити сього! Прощай!..
Ох, Міріам, ти проклята від Бога!

(Так само незаметно для Месії, але швидко вибігає з саду).

III

На Голгофі. Ніч. Три хрести з розп'ятими, вже мертвими. Віддалік варта, інших людей нема, тільки Міріам сама під хрестом Месії.

Міріам

Він їм простив. Він їм усім простив.
Вони те чули і на віки вічні
його слова потіхою їм будуть.
А тільки я не прощена зосталась,
бо я не можу їм простити за нього.
Я всіх і все ненавиджу за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу,
отой народ безглуздий, що кричав:
«Розпни його, розпни!» — і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних покоління вимагає
страждання, крові й смерті соромної
того, хто-всіх любив і всім прощав.

Умер він, зраджений землею й небом,
як завжди, самотній. А тепер
я тут сиджу, як завжди, самотня,
даремні сльози ллю і проклинаю
все те, що він любив, і з кожним словом
все більш надію трачу на рятунок.
І вічно, вічно буду самотня

на сьому і на тому світі. Так,
ніколи не скінчиться темна туга
і вічно буде жаль палити серце.

Тут завтра прийдуть ті прихильні друзі,
що тричі одрікалися від нього,
і та родина, що ніколи в ньому
не бачила пророка; прийдуть, здіймуть
його з хреста,— бо вже ж він неживий
і більше мучитись за них не може,—
покроплять млявими слізьми й лагідно
спов'юють у хусти, понесуть покірно
під наглядом ворожих вояків,
сховають у печері й розійдуться.
А може, потім зійдуться до купи
тепленьким словом згадувать про того,
про кого за життя так мало дбали!

Ох, як би я тепер хотіла кинуть
отрутними словами їм в обличчя,
немов гарячим приском! Хай би очі
їм випекло, ті очі безсоромні,
що сміли тут дивитися на муку
того, чийого всі не варт мізинця!

Я знаю, що якби з'явилась я,
ненавистю спотворена в обличчі,
вони жахнулись би і запитали:
«Яке тобі до всіх нас діло, жінко?»
І я на те... що я на те сказала б?
Я б мусила мовчати, бо ненависть
не має голосу на поминках того,
хто всіх любив і всіх прощав... Ой горе!
В той час, як всі громадою зберуться

згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і одинока,
не признана ніким, бо сам Месія
не признавав мене... О сине Божий!
Нехай в моїм житті все, все неправда,
та вір мені, що я тебе любила.
Чи ти гадав,— я не зрелась себе?
Зрелась! я прокляла себе і душу,
ту душу, що не хотів прийняти Месія
собі на жертву. Де ж ще більше горе,
як не могли віддати за друга душу?..

Темрява огортає все більше гору, і хрест, і жінку під хрестом.

IV

Майдан в Єрусалимі. Перебігають люди, оглядаючись боязко, часом сходяться малими гуртами і нищечком, шпарко перемовляються по кілька слів, потім знов розходяться. Міріам повагом переходить майдан. Назустріч їй Йоганна, одна з прихильниць Месії.

Й о г а н н а
(до Міріам)

Мир, сестро, й радість!

М і р і а м

Радості і миру
не знаю я так само, як тебе.

Йоганна

Прости, що зачіпаю незнайому,
але ж у нас така весела звістка.

Міріам

Що то мене обходить?

Йоганна

Всіх обходить!

Месія наш воскрес!

Міріам

(голосно)

Воскрес? Месія?!

Йоганна

На Бога, сестро, тихше! ще почує
хто з люду й донесе синедріону²⁰.

Міріам

Ви боїтесь, коли б вам за Месію
кров не пролити так, як він за вас
пролив свою?

²⁰ Синедріон – найвища рада в стародавньому Єрусалимі, яка складалася з єврейської аристократії та духовенства. Виконувала релігійні, урядові та судові функції. Синедріон виніс вирок Ісусу Христу.

Йоганна

Проллєм, як буде треба,—
тепер не час.

Міріам

Ти, жінко, чим торгуєш?

Йоганна

Сказала б я, питання не до речі.

Міріам

А ти не знаєш, де тепер Месія?
На небі, певне?

Йоганна

Кажуть, на землі,
між людом ходить.

Міріам

Отже, в вас надія,
що є кому і вдруге кров пролить,
як прийде знову час!

(Гірко сміється).

А я не вірю,
щоб він воскрес, бо ви того не варті!

Йоганна

Він не вважав, чи вартий хто, чи ні.

Міріам

Се правда! він ніколи не вважав
на те, що з вас ніхто його не вартий.
І все-таки не вірю, що воскрес він.

Йоганна

Але ж він сам пророкував про те!

Міріам

Для сеї самої юрби воскреснуть?
На се, либонь, не стало б і Месії!

Йоганна

Здається, помилилась я, бо ти,
як бачу, не прихильниця його.

Міріам

Прихильних мав він досить і без мене.

Йоганна зо страхом ховається в поблизький гурток.

Міріам

(їй услід)

Не бійсь! не розкажу синадріону,
бо він для мене не миліш, ніж ти,
хіба однаково ненависний.

*(Близько проходить старий галілеянин, Міріам
звертається до нього).*

Що, батьку,
чи правду кажуть, що воскрес Месія?

Старий

Так правда, як і те, що він пролив
за всіх нас кров свою святу, невинну.

Міріам

Він не за всіх пролив. Неправда, значить.

Старий

Як не за всіх!

Міріам

За мене він ні краплі
не проливав.

Старий

А, ти не віриш в нього...
(*Хоче й собі сховатись у гурті*).

Міріам

Я вірю в нього!

Старий спиняється.

Вірю більш, як ти,
більш, як усі ви.

С т а р и й

То приходь сьогодні
до нас на збір.

М і р і а м
(з відразою)

Щоб я до вас прийшла?!
Ховатися по норах вкупі з вами?
Мені при вас нема чого робити:
у мене на чолі немає плями!

С т а р и й

А в кого ж є?

М і р і а м

У вас, у всіх у вас!
Усі ви допустили, щоб Месія
кривавий викуп дав за ваші душі.
І вам прийнять його було не тяжко?
Віддячились ви, правда, хто сльозою,
хто щирою до ворогів любов'ю...

С т а р и й

Він сам казав нам ворогів любити.

М і р і а м

А ви й зраділи! так вам безпечніше:
душа врятована та й тіло не загине!

Старий
(з острахом)

Хто ти така?

Міріам
Я? «Одержима духом»!

Старий
Благай Месію, щоб зцілив тебе
і визволив від того злого духа
святою силою своєї крові й тіла.

Міріам
Щоб визволив мене ціною крові?
Своєї крові? Та невже ти, діду,
гадаєш, ніби я себе ціную
дорожчою, ніж чиста кров його?
Так слухай же: чи в огняній геєні,
чи в темряві без краю доведеться
мені навік-віків з душею пробувати,
та радощі моєї не зруйнує
сам князь темноти, радощі від того,
що на мені не важить кров Месії,
що він її за мене не пролив
ані краплини.

Старий
Як могло те статись?

М і р і а м

Ненависть врятувала від гріха.

С т а р и й

Кого ж ненавидиш?

М і р і а м

Всіх вас, себе і світ.

С т а р и й

За тебе теж пролита кров, та дармо,
бо ти не прийняла святого дару.

М і р і а м

І не прийму! бо я не Астарот²¹,
щоб мала кров приймати в подарунок.

Непримітно підходить слуга синедріону і з ним римський
преторіанець²².

С л у г а

Про що говорите?

²¹ Астарот (Астарта) — в міфології семітів-язичників дружина Ваала, що втілює сприймальну силу природи; богиня родючості, материнства і любові, богиня-войовниця.

²² Преторіанець — у стародавньому Римі воїн привілейованої імператорської гвардії.

Старий
(заминаючись)
Це, бачиш...

Міріам
Про Месію!

Старий
Зовсім ми не про теє розмовляли.

Преторіанець
А хто ж то, дівчино, отой Месія?

Поки преторіанець і слуга слухають Міріам, старий галілеянин ховається між людьми.

Міріам
А той, що ви недавно розп'яли,
ви знаєте, він цар був іудейський.
Тепер він знов по всій країні піде,
бо він воскрес, воскрес у новій славі!
Нехай там стережуться цар, і цезар,
і весь синедріон, пекельна рада!

Преторіанець
(хапає її за руки, киває на слугу)
А дай шнурка, ми спутаємо кізку,
щоб не брикала дуже.

М і р і а м

Що? в'язати?

(Зручно нахилиється, бере камінь і пускає в голову слугі).

Хоч одного, та все ж покарбувала!

Її знов хапають за руки, скручують і в'язуть. Слуга одною рукою обтирає кров, а другою помагає в'язати Міріам.

М і р і а м

Хотіла б я всю вашу кров пролити,
віддячити за жертву!

П р е т о р і а н е ц ь

Що ж та жертва,
коли ви кажете, що він воскрес?

М і р і а м

Так що ж? Хіба минає все минуле?
Він пережив три вічності в три ночі,
прийняв три смерті. Чи тепер, воскресши,
забуде він страждання, зраду, смерть?
Простити може, а забути — ні!
О, будьте прокляті!

С л у г а

Хто?

Міріам

Всі ви! Цезар,
синедрион, і цар, і весь народ!

Тим часом на майдані гурти потайних прихильників Месії зникли, а надбігла юрба іудеїв, фарисеїв та садукеев, почувши гомін на майдані.

Слуга
(кричить до народу)

Гей, слухайте, вона нас проклинає!

Голоси з юрби
Що? Що тут? Хто ся жінка? Що їй треба?
За що її зв'язали? Зрада? Змова?

Міріам
Я проклинаю вас прокльоном крові!

Слуга
Що суджено кленучому?

Голоси в юрбі
Каміння.
Люди набирають каміння і з диким ревом кидають на Міріам.

Міріам
Месіє! коли ти пролив за мене...
хоч краплю крові дарма... я тепер

за тебе віддаю... життя... і кров...
і душу... все даремне!.. Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любові!
(Падає під градом каміння)

[18/1 1901]

БОЯРИНЯ*Драматична поема*

Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака з старшини Олексі Перебійного. Будинок виходить у садок великим рундуком, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиглики, на столі прилагоджено до вечері. Стара Перебійниха дає останній лад на столі, їй помагає дочка її Оксана і служебка. Через садок до рундука ідуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видко одразу, що він не москаль.

П е р е б і й н и й
(до гостя)

Моя стара управилась хутенько!
Дивись, уже спорудила й вечерю,
поки ми там на цвинтарі балачки
провадили.

П е р е б і й н и х а
(зіходить трохи з рундука назустріч гостеві)

Боярине, прошу
зажити з нами хліба-солі.

С т е п а н
(уклоняючись)

Рад би,
шановна паніматко, та не смію,
коли б не гнівались старі бояри,—
я й так уже давно від них одбився.

Перебіийний

Про них ти не турбуйся. Підкоморій²³
їх запросив на бенкет, а тебе
я випрохав до нас: «Я сам,— кажу їм,—
щось недугую трохи, то не можу
на бенкетах гуляти, а Степана,
по давній приязні до його батька,
хотів би пригостити в себе в хаті.
Він молодик, йому ще не пристало
на бенкети великі учацати».
Боярам, видно, вже запах медок
та варенуха, отже, роздобрились
та й мовили: «Нехай собі *парнішка*
сидить у тебе хоч і до від'їзду.
Навіщо він нам здався?»

Степан

От спасибі,
панотченьку!
(Зіходить на рундук з господарями).

Перебіийний

Я джурі накажу,
нехай перенесе твоє манаття
до нас, та й заберу тебе в полон,
поки не визволять бояри.

²³ Підкоморій — дворецький, наглядач і розпорядник при дворі гетьмана чи іншого вельможі.

С т е п а н

Боже!

Такий полон миліший од визволу.

П е р е б і й н и х а

(до Оксани)

Піди лиш, доню, там пошли Семена.
(Оксана виходить і незабаром вертається).

С т е п а н

Якби лиш я не став вам на заваді...

П е р е б і й н и х а

Ото б таки! Ще в нас у хаті стане
для гостя місця!

П е р е б і й н и й

Ти, синашу, в мене
забудь всі церегелі. Таж зо мною
небіжчик батько твій хліб-сіль водив,
укупі ми й козакували.

(Садовить Степана і сам сідає при столі. До Оксани).

Дочко,

ти б нас почастувала на початок.

*(Оксана наливає з сулійки дві чарки — батькові
й гостеві).*

О к с а н а

Боярине, будь ласка, призволяйся.

Степан

(узявши чарку, встає і вклоняється Оксані)

Дай Боже, панночко, тобі щасливу
та красну долю!

Оксана

Будь здоровий, пивши.

*(Степан, випивши, знов сідає. Оксана частує батька.
Всі вечеряють).*

Перебійний
(до Оксани)

А він спочатку не пізнав тебе,
ти знаєш? Запитав: «Яка то панна
у першій парі корогву несе?»

Оксана

(усміхаючись і поглядаючи на Степана)

Коли?

Перебійний

Та отоді ж, як ти на трійцю
в процесії між братчицями йшла.

Степан

Ти завжди носиш корогву?

Оксана
(з певною самовтіхою)

Аякже,
я перша братчиця в дівочім братстві.

Перебійний
(жартівливо підморгнувши)

Се вже тобі не та мала Оксанка,
що ти, було, їй робиш веретенця.

Оксана
Ті веретенця й досі в мене є...
(Замовкає, засоромившись).

Степан
(втішений)

Невже?

Оксана
(перебиваючи ніякову для неї розмову. До матері)

А де се, мамо, наш Іван?

Перебійниха
Та де ж? На вулиці між товариством.

Іван
(Оксанин брат, молодий козак, увиходить з будинку).

Ба ні, я тут. Давайте, мамо, їсти.

Перебійниха .

Ти б уперед хоч привітався з гостем!

І в а н

(сідаючи, недбало)

Ми вже віталися там, коло церкви.

Перебійний

Він буде мешкати в нас до від'їзду.

І в а н

(так само)

От як? Що ж, добре... Слухай-но, Оксано, ця страва вже простигла, принеси свіжішої.

О к с а н а

(уражена його недбалим тоном)

Службешка зараз прийде,
то й накажи їй.

І в а н

Ба, яка ти горда.

(До Степана).

У вас там на Москві, либонь, дівчата
так бришкати не сміють?

Степан

Я московських
дівчат не знаю.

Оксана

Як же се?

Степан

Я, власне,
недавнє на Москві. Поки ще батько
живі були, я в Києві, в науці,
при Академії здебільше пробував,
а вже як батько вмерли, я поїхав
до матері на поміч.

Перебійниха

Чом ти ліпше
сюди не перевіз матусі?

Степан

Трудно.
Нема при чім нам жити на Україні.
Самі здорові, знаєте,— садибу
сплюндровано було нам до цеглини
ще за Виговщини. Були ми зроду
не дуже так маєтні, а тоді
й ті невеликі добра утерjali.
Поки чогось добувся на Москві,
мій батько тяжко бідував із нами.

На раді Переяславській мій батько,
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне.

І в а н

Мав кому держати!
ихий їх спокусив давати слово!

П е р е б і й н и й

Тоді ще, сину, надвоє гадалось,
ніхто не знав, як справа обернеться...
а потім... присягу не кожне зрадить...

І в а н

(іронічно)

Та певне! краще зрадити Вкраїну!

С т е п а н

(спалахнув, але стримався)

Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони.

І в а н

Та, звичайне,
однаково, чиї лизати п'яти,
чи лядські, чи московські!..

С т е п а н

А багато
було таких, що самостійно стали?

П е р е б і й н и й
(до Івана)

Сутужна, сину мій, українська справа...
Старий Богдан уже ж був не дурніший
від нас з тобою, а проте ж і він
не вдержався при власній силі.
*(Перебійника, нахилившись синові до вуха,
шепоче щось Той нетерпляче стріпує чубом).*

І в а н

Батьку!
Що там замазувать? Кажімо правду!
Се річ не власна, се громадська справа!
Якби таких було між нами менше,
що, дома чесний статок прочесавши,
понадились на соболі московські
та руки простягали до тієї
«казни», як кажуть москалі...

П е р е б і й н и х а
Іване!
(Сіпає сина за полу).

С т е п а н

Не задля соболів, не для казни

подався на Москву небіжчик батько!
Чужим панам служити в ріднім краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройно
за честь України...

І в а н

Ти ж молодий,—
чому ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рук упала?

С т е п а н

Як поясню тобі?.. Коли ще змалку
навчав мене з письма святого батько,
то він мені казав напам'ять вивчить
про Каїна та Авеля. «Мій сину,—
мовляв,— пильнуй, щоб міг ти з ясним оком,
а не тьмяним, не тремтячи, мов Каїн,
небесному отцеві одповісти,
коли тебе питає: «Де твій брат?»
А як же можу я на Україні
здійняти зброю так, щоб не діткнути
ніколи нею брата?.. І невже
мушкет і шабля мають більше сили
та честі, ніж перо та щире слово?
Ні, учено мене, що се не так!

Перебійний

Не звикли якось ми такого чути...
проте... було б на світі, може, менше
гріха і лиха, якби всі гадали
по-твоєму...

І в а н
(згідно)

Се в Києві ченці
навчають отакого!

О к с а н а

Ти ж, Іване,
у Києві не вчився. Звідки знаєш,
чого там навчають?

І в а н
(зацеплений)

От знайшлася
зненацька оборонниця для тебе,
боярине!

О к с а н а

Я тільки правду мовлю...
(Засоромлена, подається з рундука в садок.
Увіходить з будинку на рундук джура).

Д ж у р а

Там, пане, я приніс для гостя речі.

Перебійний

Ходім, Степане,
покажу, де маєш в нас мешкати.

Степан
(до Перебієнихи)

Спасибі, паніматко,
за хліб, за сіль!

Перебієниха
(з косим поглядом на сина)

Пробач, коли що, може,
прийшлось на перший раз не до сподоби...
(Степан з Перебієним і джурою йдуть у будинок).

Перебієниха
(до Івана нишком)

Ну й ти ж таки! Хто ж так говорить з гостем?

Іван

Ат! Хай же він хоч раз почує правду!

Перебієниха

Адже ти чув, що він казав...

Іван

Овва!

бурсак, та щоб не вмів замилить очі!

Перебіїниха

Мені він до сподоби,— добрий хлопець,
такий увічливий...

І в а н

Та вам вже, звісно,
язиком приподобатись недовго.

Перебіїниха

Чи сяк, чи так, а вдруге ти не будь
таким до гостя гострим! Се ж неначе
на те його ми в хату запросили,
щоб ним помітувати. Незвичайно!

І в а н

Та вже гаразд, не буду зачіпати.
(Зіходить з рундука).

Перебіїниха

Куди ти?

І в а н

От піду до товариства.
*(Іде через садок, перескакує через тин і зникає.
Увіходить служебка і збирає зі стола).*

Перебіїниха

Де ти, Оксано?

Оксана

(виходить із-за куща з кухликом в руці)

Ось я тут, мамо.

Се я барвінок поливаю.

Перебійниха

Справді,

полити слід,— зовсім посох на сонці.

Полий же й те, що ми пересадили.

Перебійниха і служебка, зібравши зі стола, йдуть у будинок. Оксана, поливаючи квіти, співає веснянки. В садку сутеніє. Степан нишком вилазить вікном з своєї кімнати на рундук, прудко та звинно зіскакує з рундука на землю і підходить до Оксани.

Оксана

(уриває спів і впускає кухню)

Ой лихо! Хто се?..

Степан

Панночко, се я.

Прости мене. Ти гніватись не мушиш,

бо ти ж мене сама причарувала

і звабила, як соловейко, співом.

Я не своєю силою прийшов...

Оксана

(засоромлено і разом гордовито)

Боярине, до чого сії речі?

Мені їх слухати не випадає.

(Хоче йти).

С т е п а н
(затримує її за руку)

Ні, ти не підеш так...

О к с а н а
(вражена, вириває руку)

Се що за звичай?
Я не холопка з вотчини твоєї!

С т е п а н
(знищений)

Я не хотів образити тебе.
Запевне, вільна ти... Яка журба
тобі, що я поїду на чужину
з розбитим серцем, що коханий спогад
про зустріч милу обіллє отрута?
Тобі дарма, дівчино-гордівнице...
Хто я для тебе? Зайда, заволока...
Адже мене усюди так зовуть...
Ти завтра вже про мене й не згадаєш...

О к с а н а
(спустивши очі)

Хіба ти завтра їдеш?

С т е п а н
Що ж я маю
тобі тут очі мулити собою?

Оксана

Виходить, наче я тебе жену...
Я ще ж тобі не мовила ні слова...

Степан

Невже я маю ще й того діждатись,
щоб ти мені сказала: «Вибирайся»?

Оксана

*(збентежена, зриває з вишні листочки, кусає їх,
розщипує в руках)*

Який же ти чудний! Ну, що ж я мала
тобі казати? Я не звикла так...
Я інших паничів роками знаю
і ще від них такого не чувала...
а ти... недавно що приїхав...

Степан

Панно!

Ті паничі безжурно походжають
на щирому дозвіллі по садочках
та вибирають квітку для забави,
і тільки ждуть, щоб краще розцвілася.
А я ж, як в'язень, що на час короткий
з темниці вирвався і має хутко
з веселим світом знову попрощатись
і розцвіту не має часу ждати.
Мені була б не для забави квітка,
я бачу в ній життя і волі образ

і краю рідного краю. Для мене
куточок той, де б посадив я квітку,
здавався б цілим світом... Я забув,
що ти живеш на волі, що для тебе
привабного нема нічого там,
де я живу, і навіть бути не може...

Оксана

(стиха, похиливши голову)

Чого ж ти так у тому певен?
Ти наче думаєш, що я вже справді
якась рослина, що в мені немає
ні серця, ні душі...

(В голосі злегка бринять сльози. Вона уриває).

Степан

(знов бере її за руку, вона не боронить)

Оксано, зоре!..

Пробач... я сам не знаю... я не смію...

(з поривом)

Ні, я не можу, я не маю сили
тебе зректися!

(Пригортає Оксану).

Серденько, скажи,
чи любиш ти мене! Промов же слово!

Оксана

Хіба ж би я з тобою так стояла?
(Ховає обличчя у нього на грудях. Німа сцена).

С т е п а н

Я завтра старостів зашлю до тебе.
Чи батько твій їх прийме?

О к с а н а

Татко дуже
тебе вподобав і матуся теж.

С т е п а н

Що тільки дам тобі я на чужині
замість веселощів рідного краю?
Своє кохання вірне, більш нічого...

О к с а н а

Не думай, ніби я пуста панянка,
що тільки має на умі забави
та залищання. Сі трудні часи
думок поважних і дівчат навчили.
Якби ти знав, як туга кров гнітить!..

С т е п а н

Кров?

О к с а н а

Так. Не раз, вернувшись з походу,
лицарство з нами бавиться при танцях.
Простягне руку лицар, щоб узяти
мене до танцю, а мені здається,
що та рука червона вся від крові,

від крові братньої... Такі забави
не веселять мене... Либонь, ніколи
не прийняла б я перстеня з руки
такого лицаря...

(Гладить йому руку).

Оця рука

від крові чиста.

С т е п а н

Се не всі вважають
за честь.

О к с а н а

А я відразу привернулась
до тебе серцем за твою лагідність.
Скажи, чи всі такі в твоїй родині?

С т е п а н

Родина в нас мала: сестра, й матуся,
та брат маленький. Так, вони у мене
всі не лихі.

О к с а н а

Твоя матуся, може,
не злюбить незнайомої невістки?..
Що я тоді почну там на чужині,
далеко так від роду?

С т е п а н

Ні, Оксано,
того не бійся. Мати будуть раді,
що привезу я жінку з України,—
мій батько, умираючи, бажав,
щоб я десь в ріднім краю одружився.
Тебе ж малою мати пам'ятають.

(Знов пригортає її).

Та й хто ж би не злюбив моєї долі,
голубоньки Оксаночки моєї?
Се тільки в пісні всі свекрухи люті,
а ти побачиш, як моя матуся
тобі за рідну стане.

О к с а н а

Дай-то Боже!

С т е п а н

Мені тепер здається, що нігде
на цілім світі вже нема чужини,
поки ми вдвох з тобою. От побачиш,
яке ми там кубелечко зів'ємо,
хоч і в Москві. Нічого ж там чужого
у нашій хатоньці не буде,— правда?

О к с а н а

Авжеж. І, знаєш, якось я не дуже
боюся тої чужини.

С т е п а н

Зо мною?

О к с а н а

(усміхається)

Тим певне, що з тобою. Але й так,
хіба ж то вже така чужа країна?

Таж віра там однакова, і мову
я наче трохи тямлю, як говорять.

С т е п а н

Та мови вже ж навчитися недовго...
ну ніби трохи тверда... Та дарма!

Оксаночка у мене розумниця,—
всього навчиться.

О к с а н а

Не хвали занадто,
бо ще наврочиш!

(Трохи посмутніла).

Я вже й так боюся...

С т е п а н

Чого, єдина?

О к с а н а

Якось так упало
се щастя раптом. Я такого зроду
не бачила... Всі подруги мої,

ті, що побралися, багато мали
і горя, й клопоту перед весіллям,
а я...

Степан

Та ще пожди! От, може, завтра
твій батенько мені поріг покаже.

Оксана

Ні, ні, сього не буде, я вже певна.

Степан

(жартуючи)

Здається, панночка не раді з того?
Коли б ще й гарбуза не покотили?..

Оксана

Та годі! Що за жарти?

Степан

От ніяк

не догоджу тобі словами! Добре ж,
не буду говорити, коли так!

*(Без слів пригортає й милує її. Вона спершу пручається,
потім піддається його пестоцям).*

Голос матері

(з будинку)

Оксано! Годі вже там поливати!
Вже пізно!

О к с а н а
(кинулась)

Мати кличуть.
(Зривається йти).

С т е п а н
(утримує її. Пристрасно)

Ще хвилинку!..

Хвилоночку!

О к с а н а

Я вийду ще до тебе,
як мати ляжуть спати.

С т е п а н

Вийди, люба!
Я виглядатиму тебе до світа!

Г о л о с м а т е р і

Оксано, де ти?

О к с а н а

Ось я йду, матусю!
(Ще раз на прощання обіймає Степана
і йде до будинку).

II

У Москві.

Світлиця у Степановім дому прибрана по-святковому. Знадвору чутно гомін дзвонів. Мати Степанова і Оксана увіходять убрані по-українськи, — мати в намітці і в темній сукні з широким виложистим коміром. Оксана в кораблику, в шнурівці та в кунтуші²⁴.

М а т и

(сідає на ослоні, важко дишучи)

Спочину трохи, поки йти у терем...

Стара... не носять ноги...

О к с а н а

(сідає поруч)

Ви, матусю,

казали б ліжко перенести в діл,

бо вам сутужно лазити на сходи.

М а т и

Ой ні, голубонько, нехай вже там,
у теремі... Тут, на Москві, не звичай,
щоб жінка мешкала на долі. Скажуть:
ото, стара, а звичаю не тямить.

О к с а н а

Ви ж не в тутешніх звичаях зросли.

М а т и

²⁴ Кораблик, шнурівка, кунтуш — елементи традиційного українського одягу.

То що? Вони, Оксанко, не питають,
хто як там зріс... Адже ми тут зайді,—
з вовками жий, по-вовчи й вий.

Оксана
(зо сміхом)

Ой лихо!
чи тобто й я по-вовчи маю вити?

Мати

А ти б як думала? Сьогодні в церкві
що шепоту було навколо нас:
«Черкашенки! Хохлуши!»

Оксана
(трохи посмутнівши)

Та... я чула...
гріха десь не бояться: в церкві Божій,
замість молитися, людей все гудять,
а ще й виносяться так благочестям
поперед нас...

Мати

Так скрізь воно по світі:
що сторона — то звичай, а що город —
то й норів, кажуть люди. Дивно їм
на наше вбрання. Тут жінки зап'яті,
а ми, бач, не вкриваємо обличчя.

Оксана

Чи ми ж туркені?

Мати

Хай Господь боронить!

Воно ж пак і московки не туркені,
а так чомусь ото в них повелося.
Та вже ж як ти бояриня московська,
неначебто воно тобі й годиться
вбиратися по-їхньому.

Оксана

А ви ж?

Адже ж і ви бояринова мати.

Мати

Що мати, то не жінка. Люди бачать,
що я вже лагоджусь у Божу путь,
то де ж таки мені міняти вбори.
(З лагідним і журливим усміхом).
Не варт уже й справляти щось нового.
Адже й старенький мій — нехай царствує! —
в козацькому жупані вік дожив,
так і на смерть його я нарядила —
в мережану сорочку...

*(Втирає хустинкою очі. Оксана, зворушена,
дивиться на неї. Коротке мовчання).*

О к с а н а

І навіщо

Степан убрався в те боярське фантя?
От як стояв зо мною під вінцем
у кармазиновім жупані, мамо,
ото був...

(Засоромившись, уриває).

М а т и

(добродушно киває їй головою)

Та, либонь, був до сподоби
тоді комусь...

(поважніше)

Проте ж не можна, дочко,
йому царського нехтувати вбрання.

О к с а н а

А батько ж...

М а т и

Батько, донечко, старий
і немічний вже був, коли назвався
боярином. Не трапилось йому
виходити вже й з дому після того.
Степан же й на царські беседи ходить,
і в думу, і в приказ.

О к с а н а

Хіба ж то сором,
якби він по-козацькому вбирився?

М а т и

Не то що сором... От чудна ти, доню,
уже ж таки твій чоловік боярин,
а не козак, чи ти ж не розумієш?

О к с а н а
(смутно)

Чому не розумію?..

М а т и

Отже, бачиш,
я й Ганну по-московському вбираю,
бо Ганні вже судилась тут пара,
вона вже ж не поїде на Україну.

О к с а н а

Чому ж її Степан не взяв з собою,
як був у.нас?

М а т и

Та дівці мандрувати
неначе непогода; скажуть люди:
«Поїхала там женихів ловити».
Нехай вже тут шарахвани носить,
коли судилося.

О к с а н а

Та ще дівочий
той шарахан неначеб форемніший,

а що жіночий, то такий бахматий
та довгий-довгий, мов попівська ряса!
Аж сумно, як се я його надіну?
Ото й на голову такий підситок
надіти треба? Зап'ясти обличчя?

М а т и

Та вже ж не як.

О к с а н а

(помовчавши, ніяково)

Боюся я, матусю.

М а т и

Чого ти, донечко, скажи, чого?

О к с а н а

Та ніяк мовити...

М а т и

Ти не соромся.

Вже ж я тобі за рідну матір тута.

О к с а н а

(цілує їй руку)

Так, матінко. То я... собі гадаю...
коли б я не спротивилася часом,
Степанові в такій одежі...

М а т и
(сміючись)

От ще
що вигадала! А тобі Степан
ще не спротивився, що не в жупані?

О к с а н а

Та то ж мені...

М а т и

І не вигадуй, дочко!
Хіба ж таки Степан мала дитина,
що інакщо вберись, то й не пізнає?

О к с а н а

Пізнати то впізнає...

М а т и
(глянувши у вікно)

А поглянь
молодшими очима, хто то йде?
Чи не Степан бува?

О к с а н а

Еге ж, то він,
а з ним ще два якісь.

М а т и

Тікаймо, дочко!
(Підводиться й подається до дверей).

О к с а н а

Чого се, хай Бог милує, тікати,
як від татар?

М а т и

Ще осміють, дитинко;
нема тут звичаю з чоловіками
жіноцтву пробувати при беседі.
(Одчиняє двері й спішиться по сходах у терем).

О к с а н а

(іде за нею)

Ой Господи, які се тут звичаї!
Оце — але!

Сцена швидко переміняється. Терем. Крім Оксани і матері, в теремі ще є Ганна, молода дівчина, сестра Степанова. Ганна убрана як бояришня.

М а т и

(підходить до великої скрині)

Отут, моя дитино,
твоє боярське вбрання. Я придбала.

О к с а н а

(гречно, але без радощів)

Спасибі, мамо.

М а т и

Хочеш подивитись
або приміряти?

О к с а н а

Хай трошки згодом.
Щось я втомилася. Та вже ж нікуди
сьогодні не піду, то ще поспію
перевдягтися.

М а т и

До твоєї волі.
Спочинь собі. Та й я піду спочину,
воно й годиться в свято.
(Іде в бічну кімнату).

Г а н н а

(що досі сиділа, лузаючи гарбузове насіння)

Ой сестричко,
і нащо ті свята потрібні в світі?

О к с а н а

Ото спитала! Що тобі Біг дав?

Ганна

Та нудно ж, Господи!

Оксана

Сидиш, то й нудно.

А ти піди між челядь²⁵, погуляй.

Ганна

Куди ж се я піду? Яка там челядь?

Оксана

А ти хіба товаришок не маєш?

Ганна

Товаришок?.. От декого там знаю з бояришень... Та як до їх ходити? Матуся вже не здужають, не хочуть зо мною йти... А ти ще не пізналась тут з ними... З мамкою сама не хочу, вона така...

Оксана

Чого ж тебе водити?

Уже ж ти не маленька. Йди сама.

Ще й веселіше буде вам без старших.

²⁵ Челядь — тут: молодь.

Ганна

Самій не можна по Москві ходити.

Оксана

Хіба хто нападе?

Ганна

Ні, так, не звичай.

Оксана

Ну, вже ті звичаї отут у вас!

Ганна

Та й що мені бояришні ті скажуть?
Сидять по теремах, от як і я,
не бачать світа. Що з їх за веселість?

Оксана

Чого ж ви сидите? Пішли б укупі
кудись на вигон або в гай над річку
та заспівали б. Я, бувало, дома
годинки в хаті не просиджу святом.

Ганна

Ба в тебе дома! Там же не Москва.
Такого тут ізроду не чували,—
співати по гаях!..

О к с а н а

То ти й не знаєш,
як на Вкраїні в нас гуляє челядь?

Г а н н а

Я мало що Вкраїну пам'ятаю,
а Ванька тут уже й вродився.

О к с а н а

Ванька?

Чому ж би не Івась?

Г а н н а

Так тут зовуть,
та й ми вже звикли. Він і сам так звик.
Мене ж матуся тільки та Степан
зовуть іще Ганнусею.

О к с а н а

А як же

ти тут звешся?

Г а н н а

Аннушка.

О к с а н а

Чи ба!

(немов ухваляючи)

«Ганнушка».

Ганна
(поправляючи)
Ні-бо, «Аннушка», Оксано.

Оксана
Не вимовлю. Проте ж воно нічого
і по-московському, хто добре вміє.
А як по-їхньому Оксана буде?

Ганна
Аксинья чи Аксюша.

Оксана
Щось негарно.
Оксана мовби краще. Ти, Ганнусю,
мене таки Оксаною зови.

Ганна
(лащиться до Оксани)
Як хочеш, так і зватиму, сестричко.
Я так тебе люблю! Зраділа, Боже,
як брат тебе з України привіз!

Оксана
Ти ще мене, Ганнусенько, не знаєш,
а може ж, я лиха...

Ганна
Ні, ні, ти добра!

Ти, бач, усе до мене: «Погуляй,
забався, не сиди!» А ти б почула,
як інші всі боярині спиняють
своїх сестер та дочок. Їй же Богу,
ні за поріг не випустять ніколи.

(Ще більше лащитьсья)

Оксаночко... ріднесенька... я маю
тебе щось попрохати...

Оксана

Що, сестричко?

(Ганна мовчить збентежена)

Хотіла б, може, що з моїх уборів?
Бери, що хочеш. Дам тобі й намисто,
ще й коси у дрібушки заплету,
вберу тебе, неначе гетьманівну.

Ганна

(смутно)

Та ні, сього матуся не дозволять...
Я не об тім... Я хочу попрохати,
щоб ти... пішла зо мною у садок...

Оксана

Ото й всього? Було про що просити.
Ходім хоч зараз.

Ганна

Ні, не зараз, потім...

Оксана

Коли ти схочеш. Що ж там у садку?

Ганна

Та, бач... самій отам в садку сидіти мені не можна...

Оксана

Вже й сього не можна?

Ганна

А з мамкою піти — вона розплеще усім про те, чого я там сиджу.

Оксана

(сміючись)

А ти ж там що ворожиш? От хитруха!

Ганна

Та я нічого... тільки виглядаю, чи не проїдуть вулицею часом царські стрільці. Вони надвечір їздять.

Оксана

Либонь, царський стрілець тобі устрелив дівоче серденько?

Ганна

Та я ж, Оксано,
заручена.

Оксана

За царського стрільця?

Ганна

Авжеж.

Оксана

То чом же він до нас не прийде?

Ганна

Хоч би й прийшов, то я ж хіба побачу?
Я в теремі, а він там, у світлиці.

Оксана

То вам і бачиться не можна?

Ганна

Де ж там!

Оксана

Прилюдно — ні, а тільки крадькома?

Ганна

Ні, як то крадькома?

О к с а н а

А ти ж хотіла
до нього вийти у садок.

Г а н н а

До нього?
Ні, я ще сорому не загубила!
І як се ти подумати могла,
що я тебе просила проваджати
мене на сходини?.. Невже, Оксано,
вважаєш ти, що я така нечесна?

О к с а н а

Та Бог з тобою! Де ж, яка ж тут нечесть?
Як дівчина постоїть на розмові
з своїм зарученим, то вже й нечесна?

Г а н н а

Авжеж, тут так.

О к с а н а

Навіщо ж ти виходиш
туди в садок?

Г а н н а

Я здалека дивлюся,
як він там вулицею проїздить.
Інакше ж я його нігде не бачу,
хіба що в церкві.

Оксана

Де ж ви розмовляли?

Ганна

Нігде.

Оксана

А як же він тебе посватав?

Ганна

Як? Через сваху. Як звичайно всі.

Оксана

Я щось не розберу.

Ганна

Бо ти не знаєш тутешніх звичаїв. Нехай лиш мати тобі розкажуть, бо всього достоту і я не знаю.

Оксана

Нібито виходить,
що ви отак, не мовивши ні слова,
і поберетесь?

Ганна

Так найпристойніше.

О к с а н а

Чудна тут молодь!..

(Усміхається якимсь спогадам мовчки. Потім стиха, мрійливо).

Я ж було щовечір
виходжу до Степана на розмову.

Г а н н а

Як заручились?

О к с а н а

Та... як заручились...

Ну, раз стояла з ним, не заручившись,
інакше хто ж засвататися може?

Г а н н а

(закриваючись)

Ой лихо, сором!

(Оксана мовчки знизує плечима).

Г а н н а

А твоя матуся
не знає й досі про твої стрівання?

О к с а н а

Чому не знає?

Г а н н а

Що ж, вона простила,
не прокляла тебе?

О к с а н а

Та за що, Ганно?
Самі ж вони були пак молоді,
то знають, що то любовці.

Г а н н а

Оксано!
Що тільки ти говориш?
(Знову закривається)

О к с а н а
(сміється)

От дурненька!

С т е п а н
(увиходить поспішно)

Оксаночко, перевдягнися швидше
в московське вбрання. Там прийшли бояри.

О к с а н а

Та мати ж кажуть, що жінкам не можна
між чоловіцтвом бути.

С т е п а н

Бачиш, любко,
ти маєш тільки їх почастивати
та й знов у терем вернешся.

О к с а н а

Отак?
А як же частувати їх, Степане?
По-нашому, чи, може, як інакше?

С т е п а н

Ти винесеш їм на тарелі меду,—
матуся прилаштують, як там треба,—
уклонишся, боярин поцілує
тебе в уста...

О к с а н а

Степане! Що ти кажеш?
Мене бояри цілувати мають?
Чи се мені причулося?

С т е п а н

Ні, серце,
воно так є, та в тім нічого злого,—
то тільки звичай!

О к с а н а

Се ще так же звичай!
Нехай йому абищо! Не піду!

Степан
(понура)

Як хочеш, тільки ти нас тим загубиш.

Оксана

Таке вигадуєш!

Степан

Ба ти не знаєш,
які тут люди мстиві... За зневагу
старий боярин візьме, як не вийдеш,
а він же думний дяк, він має силу —
он син його ще молодий, — вже стольник;
він оклепає нас перед царем,
а там уже й готово «слово й діло».

Оксана

Ти не жартуєш?

Степан
(ще понурише)

Як тобі здається?

Оксана
(з жахом)

Степане, та куди ж се ми попались?
Та се ж якась неволя бусурменська.

С т е п а н

Я й не казав тобі, що тута воля.
Та якби ми негнули тута спину,
то на Україні, либонь, зігнули б
у три погібелі родину нашу
московські воєводи... Ось ти млієш
з огиди, що тебе якийсь там дід
торкне губами, а як я повинен
«холопом Стьопкою» себе взивати
та руки цілувати, як невільник,
то се нічого?

О к с а н а

Боже мій... Степане!
Хто ж каже, що нічого?

С т е п а н

Отже, бачиш...
Та що я тут розводжуся? Там дяк
мене чекає. То скажи, Оксано,
ти вийдеш?

О к с а н а

Я не знаю...

М а т и

(виходить з кімнати)

Вийди, доню,
голубонько! І я тебе прошу!

Не дай мені, старій, на очі бачить
Степанової згуби!

Г а н н а

Ой сестричко,
якби ти знала, що за лютий дід
отой боярин!.. Я тебе благаю!
Сестриченько! Не загуби ж ти нас!
(Ридаючи, кидається до Оксани)

О к с а н а

(до Ганни холодно, якось надміру спокійно)

Я вийду. Дай мені московське вбрання.
(Ганна кидається до скрині).

А ви, матусю, наготуйте меду.
Іди, Степане, бав тим часом гості.

Степан, похиливши голову, виходить. Оксана, бліда як смерть,
здіймає з голови кораблика.

ІІІ

Дальня кімнатка у горішньому поверсі в Степановім домі.

С т е п а н

(уводить гостя козака)

Ось тута поговорим, пане-брате,
бо, знаєш, там... тут буде захисніше.

(Оглядає сіни через двері, потім замикає двері на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем далі від дверей.)

Розмова ведеться неголосно).
Великі чиняться там кривди, кажеш?

Г і с т ь

Та там такі напасті, що крий Боже!
І просвітку нікому не дають
московські посіпаки. Все нам в очі
тією присягою тичуть...

С т е п а н

Правда,
що присяга таки велика річ.

Г і с т ь
(голосніше)

Чому ж вони самі забули Бога?

С т е п а н

Помалу, пане-брате, ще підслуха
який слуга.

Г і с т ь

Та правда... Я й забув...
(Тихше)

Ми присяги не хочемо ламати,
але нехай же цар нас оборонить
від тої галичі.

Степан

То трудна справа.

Адже когось він там держати мусить
для нагляду, а всі ті воєводи
один від одного не ліпші. Звісно,
за ними й інші всі порозпускались...

Гість

Послав би цар з українців кого,
в Москві ж тут є такі, от хоч би й ти,
що здавна і цареві служать вірне,
і рідний звичай вміють шанувати.

Степан

Нас не пошлють...

Гість

Чому?

Степан

Бо нам не вірять.

Гість

Отак! Та ви ж тут наче всі у ласці!

Степан

То тут, на очах, а з очей спустити
нас надовго не зважаться. Так, часом

ненадовго послами посилають,
і не самих, а вкупі з москалями...
Щоб воєводами ж настановити,
того не буде й зроду!

Г і с т ь

Не здивуйте ж,
як ми відкинемось до Дорошенка²⁶!

С т е п а н

(робить рух рукою, мов хоче гостеві затулити вуста)

Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?

Г і с т ь

(схаменувшись)

Так часом зірветься з досади слово...
Найгірше, пане-брате, догорає
оте, що нам не вірять. Мій свояк,
Черненко, знаєш?

(Степан потакує головою).

Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душею!

С т е п а н

Черненко? Він, здається, з найвірніших
царевих приятелів.

²⁶ П. Дорошенко (1627–1698) — видатний український державний, політичний та військовий діяч, гетьман України (1665–1676). Боровся за незалежність та об'єднання України, відновлення її етнографічних меж.

Г і с т ь

То-то й ба!

А хтось там наклепав при воєводі,
що ніби він послав у Чигирин
листа якогось. От було біди!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воєводи...

С т е п а н

(гірко всміхнувшись)

Є прислів'я, брате:
«Москва сльозам не вірить».

Г і с т ь

Щира правда!
Проте знайшлись такі, що помогли...

С т е п а н

Се хто ж?

Г і с т ь

Побрязкачі.

С т е п а н

Хіба що так.

Мовчання.

Гість

Вже так, що цупко затягли супоню
на наших боках. А проте є люди,
що не бояться, йдуть, мов на одчай,
бо, сказано, терпець їм увірвався!
*(Присунувшись зовсім близенько до Степана,
говорить пошепки).*

Дівчата наші, — декотрі ще вкупі
були з дружиною твоєю в братстві, —
гуртом пошили корогву й послали
у Чигирин... звичайне, крадькома...
Іван, твій шурина, сам її одвозив...
Ніхто не знає ще. Якби дізнались,
то страшно здумати, що б там було!
(Одсунувшись, трохи голосніше).

Отак, як бач, одважуються люди...
*(Степан в мовчазній задумі сіпає кінець свою пояса.
Гість устає).*

Що ж, пане-брате, то нема надії
полегкості дістати від царя?

Степан

(отямившись з задуми, теж устає)

О ні, чому ж, я спробую. От згодом
в царя я буду на малій беседі.
Як буде він під чаркою, то, може,
я догоджу йому, він часом любить
пісень «черкаських» слухати, та жартів,
та всяких теревенів, не без того,
що й тропака звелить потанцювати.

Гість

Ото! Хіба ти в нього пахоля²⁷?

Степан

Ба знаєш, як то кажуть: «Скачи, враже, як пан накаже»... Та ладен я, брате, уже хоч би й на голові ходити, аби чогось добутися для тебе та для України. Дай мені супліку²⁸, оту, що ти приготував цареві,— як влучу слухний час, то я подам до власних рук йому.

Гість

(виймає загорнений у хустину папір з печатками)

Ось, пане-брате, хай Бог тобі допоможе! Не минути розливу крові братньої, як тільки супліка сяде марна буде.

Степан

Боже,
не попусти!

Гість

Бувай здоров. Піду вже.

²⁷ Пахоля — прислужник.

²⁸ Супліка — писане прохання (скарга).

С т е п а н

Хай Бог тебе провадить, пане-брате.
Чоломкаються. Гість виходить.

О к с а н а

*(швиденько увіходить з інших дверей
швидким кроком)*

А я тебе, Степане, скрізь шукаю.

С т е п а н

Що там таке?

О к с а н а

Порадитися треба.
Мені Яхненко тут листа привіз
від братчиці-товаришки.

С т е п а н

(з поспіхом)

Де лист?

Його спалити треба!

О к с а н а

Бог з тобою!
Чому спалити? То вона прохає,
щоб я, по змозі, грошей їй послала,
якусь вона потребу має пильну.

Степан

Не посилай. Крий Боже! І не думай!

Оксана

Та що тобі Біг дав? Я й не гадала,
що ти такий скупий. Коли вже так —
я з посагу свого послати можу.

Степан

Та я не грошей жалую, Оксано.

Оксана

А чом же ти не хочеш?

Степан

Небезпечно.
(Нахилившись до неї, зовсім нишком).
Вони там з Дорошенком накладають...

Оксана

(здивована мовчить, потім загадково усміхається)

Ну що ж, так, може, й треба.

Степан

Схаменися!

Ти ж так боялася розливу крові,
а ся війна найпаче братовбійна,
що Дорошенко зняв на Україні,—

то ж він татар на поміч приєднав
і платить їм ясиром християнським.

Оксана

(сідає, мов знесилена, на ослін і спирається на стіл)

Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...
Татари там... татари й тут...

Степан

Оксано!

Що мариться тобі? Татари тут?

Оксана

А що ж? Хіба я тут, не як татарка,
сиджу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчуки...
холопів продають... Чим не татари?

Степан

Тут віра християнська

Оксана

Тільки ж віра!

Та й то... прийду до церкви — прости, Боже! —
я тут і служби щось не пізнаю:
заводять якомсь, хтозна й по-якому...

Степан

Оксано, се вже гріх!

Оксана

Ой чоловіче!..

Та й осоружна ж ся мені Москва!
(Схиляється головою до стола).

Степан

(сумно стоїть над нею)

Я так і знав... Хіба ж я не казав,
що я тобі нічого дати не можу
тут, на чужині?..

Оксана

(кидається до нього)

Ні, моє кохання!

Се я недобра! Так, немов не знаю,
що бідний мій голубонько страждає
за всіх найгірше, — треба ж завдавати
жалю ще більше!

(Степан пригортає її).

Ну, скажи, мій любий,
чи довго нам ще мучитися так?

Степан

(зітхнувши)

Бог знає, серденько!

Оксана

Невже й загинем
у сій неволі?

Степан

Май надію в Бозі.
Ще яось, може, зміняться часи.
Коли б утихомирилося трохи
там, на Вкраїні, попрошу царя,
щоб відпустив мене хоч у гостину.

Оксана

Тепер ніяк не можна?

Степан

Ні, єдина,
тепер нема що й думати! От саме
я думаю до царя супліку нести,
що люди з України привезли,—
жаліються на утиски, на кривди...
Я маю боронити ту супліку,
то вже ж не час проситися з Москви.
«От,— скажуть,— речі солодко розводить,
а сам в ліс дивиться». Тепер, Оксано,
нам треба стерегтися так, «щоб муха
не підточила носа», як то кажуть.
Крий Боже схибити в чому,— пропала
вся наша справа і громадська вкупі.

О к с а н а

Ну як його ще більше стеретися?
Вже й так немов замазались у піч!

С т е п а н

Та от, наприклад, ти послати хочеш
ті гроші братчиці...

О к с а н а

(спустивши очі)

Вже не пошлю.
Нехай пробачить, що ж, коли не змога...
Я напишу їй...

С т е п а н

Краще не пиши
нічого, серце.

О к с а н а

Як же ж так, Степане?
Се ж навіть незвичайно!

С т е п а н

Як листа
десь перехоплять — чи то раз бувало? —
то ще готові взяти на тортури,
як викриють ту справу з Дорошенком,
щоб ти призналася, в чім накладала
З товаришками...

О к с а н а

Я перекажу
через Яхненка...

С т е п а н

Мушу я просити,
щоб ти його у нас тут не приймала.

О к с а н а

Та я ж його просила, щоб прийшов!
Вже ж не прогнати!

С т е п а н

Накажи слугою,
що ти нездужаєш.

О к с а н а

Не випадає.

С т е п а н

Як хочеш. Тільки як візьмуть «на дибу»,
то вже не жалуй!

О к с а н а

Звідки вже й «на дибу»?

С т е п а н

А що ж ти думаєш? За тим Яхненком
шпиги московські цілим роєм ходять.
Я знаю їх.

О к с а н а
(*зажурена*)

Так я й не передам
родині ні листів, ні подарунків...

С т е п а н

Ти знаєш, люба, поки що, то й краще б
не озиватись, надто до Івана,
бо він в непевні справи устряває...

О к с а н а

До брата рідного не озиватись?
(*У неї стають сльози на очах*).

С т е п а н

Се ж не навіки, рибонько, тим часом,
поки утихомириться...
(*Знов пригортає її*).

О к с а н а
(*не відповідаючи на пестощі; безвиразно*)

Гаразд,
нікому не писатиму.

С т е п а н

Ти, серце,
на мене гніваєшся.

О к с а н а
(так само)

Ні, чого ж?
Ти маєш рацію. Нащо писати?
Степан опускає руки. Оксана повагом виходить з хати.

IV

Терем.
Оксана гаптує в кроснах²⁹, рухи в неї ліниві, в'ялі.

С т е п а н
(увиходить і сідає близько Оксани на дзиглику)
Щось голова болить...

О к с а н а
(не підводячи очей від шитва)

Ти пізно встав.

С т е п а н
Та світом же прийшов з тії беседи.

²⁹ Кросна — п'яльці; спеціальна рама, на яку натягують тканину для вишивання.

Оксана

Було там весело?

Степан

Ей, де там в ката!

По щирості бояться слово мовить.

П'ють, п'ють, поки поп'ються, потім звада...

Оксана

А як же там, Степане, та супліка?

Степан

Та що ж... ніяк. Цар каже: «Прочитаєм,
подумаєм»... Чували вже ми теє!

Оксана

Що ж буде?

Степан

(з болісною досадою)

Ой, не знаю! Не питай!

Мовчать. Оксана шиє, потім голка випадає їй з рук.

Степан

Хоч би ти щось, Оксано, розказала,
а то так сумно, голова забита
усяким лихом.

О к с а н а
(в'яло)

Що ж я розкажу?
Нічого я не бачу і не чую,
сиджу собі...

С т е п а н
(трохи роздражнений)

Ну, робиш же що-небудь?

О к с а н а
Учора вишила червону квітку,
сьогодні синю. Се тобі цікаво?

С т е п а н
Ти так неначе дражнишся зо мною!

О к с а н а
(крізь сльози)
Ні, далєбі, Степане, не дражнюся!

С т е п а н
(придивляється до шитва. Лагідно)
А що се буде з тої лиштви³⁰, любко?

³⁰ Лиштва — кольорова вишивана кайма.

Оксана
(знов безучасно)

Не знаю, се щось Ганна почала.

Степан

Либонь, собі на посаг. Се вже хутко
її весілля.

Оксана

Та за місяць ніби.

Степан

От на весіллі трохи погуляєш,
розважишся.

Оксана

Ет, знаю ту розвагу!
Частуй та кланяйся: «Не обезсудьте...»
А гостійки поза плечима судять:
«Черкашенка, чужачка...»

Степан

Ти вже надто
на те зважаєш.

Оксана
(байдуже)

Ні, мені дарма.

Мовчання.

С т е п а н

Ти так неначе втомлена сьогодні.
Клопочешся при господарстві, може?

О к с а н а

Ні, я не клопочусь,— то все матуся.
Ми з Ганною все шиємо.

С т е п а н

То, може,
не треба стільки шити?

О к с а н а

Що ж робити?
Насіння я лузати не люблю,
так як Ганнуся. Треба ж десь подіти
і руки, й очі...

С т е п а н

Бідненька ти в мене.
(Оксана проривається риданням).
Оксано! Що се ти? Та Бог з тобою!
Чи хто тебе образив? Мати? Ганна?

О к с а н а

(трохи стихаючись)

Вони як рідні... я на їх не скаржусь...

С т е п а н

Так що ж?

О к с а н а

(уриває ридання, з одчаєм)

Степане! Ти хіба не бачиш?

Я гину, в'яну, жити так не можу!

(В знесиллі похиляється на кросна).

С т е п а н

Се правда, не ростуть квітки в темниці...

А я гадав...

*(Ходить по хаті в тяжкій задумі,
потім спиняється перед Оксаною).*

Оксано, заспокойся,

поговорім ладом.

О к с а н а

Про що, Степане?

С т е п а н

Виходить, я тебе занапастив.

О к с а н а

Ні, я сама...

С т е п а н

Однаково. Я більше

не хочу заїдять твоєї долі.
Хоч як мені се гірко... я готовий
тебе до батька відпустити.

О к с а н а

Як?

А ти ж?

С т е п а н

Я тут зостануся. Для мене
немає вороття, ти ж теє знаєш.

О к с а н а
(зворушена)

То се б тебе покинути я мала?
Чи я ж на те стояла під вінцем
і присягу давала?

С т е п а н
(гірко)

Я, Оксано,
не хан татарський, щоб людей держати
на присязі, мов на шнурку. Ти вільна.
Се тільки я в неволі.

О к с а н а
(хитає головою)

Ні, Степане.

С т е п а н

Чого ж? Я присягу тобі вертаю...
(Голос його переривається від турботи).
І я прошу тебе... прости мене...
що я... тебе відмовив від родини...
що я...

О к с а н а
(обіймає його)

Ні, годі, не кажи!
Не знаєш ти... Ще ж ти мені ні слова,
ні слова не промовив там, у батька,
а вже моя душа була твоєю!
Ти думаєш, як я тепер поїду
від тебе геть, то не лишиться тут
моя душа?

С т е п а н

Так що ж робити, люба?

О к с а н а

Втікаймо всі! Мій батенько допоможе
прожити якимось, поки ти придбаєш.
Хай їм абищо, сим московським добрам!
Втікаймо на Україну!

С т е п а н

Цар достане
боярина свого скрізь на Україні,

та ще й твоїй родині буде лихо.
Не скриємось нігде...

О к с а н а

Втікаймо в Польщу!
А ні, то на Волощину!

С т е п а н

Що з того?
Змінємо чужину на чужину..
Приблудами чужі пороги будем
там оббивати... все одно, що й тут.

О к с а н а

Ні, там вільніше.

С т е п а н

Треба заслужити
чимсь ту сусідську ласку. Чим же більше,
коли не зрадою проти Москви?

О к с а н а

Так їй і треба!

С т е п а н

Присяга, Оксано,
велике діло. Цар мені не верне
так присяги, як я тобі вернув.
Та й я йому не можу повернути
всього, що я приймав з його руки.

Мовчання. Починає сутеніти. Десь у церкві тихо дзвонять.

О к с а н а

Степане, вже не говоримо більше
про се ніколи.

С т е п а н

Так, не треба, люба...
(Згодом).

Чому не шиєш?

О к с а н а

Вже мені не видко.
А ще світити рано.

С т е п а н

Заспівай
щось потихеньку, якщо можеш.

О к с а н а

Добре.

(Співає потихеньку)

«Ой як було хорошенько, як рід з родом п'є,
вип'є чарку, вип'є другу та по сестру шле.
«Сеструненько-голубонько...»

(Уриває)

Не можу.

Либонь, я одзвичаїлась від співів.
Та й щось на груди важко.

(Кашляє)

Степан
(стривожений)

Ой, кохана,
чи ти не хвора?

Оксана

Де ж там! То щось так.

Увіходять мати й Ганна, за ними слуги вносять загортки
з покупом.

Поклавши пакунки, слуги виходять.

Мати

Добривечір, дітки! Що сидите
так поночі?

Степан

Так, дещо розмовляли.

Мати

Не наговоряться все голуб'ятка.
Коли б то Бог судив і Ганні нашій
таке подружжя!

Ганна

(світить тим часом і розгортає пакунки)

Подивись, Оксано,
чого ми накупили!

Оксана підходить.

Се на шубу,
а се на літники, а се на кичку³¹.
Що, правда, гарне? Ми ж ото пішли
аж до купців заморських.

О к с а н а
(жваво)

Гарно, гарно!
Та й молодичка з тебе гарна буде!
Ну й потанцюю в тебе на весіллі!
Нехай уже московки не здивують!

Г а н н а

От я люблю, як ти така весела,
а то сидить, похнюпившись, аж сумно.

М а т и

Та звісно, і чого б таки журитись?
Ви люди молоді... у хаті лад...

О к с а н а
(підхоплює)

За хатою добро...

³¹ Кичка — російський жіночий головний убір, кокошник з високим передом.

Г а н н а

(не завважаючи іронії)

Авжеж, сестричко,
якби ти бачила, що там купців
наїхало! І чом ти не пішла
із нами вкупі?

О к с а н а

Я дошити хтіла,
а завтра й я піду по всіх усядах,
закупимо з тобою всю Москву!
От я собі парчеву кичку справлю!
Степане, можна?

С т е п а н

Чом би ж то не можна?

О к с а н а

(плече в долоні й пристівує)

«Бодай мені такий вік довгий,
як у мене чоловік добрий!..»

М а т и

(втішно всміхаючись)

Ну й вигадниця в тебе жінка, синку!

Г а н н а

А як вона мені співала гарно
весільної! Сестричко, заспівай
тієї, як то косу розплітають.

Оксана

Не хочу, то сумна, ще знов заплачеш.
Я зараз коровайницею буду
або приданкою³² — ти тільки слухай:
(*Співає дуже голосно, по-сільському*).

«Не бійся, матусю, не бійся,
в червоні чобітки обуйся,
щоб твої підківки бряжчали,
щоб наші вороги мовчали!
Гу!»

(*Вигукнувши, вискакує на ослін*).
Отак приданки скачуть через лавки!

Степан

(*ловить її й здіймає з ослона*)

Ну, ну, Оксано, ти вже щось занадто.

Мати

Та правда, донечко, почує челядь...

Оксана

Ова! Так що ж! Бояриня гуляє!
Давай утнем санжарівки³³, Ганнусю!

³² Приданки — весільні гості з боку молодої — сусіди, рідня; вони супроводжують молоду в господу молодого.

³³ Санжарівка — український народний танок.

Г а н н а
(сміючись)

Та я не вмію!

О к с а н а

Я тебе навчу!

(Крутить Ганну навколо себе, приспівуючи).

«Гуляй, гуляй, господине,
нехай наша журба згине!
Ой чи згине, чи не згине,
гуляй, гуляй, господине!»

Що ж ти. Степане? Помагай співати!

(Залягається сміхом, що згодом переходить у кашель.

Степан тривожно кидається до неї).

V

Степанів садок. Будинок виходить у нього задньою стіною Видко гратчасті вікна терема і піддашок ч сходами Збоку в садку зроблена повіточка садова, вся в зелені та в квітках; у повітці приладновано великий турецький ослін з подушками. З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксану ведуть попід руки дві Служниці — «сенные девушки». Оксана у простій широкій хатній сукні, без кички, голова зав'язана а український лад шовковою хусткою. Оксана хвора, очі позапали, але дуже блищать, на щоках хворий рум'янець.

М а т и

*(пройшовши вперед до повітки,
показує дівчатам на ослін)*

Отут бояриню посадовить
та й можете вертати до роботи.

Дівчата садовлять Оксану і вертаються в терем.

М а т и

Що, донечко, тут, правда ж, придобніше?
Вільніше дихати?

О к с а н а

Вільніше?..
(Схиляється на подушки).

М а т и

Ляж,
ляж, рибонько. Заснути, може, хочеш?

О к с а н а

Так, я б заснула... тільки я боюся...

М а т и

От, хай Бог милує! Чого боїшся?

О к с а н а

Та все якесь таке страхіття сниться.

М а т и

Ти помолись до Йосипа святого,
то він всі сні перенесе на добре.

Оксана

От відколи я тут, то й сни змінились...
Бувало, там, у батенька, все сниться,
що я літаю. Так, бувало, любо...
А тут не снилось і разу́.

Мати

Бач, любко,
як сниться, що літаєш, то ростеш,
отим воно так замолоду й сниться.
Тепер же ти вже не ростеш...

Оксана

Та... певне...

Мати

(поправляючи їй подушки)

Ляж вигідненько та засни гарненько.
(Сідає коло неї в ногах).

А я посиджу тут, помолюся,
щоб Бог тобі послав у сні здоров'я.
*(Виймає бурштинові чітки і перебирає їх,
стиха ворущачи устами).*

Оксана засипляє.

Степан виходить з долішнього рундука. Мати киває йому, щоб помалу йшов, не гукав, потім устає обережно і йде до нього на другий кінець садка, далі від повітки.

М а т и
(нишком)

Ну, що ж казав той німець? Є надія?

С т е п а н

Що ж, каже: «В Бога все можливо».

М а т и

Певне!

Та все ж би й людської снаги докласти,
либонь, не гріх.

С т е п а н

Він докладає, мамо.

Він є людина вéликоучена...

Та що ж, коли така тяжка хвороба?

М а т и

І звідки причепилася напасть?..

Либонь, се хтось наврочив на весіллі

Ганнусинім, бо відтоді й заслабла.

С т е п а н

Здається, ще давніше почалося...

М а т и

Хіба? Та ні, вона була здорова.

А от що на весіллі... Ну, та як же

той німець каже? З чого б то воно?
Чи з пристріту³⁴? Чи, може, з переляку?
От горе, тут нема таких бабів,
як там, у нас,— коли б так пошептали.

С т е п а н

Ні, матінко, не помогли б ті шепти.
Така вже слабість.

М а т и

Що ж воно? Як зветься?

С т е п а н

Казав він: «Ваша пані занудилась
по ріднім краю — се є также слабість».
Сказав мені по-грецьки як і зветься.

М а т и

Та він то назове на всіх язиках,
а щоб то вигоїти...

С т е п а н

Він казав,—
коли її повезти на Україну,
то, може б, ще й одужала.

³⁴ Пристріт — хвороба, нібито зумовлена вроками — насланням хвороби кому-небудь недоброзичливим, злим поглядом.

М а т и

От, синку,
на сей раз німець, може, й правду каже.
Вона таки нудилася, небога.
Що ж, відомо, завезена далеко...
Не кожне привикає до чужини.
Котре привикне, а котре то й...

С т е п а н

Мамо,
я попрошу царя, щоб нас пустив
до тестя у гостину — чей же пустить?

М а т и

Та, може, й пустить — вже ж війни немає.

С т е п а н

Скажу йому, що маю ще й у Київ
повезти хвору жінку поклонитись
угодникам святим там у печерах,
для ізціленій — невже ж не пустить?

М а т и

Повинен би пустити. Се вже и гріх
людей на богомілья не пускати!
А се, Степанку, ти надумав добре —
поїхати на прощу, помічніше
воно буває над усякі ліки.

(Зітхнувши, поглянула на небо).

Ба сонечко схиляється на вечір.
Ти б тут розбудив Оксану, синку,
Навзаході недобре спати хворим.
А я піду зварю майове зілля,
щоб на ніч їй було готове пити.

С т е п а н

Спасибі, що клопочетеся нею.

М а т и

Що ж, синку, завезли чужу дитину,
то треба ж якось їй давати раду.
(Іде в терем).

Степан підходить до Оксани і стиха цілує її. Вона прокидається.

О к с а н а

Се ти, Степане? Бач, мені приснилось,
що місяць ясно-ясно засвітив
у батьковім садочку...

С т е п а н

(удавано веселим голосом)

Місяць, люба?

Се дивно, бо якраз на тебе сонце!

О к с а н а

Що ж, може, там ясніше світить місяць,
ніж тут сонце...

С т е п а н

Не журись, Оксано,
ось хутко знов побачим, як там світить
і сонечко, і місяць на Україні.

О к с а н а

Се ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине...

С т е п а н

Бог з тобою, люба!
Чи я ж би про таке тобі казав?
Надумав я поїхати з тобою
в гостину до твоїх.

О к с а н а
(іронічно)

Велике діло,
що ти надумав! Цар думки заверне.

С т е п а н

Цар пустить. Вже ж тепера на Україні
утихомирилося.

О к с а н а
(гостро)

Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги,

се мир по-твоєму — ота руїна?
Отак і я утихомирюсь хутко
в труні.

С т е п а н

Ти одживешся на Україні.
Москва ж не може заступити сонця,
зв'ялити гаю рідного, зсушити
річок веселих.

О к с а н а

(понура, уперто)

Годі, не кажи.
Нікуди я тепера не поїду.

С т е п а н

Чому ж?

О к с а н а

Не хочу!

С т е п а н

Що се ти, Оксано?
Мені аж дивно! Що се ти говориш?

О к с а н а

(розпалившись, підводиться)

А я дивую, ти з яким лицем
збираєшся з'явитись на Україні!

Сидів-сидів у запічку московським,
поки лилася кров, поки змагання
велосся за життя там, на Україні,—
тепер, як «втихомирилось», ти їдеш
туди ясного сонця заживати,
що не дістали руки загребуші,
та гаєм недопаленим втішатись.
На пожарині хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крові?

С т е п а н

Ти тепер картаєш...

А як сама колись мені казала,
що ти прийняти можеш тільки руку,
від крові чисту?

О к с а н а

Правда, я казала...

Ми варті одне одного. Боялись
розливу крові, і татар, і диби,
і кривоприсяги, й шпигів московських,
а тільки не подумали, що буде,
як все утихомириться... Степане,
дай руку!

С т е п а н

Се навіщо?

Оксана

Ти не хочеш?

Степан

Ні, чом же?

(Дає руку Оксані).

Оксана

(дивиться на свою й Степанову руки)

От, здається, руки чисті,
проте, все мариться, що їх покрила
не кров, а так... немов якась іржа...
як на старих шаблях буває, знаєш?

*(Пускає його руку і лягає знов. Говорить повільніше,
млявіше, з перервами).*

У батенька була така шаблюка...
вони її закинули... ми з братом
знайшли... в війну побавитись хотіли...
не витягли... до піхви прикипіла...
заржавіла. Отак і ми з тобою...
зрослись, мов шабля з піхвою... навіки...
обоє ржаві...

Степан

Ти, Оксано, вмієш
зарізати словами без ножа.

Оксана

Та тільки ж се я вмію, більш нічого.
Що-небудь же і я повинна вміти...

(Мовчання).

Як я умру, то не бери вже вдруге
українки, візьми московку ліпше...

С т е п а н

Оксано!

О к с а н а

Всі ми ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться...

С т е п а н

(з мукою)

Та пожалій себе й мене хоч трохи!

О к с а н а

Занадто я жаліла... В тім і горе...
Якби я мала сили не жаліти,
то вирвались би геть з сії кормиги —
і ти б ослобонився від іржі...
А так, вже чисто: ні собі, ні людям!

С т е п а н

Оксаночко! Поїдем на Україну!
Ну, я тебе прошу! Там батько-мати,
родина, приятелі, там ти з ними
розважишся.

О к с а н а
(одвертається)

Я й в вічі не насмію
їм глянути...

С т е п а н

Ну, в Київ подамося,
помолимось, нехай нас Бог простить,
нехай тобі здоров'я верне!

О к с а н а

Нащо?
Кому потрібне те моє здоров'я
та й я сама?

С т е п а н

Мені, моя єдина!
Я ж так тебе люблю!

О к с а н а

Тобі здається.
Ти жалуєш мене, але любити...
таки й нема за віщо... Я тепер
така недобра стала, вередлива...

С т е п а н

Ні, ні, моя хороша!

О к с а н а

Я — хороша?

Хоч би й була коли яка краса,
то вже давно вона з обличчя спала...

С т е п а н

(гладить їй руку, низько похиливши голову)

Ти шарпаєш себе речами тими.
Не треба стільки говорити...

О к с а н а

Правда...

С т е п а н

Та й що картатися словами, люба?
Нас доля так уже скарала тяжко,
що, певне, й Бог простить усі гріхи.
Хто кров із ран теряв, а ми із серця.
Хто засланий, в тюрму замкнутий був,
а ми несли кайдани невидимі.
Хто мав хвилини щастя в боротьбі,
а нас важка, страшна душила змора,
і нам не вділено було снаги
ту змору подолати...

О к с а н а

(спокійніше й лагідніша, ніж досі)

Так, се правда.

Але ніхто сього не зрозуміє,

поки ми живі. Отже, треба вмерти.
Ти, певне, довше проживеш, ніж я,—
до рук тобі свій заповіт віддам я,
а ти його передаси родині
і братчикам, хто ще живий лишився.

С т е п а н
(з гострою тугою)

Ой, краще б я тобі таке казав!

О к с а н а
(підводиться й прихиляє його до себе)

Ні, любий, ти на світі потрібніший,
тобі ще є про що й про кого дбати.
Борцем не вдався ти, та після бою
подоланим подати пільгу зможеш,
як ти не раз давав... На бойовиську
не всі ж померли, ранених багато...
поможеш їм одужати, то, може,
колись там... знов зібравшись до бою,
вони тебе згадають добрим словом...
а як і ні — не жалуй, що поміг.

Сидять якийсь час мовчки, обнявшись.

С т е п а н
(підводиться і подає Оксані руку)

Ходім, я заведу тебе до хати.
Бач, сонце вже навізаході.

Оксана

Ходім

*(Стираючись на руку Степанову, іде до будинку.
Не доходячи рундука, спиняється і обертається,
дивлячись на західне сонце, що вже зникає за обрієм).*

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід...

Ти бачиш Україну – привітай!

27–29/IV 1910

ЛІСОВА ПІСНЯ

Драма-феєрія в 3-х діях

СПИС ДІЯЧІВ «ЛІСОВОЇ ПІСНІ»

ПРОЛОГ

«Той, що греблі рве».	Русалка.
Потерчата (двоє).	Водяник.

ДІЯ I

Дядько Лев.	Перелесник.
Лукаш.	Пропасниця
Русалка.	(без мови).
Лісовик.	Потерчата.
Куць.	Мавка.

ДІЯ II

Мати Лукашева.	Килина.
Лукаш.	Русалка.
Дядько Лев.	«Той, що в скалі сидить».
Мавка.	Перелесник.
Русалка	Польова.

ДІЯ III

Мавка.	Хлопчик.
Лісовик.	Лукаш.
Куць.	Діти Килинині
Килина.	(без мови).
Злидні.	Доля.
Мати Лукашева.	Перелесник.

ПРОЛОГ

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.

Містина вся дика, таємнича, але не понура,— повна ніжної, задумливої поліської краси. Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Деревя ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, odkриваючи блідо-блакитну воду. В лісі щось загомоніло, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибіг «Той, що греблі рве» — молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одержа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими злотистими іскрами. Кинувшись з потоку в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає.

«Той, що греблі рве»

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруди,
що загатили люди,—
бо весняна вода,
як воля молода!

*(Хвилює воду ще більше, поринає і виринає,
мов шукаючи щось у воді).*

Потерчата³⁵

*(двоє маленьких, бліденьких діток у біленьких
сорочечках виринають з-поміж латаття)*

Перше

Чого ти тут блудиш?

Друге

Чого зо сну нас будиш?

Перше

Нас матуся положила
і м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння,
і лататтям повкривала,
і тихенько заспівала:

«Люлі-люлі-люлята,
засніть, мої малята!»

Друге

Чого ж ти тут шугаєш?

³⁵ Потерчата — діти, що вмерли нехрещеними; втоплені матерями маленькі позашлюбні діти, що стали болотяними вогниками.

Перше

Кого ти тут шукаєш?

«Той, що греблі рве»

Тюю Русалку³⁶,
що покохав я змалку,
бо водяній царівні
нема на світі рівні!
Збігав я гори,
долини, яри, ізвори,—
милішої коханки
нема від озерянки.
Зіб'ю всю вашу воду,
таки знайду ту вроду!
(Бурно мутить воду).

Потерчата

Ой леле! не нуртуй!
Хатинки не руйнуй!
Печера в нас маленька,
що збудувала ненька.
Убога наша хатка,
бо в нас немає татка...
(Чіпляються йому за руки, благаючи).
Ми спустимось на дно,
де темно, холодно,

³⁶ Русалка — казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами.

на дні лежить рибалка
над ним сидить Русалка...

«Той, що греблі рве»

Нехай його покине!
Нехай до мене зрине!

Потерчата поринають в озеро.

Виплинь же, мила!

Русалка впливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні. На ній два вінки — один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок.

Русалка

Се ти, мій чарівниченьку?!

«Той, що греблі рве»
(грізно)

Що ти робила?

Русалка

*(кидається немов до нього, але пропливає далі,
минаючи його)*

Я марила всю ніченьку
про тебе, мій паниченьку!
Ронила сльози дрібнії,
збирала в кінви срібнії,
без любої розмовоньки
сповнила вщерть коновоньки...

*(Сплескує руками, розкриває обійми,
знов кидається до нього і знов минає).*

Ось кинь на дно червінця,
поллються через вінця!

(Дзвінко сміється).

«Той, що греблі рве»
(з'їдливо)

То се й у вас в болоті
кохаються у злоті?

Русалка наближається до нього, він круто відвертається від неї,
виром закрутивши воду.

Найкраще для Русалки
сидіти край рибалки,
глядіти неборака
від сома та від рака,
щоб не відгризли чуба.
Ото розмова люба!

Русалка

*(підпливає близенько, хапає за руки,
заглядає в вічі)*

Вже й розгнівився?
(Лукаво).

А я щось знаю, любчику,
хороший душогубчику!

(Тихо сміється, він бентежиться).

Де ти барився?

Ти водяну царівну

зміняв на мельниківну!

Зимові — довгі ночі,
а в дівки гарні очі,—
недарма паничі
їй носять дукачі!

(Свариться пальцем на нього і дрібно сміється).

Добре я бачу
твою ледачу вдачу,
та я тобі пробачу,
бо я ж тебе люблю!

(З жартівливим пафосом).

На цілу довгу мить тобі я буду вірна,
хвилину буду я ласкава і покірна,
а зраду потоплю!

Вода ж не держить сліду
від рана до обіду,
так як твоя люба
або моя журба!

«Той, що греблі рве»

(поривчасто простягає їй обидві руки)

Ну, мир миром!

Поплинем понад виром!

Русалка

(береться з ним за руки і прудко кружляє)

На виру-вирочку,
на жовтому пісочку,
в перловому віночку
зав'юся у таночку!

Ух! Ух!

Ухкають, бризкають, плещуть. Вода б'ється в береги, аж осока шумить, і пташки зграями зриваються з очеретів.

Водяник³⁷

(Виринає посеред озера. Він древній сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс. Шати на ньому — барви мулу, на голові корона із скойок. Голос глухий, але дужий).

Хто тут бентежить наші тихі води?
Русалка з своєю парою спиняються і кидаються врозтіч.
Стидайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужинцем?! Сором!

Русалка

Він, батьку, не чужий. Ти не пізнав?
Се ж «Той, що греблі рве»!

Водяник

Та знаю, знаю!

Нерідний він, хоч водяного роду.
Зрадлива і лукава в нього вдача.
Навесні він нуртує, грає, рве,
зриває з озера вінок розкішний,
що цілий рік викохують русалки,
лякає птицю мудру, сторожку,
вербі-вдовиці корінь підриває
і бідним сиротяттам-потерчатам

³⁷ Водяник — за народними повір'ями, злий дух, що живе в озерах, річках тощо. У фольклорі часто зображується як дід із сивою бородою.

каганчики водою заливає,
псує мої рівненькі береги
і старошам моїм спокій руйнує.
А влітку де він? Де тоді гасає,
коли жадібне сонце воду п'є
із келиха мого, мов гриф неситий,
коли від спраги никне очерет,
зоставшись на березі сухому,
коли, вмираючи, лілеї клонять
до теплої води голівки в'ялі?
Де він тоді?

Під час сеї мови «Той, що греблі рве» нишком киває Русалці,
ваблячи її втекти з ним по лісовому струмку.

«Той, що греблі рве»
(з укритою насмішкою)

Тоді я в морі, діду.
Мене на поміч кличе Океан,
щоб не спило і в нього чашу сонце.
Як цар морський покличе — треба слухать.
На те є служба, — сам здоровий знаєш.

Водяник

Еге ж, тоді ти в морі... А мені,
якби не помагав мій друг одвічний,
мій щирий приятель осінній дощик,
прийшлося би згинуть з парою!

«Той, що греблі рве» незаметно ховається в воду.

Русалка

Татусю!

не може пара згинути, бо з пари
знов зробиться вода.

Водяник

Яка ти мудра!

Іди на дно! Доволі тут базікать!

Русалка

Та зараз, тату! Вже ж його немає.
Я розчешу поплутаний сікняг.
*(Виймає з-за пояса гребінку з мушлі,
чеше прибережне зілля).*

Водяник

Ну, розчеси, я сам люблю порядок.
Чеши, чеши, я тута підожду,
поки скінчиш роботу. Та поправ
латаття, щоб рівненько розстелялось,
та килим з ряски позшивай гарненько,
що той порвав пройдисвіт.

Русалка

Добре, тату.

Водяник вигідно вкладається в очереті, очима слідкуючи роботу
Русалчину; очі йому поволі заплющуються.

«Той, що греблі рве»
(*вирнувши, стиха до Русалки*)

Сховайся за вербою!

Русалка ховається, оглядаючись на Водяника.

Поплинемо з тобою
ген на розтоки,
під бистрії лотоки,
зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!

(*Хопає Русалку за руку і швидко мчить з нею через озеро. Недалеко від другого берега Русалка спиняється і скрикує*).

Русалка

Ой, зачепилася за дуб торішній!

Водяник прокидається, кидається навперейми перехоплює
Русалку.

Водяник

То се ти так?! Ти, клятий баламуте,
ще знатимеш, як зводити русалок!
Поскаржуся я матері твоїй,
Метелиці Гірській, то начувайся!

«Той, що греблі рве»
(*з реготом*)

Поки що буде, я ще нагуляюсь!
Прощай, Русалонько, сповняй коновки!

(Кидається в лісовий струмок і зникає).

В о д я н и к
(до Русалки)

Іди на дно! Не смій мені зринати
три ночі місячні поверх води!

Р у с а л к а
(пручаючись)

З якого часу тут русалки стали
невільницями в озері? Я — вільна!
Я вільна, як вода!

В о д я н и к
В моїй обладі
вода повинна знати береги.
Іди на дно!

Р у с а л к а
Не хочу!

В о д я н и к
А, не хочеш?
Віддай сюди вінець перловий!

Р у с а л к а
Ні!
то дарував мені морський царенко.

В о д я н и к

Тобі вінця не прийдеться носити,
бо за непослух забере тебе
«Той, що в скалі сидить».

Р у с а л к а
(з жахом)

Ні, любий тату,
я буду слухатись!

В о д я н и к

То йди на дно.

Р у с а л к а
(поволі опускаючися в воду)

Я йду, я йду... А бавитися можна
з рибалкою?

В о д я н и к

Та вже ж, про мене, бався.

Русалка спустилася в воду по плечі і, жалібно всміхаючись,
дивиться вгору на батька.

Чудна ти, дочко! Я ж про тебе дбаю.
Таж він тебе занастив би тільки,
потяг би по колючому ложиську
струмочка лісового, біле тіло
понівечив та й кинув би самотню
десь на безвідді.

Русалка

Але ж він вродливий!

Водяник

Ти знов своєї?!

Русалка

Ні, ні, ні! Я йду!

(Поринає).

Водяник

(поглядаючи вгору)

Уже весняне сонце припікає...

Ху, душно як! Прохолодитись треба.

(Поринає й собі).

ДІЯ І

Та сама містина, тільки весна далі поступила; узлісся наче повите ніжним зеленим серпанком, де-не-де вже й верховіття дерев поволочене зеленою барвою. Озеро стоїть повне, в зелених берегах, як у рутвянім вінку. З лісу на прогалину виходять дядько Лев і небіж його Лукаш. Лев уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої повстяної шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну одежу і в ясно-сиву, майже білу свиту; на ногах постולי, в руках клонья (малий ятірець), коло пояса на ремінці ніжик, через плече виплетений з лика кошіль (торба) на широкому ремені. Лукаш — дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одежу, тільки з тоншого полотна; сорочка випущена, мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним

поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки; свити він не має; на голові бриль; на поясі ніжик і ківшик з лика на мотузку. Дійшовши до берега озера, Лукаш зупинився.

Л е в

Чого ж ти зупинився? Тут не можна
зайти по рибу. Мулко вельми, грузько.

Л у к а ш

Та я хотів собі сопілку втяти,—
хороший тута вельми очерет.

Л е в

Та вже тих сопілок до лиха маєш!

Л у к а ш

Ну, скільки ж їх? — калинова, вербова
та липова,— ото й усі. А треба
ще й очеретяну собі зробити,—
та лепсько грає!

Л е в

Та вже бався, бався,
на те Бог свято дав. А взавтра прийдем,
то будем хижку ставити. Вже час
до лісу бидло виганяти. Бачиш,
вже онде є трава помежи рястом.

Лукаш

Та як же будемо сидіти тут?
Таж люди кажуть — тут непевне місце...

Лев

То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтися:
де хрест покласти, де осіку вбити,
де просто тричі плюнути, та й годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
терлич посадимо коло порога,—
та й не приступиться ніяка сила...
Ну, я піду, а ти собі як хочеш.

Розходяться. Лукаш іде до озера і зникає в очереті. Лев іде понад берегом, і його не стає видно за вербами.

Русалка

(випливає на берег і кричить)

Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!

Лісовик³⁸

*(малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний
обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій
шапці з куніці)*

Чого тобі? Чого кричиш?

³⁸ Лісовик — лісова міфологічна істота; господар лісу.

Русалка

Там хлопець
на дудки ріже очерет!

Лісовик

Овва!
Коби всії біди! Яка скупа.
Ось тута мають хижку будувати,—
я й то не бороню, аби не брали
сирого дерева.

Русалка

Ой леле! хижу?
То се тут люди будуть? Ой ті люди
з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!
я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою
той дух ненавидний. Залоскочу
тих натрутнів, як прийдуть!

Лісовик

Стій! не квапся.
То ж дядько Лев сидітиме в тій хижі,
а він нам приятель. То він на жарт
осикою та терличем лякає.
Люблю старого. Таж якби не він,
давно б уже не стало сього дуба,
що стільки бачив наших рад, і танців,
і лісових великих таємниць.
Вже німці міряли його, навколо

втрюх постававши, обсягли руками —
і ледве що стікло. Давали гроші —
таляри биті, людям дуже милі,
та дядько Лев залявся на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.
Тоді ж і я на бороду залявся,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.

Русалка

Ова! А батько мій їх всіх потопить!

Лісовик

Нехай не важиться! Бо завалю
все озеро гнилим торішнім листом!

Русалка

Ой лишечко, як страшно! Ха-ха-ха!
(Зникає в озері).

Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на заваленому дереві. З очеретів чуто голос сопілки (мелодії № 1, 2, 3, 4), ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотіли квітки на лататті. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки. З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка³⁹, в ясно-зеленій одежі, з розпущеними чорними з зеленим полиском косами, розправляє руки і проводить долонею по очах.

³⁹ Мавка — казкова лісова істота в образі гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова русалка.

М а в к а

Ох, як я довго спала!

Л і с о в и к

Довго, дочко!

Вже й сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавлють
на чистім плесі каченятка дикі.

М а в к а

А хто мене збудив?

Л і с о в и к

Либонь, весна.

М а в к а

Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось?

Лукаш знов грає [мелодія № 5].

Ні... стій... Ба! чуєш?.. То весна співає?

Лукаш грає мелодію № 5, тільки ближче.

Л і с о в и к

Та ні, то хлопець на сопілці грає.

М а в к а

Який? Невже се «Той, що греблі рве»?
От я не сподівалася від нього!

Л і с о в и к

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.

М а в к а

Я його не знаю.

Л і с о в и к

Бо він уперше тута. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

М а в к а

Хотіла б я побачити його.

Л і с о в и к

Та нащо він тобі?

М а в к а

Він, певне, гарний!

Л і с о в и к

Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

М а в к а

Який-бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?

Л і с о в и к

Ні, дитинко,
я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіку
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником⁴⁰, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля,— там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!

⁴⁰ Перелесник — за народними повір'ями, біс-спокусник, що ночами являється жінкам в образі вогненного змія або красеня-парубка.

М а в к а
(сміється)

Ну, як-таки щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою. Лісовик і Мавка ховаються. Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

М а в к а

Не руш! не руш! не риж! не убивай!

Л у к а ш

Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.

М а в к а

Не точи! Се кров її.
Не пий же крові з сестроньки моєї!

Л у к а ш

Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?

М а в к а

Я — Мавка лісова.

Л у к а ш

(не так здивовано, як уважно придивляється до неї)

А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.

М а в к а

А бачити хотів?

Л у к а ш

Чому ж би ні?.. Що ж, ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і яось так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?

(Придивляється).

Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні
чи, може, карі... ти таки дивна!

М а в к а

(усміхаючись)

Чи гарна ж я тобі?

Л у к а ш

(соромлячись)

Хіба я знаю?

М а в к а
(сміючись)

А хто ж те знає?

Л у к а ш
(зовсім засоромлений)

Ет, таке питаєш!..

М а в к а
(щиро дивуючись)

Чому ж сього не можна запитати?

Он бачиш, там питає дика рожа:

«Чи я хороша?»

А ясень їй киває в верховітті:

«Найкраща в світі!»

Л у к а ш

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав — дерево німе, та й годі.

М а в к а

Німого в лісі в нас нема нічого.

Л у к а ш

Чи то ти все отак сидиш у лісі?

М а в к а

Я зроду не виходила ще з нього.

Л у к а ш

А ти давно живеш на світі?

М а в к а

Справді,
ніколи я не думала про те...
(Задумується).
Мені здається, що жила я завжди...

Л у к а ш

І все така була, як от тепер?

М а в к а

Здається, все така...

Л у к а ш

А хто ж твій рід?
чи ти його зовсім не маєш?

М а в к а

Маю.
Є Лісовик, я зву його «дідусю»,
а він мене — «дитинко» або «доню».

Л у к а ш

То хто ж він — дід чи батько?

М а в к а

Я не знаю.

Хіба не все одно?

Л у к а ш
(сміється)

Ну та й чудні ви
отут у лісі! Хто ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?

М а в к а

Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то — матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила
для мене ложе.

Л у к а ш

Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?

М а в к а

Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»
І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі

спадали з неба — білі, непрозорі —
і клалися в намети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах рожевії гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткалися золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Л у к а ш
(заслухавшись)

Як ти говориш...

М а в к а

Чи тобі так добре?
Лукаш потакує головою.

Твоя сопілка має кращу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.

Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього і гойдається тихо, мов у олісці. Лукаш грає соло мелодії № 6, 7 і 8, прихилившись до дуба, і не зводить очей з Мавки. Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається ихесенько на голос мелодії. № 8, і Лукаш їй приграє вдруге мелодію № 8. Спів і гра в унісон.

М а в к а

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди, серденько виймає!

На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глід соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга, аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестає грати.

Лукаш

Ти плачеш, дівчино?

Мавка

Хіба я плачу?

(Проводить рукою по очах).

А справді... Ні-бо! то роса вечірня.
Заходить сонце... Бач, уже встає
на озері туман...

Лукаш

Та ні, ще рано!

Мавка

Ти б не хотів, щоб день уже скінчився?

Лукаш хитає головою, що не хотів би.

Чому?

Лукаш

Бо дядько до села покличуть.

М а в к а

А ти зо мною хочеш бути?

Лукаш киває, потакуючи.

Бачиш,

І ти, немов той ясень, розмовляєш.

Л у к а ш
(сміючись)

Та треба по-тутешньому навчитись,
бо маю ж тут літувати.

М а в к а
(радо)

Справді?

Л у к а ш

Ми взавтра й будуватися почнемо.

М а в к а

Курінь поставите?

Л у к а ш

Ні, може, хижку,
а може, й цілу хату.

М а в к а

Ви — як птахи:
клопочетесь, будуєте кубельця,
щоб потім кинути.

Л у к а ш

Ні, ми будуєм
навіки.

М а в к а

Як навіки? Ти ж казав,
що тільки літувати будеш тута.

Л у к а ш

(ніяково)

Та я не знаю... Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть ґрунтець і хату,
бо восени хотять мене женити...

М а в к а

(з тривогою)

З ким?

Л у к а ш

Я не знаю. Дядько не казали,
а може, ще й не напитали дівки.

М а в к а

Хіба ти сам собі не знайдеш пари?

Л у к а ш
(поглядаючи на неї)

Я, може б, і знайшов, та...

М а в к а

Що?

Л у к а ш

Нічого...

*(Пограває у сопілку стиха щось дуже жалібненьке
[мелодія № 9],
потім спускає руку з сопілкою і замислюється).*

М а в к а
(помовчавши)

Чи у людей паруються надовго?

Л у к а ш

Та вже ж навік!

М а в к а

Се так, як голуби...
Я часом заздрила на їх: так ніжно
вони кохаються... А я не знаю
нічого ніжного, окрім берези,
за те ж її й сестрицею взиваю;
але вона занадто вже сумтна,
така бліда, похила та журлива,—
я часто плачу, дивлячись на неї.

От вільхи не люблю — вона шорстка.
Осика все мене чогось лякає;
вона й сама боїться — все тремтить.
Дуби поважні надто. Дика рожа
задирлива, так само й глід, і терен.
А ясень, клен і явір — гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...
Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотня...

(Журливо задумується).

Л у к а ш

А твоя верба?

Таж ти її матусею назвала.

М а в к а

Верба?.. Та що ж.... в їй добре зимувати,
а літом... бач, вона така суха,
і все рипить, все згадує про зиму...
Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...

Л у к а ш

У лісі ж не самії дерева,—
таж тут багато різної є сили.

(Трохи ущипливо).

Вже не прибіднюйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!

М а в к а

То все таке, як той раптовий вихор,—
от налетить, закрутить та й покине.
В нас так нема, як у людей,— навіки!

Л у к а ш

(приступаючи ближче)

А ти б хотіла?..

Раптом чуно голосне гукання дядька Лева.

Г о л о с

Гов, Лукашу, гов!

го-го-го-го! А де ти?

Л у к а ш

(відзивається)

Ось я йду!

Г о л о с

А йди хутчій!

Л у к а ш

Ото ще нетерплячка!

(Відгукується).

Та йду вже, йду!

(Подається йти).

М а в к а

А вернешся?

Л у к а ш

Не знаю.

(Іде в прибережні хащі).

З гущавини лісу вилітає Перелесник — гарний хлопець у черво-
ній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям,
з чорними бровами, з блискучими очима. Він хоче обняти Мав-
ку, вона ухиляється.

М а в к а

Не руш мене!

П е р е л е с н и к

А то чому?

М а в к а

Іди

поглянь, чи в полі рунь зазеленіла.

П е р е л е с н и к

Мені навіщо тая рунь?

М а в к а

А там же

твоя Русалка Польова, що в житі.

Вона для тебе досі вже вінок

зелено-ярий почала сплітати.

Перелесник

Я вже її забув.

Мавка

Забудь мене.

Перелесник

Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!
Я понесу тебе в зелені гори,
ти ж так хотіла бачити смереки.

Мавка

Тепер не хочу.

Перелесник

Так? А то чому?

Мавка

Бо відхотілося,

Перелесник

Якісь химери!

Чом відхотілося?

Мавка

Нема охоти.

Перелесник
(улесливо в'ється коло неї)

Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці,
там гірські русалки, вільні літавиці,
будуть танцювати коло по травиці,
наче блискавиці!

Ми тобі знайдемо з папороті квітку,
зірвем з неба зірку, золоту лелітку,
на снігу нагірнім вибілимо влітку
чарівну намітку.

Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-царицю скинемо із трону
і дамо крем'яні гори в оборону!

Будь моя кохана!
Звечора і зрана
самоцвітні шати
буду приношати,
і віночок плести,
і в таночок вести,
і на крилах нести
на моря багрянні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибінь.

Потім ми заглянем до Зорі в віконце,
Зірка-пряха вділить срібне волоконце,
будем гаптувати оксамитну тінь.

Потім, на світанні, як біляві хмари
стануть покрай неба, мов ясні отари,
що холодну воду п'ють на тихім броді,
ми спочинем любо, на квітчастім...

М а в к а
(нетерпляче)

Годі!

П е р е л е с н и к
Як ти обірвала річ мою сердито!
(Смутно і разом лукаво).
Ти хіба забула про торішнє літо?

М а в к а
(байдуже)

Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те взимі заснуло.
Я вже й не згадаю!

П е р е л е с н и к
(таємничо нагадуючи)

А в дубовім гаю?..

М а в к а

Що ж там? Я шукала ягідок, грибків...

П е р е л е с н и к
А не приглядалась до моїх слідків?

М а в к а

В гаю я зривала кучерики з хмелю...

Перелесник

Щоб мені послати пишную постелю?

Мавка

Ні, щоб перевити се волосся чорне!

Перелесник

Сподівалась: може, миленький пригорне?

Мавка

Ні, мене береза ніжно колихала.

Перелесник

А проте... здається... ти когось кохала?

Мавка

Ха-ха-ха! Не знаю!

Попитай у гаю.

Я піду квітчати дрібним рястом коси...

(Подається до лісу).

Перелесник

Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!

Мавка

Вітерець повіє,
сонечко пригріє,

то й роса спаде!

(Зникає в лісі).

Перелесник

Постривай хвилину!

Я без тебе гину!

Де ти? Де ти? Де?

Біжить і собі в ліс. Поміж деревами якусь хвилину маячить його червона одіж і, мов луна, озивається: «Де ти? Де?..» По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером стає білий туман.

Дядько Лев і Лукаш виходять на галяву.

Лев

(сердито воркоче)

Той клятий Водяник! Бодай би всох!
Я, наловивши риби, тільки вплив
на плесо душогубкою, — хотів
на той бік передатися, — а він
вчепився цупко лапою за днище,
та й ані руш! Ще трохи — затопив би!
Ну й я ж не дурень: як засяг рукою
за бороду, то й замотав, як мичку,
та ножика з-за пояса, — бігме,
так і відтяв би! Та проклята ж пара —
штурхіць! — і перекинула човна!
Я ледь що вибрався живий на берег,
і рибу розгубив... А щоб ти зслиз!

(До Лукаша).

А тут іще й тебе щось учепило, —
кричу, гукаю, кличу — хоч ти згинь!
І де ти длявся?

Л у к а ш

Та кажу ж — був тут,
вирізував сопілку.

Л е в

Щось довгенько
вирізуєш, небоже, сопілки!

Л у к а ш
(ніяково)

Або ж я, дядьку...

Л е в

(усміхнувся і подобрів)

Ей! не вчись брехати,
бо ще ти молодий! Язика шкода!
От ліпше хмизу пошукай по лісі
та розпали вогонь, — хоть обсушися,
бо як його таким іти додому?
Поки дійдем, ще й тая нападе —
не тут спомінаючи, цур-пек! —
а потім буде душу витрясати...

Лукаш іде в ліс; чути згодом, як він хряскає сухим гіллям.

Д я д ь к о Л е в

(сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати
вогню, щоб запалити люльку)

Аякже! викрешеш! і губка змокла...

і трут згубився... А, нема на тебе
лихої трясці!.. Чи не наросла
на дубі свіжа?

(Обмацує дуба, шукаючи губки).

З озера, з туману, виринає біла жіноча постать, більше подібна
до смуги мли, нож до людини; простягнені білі довгі руки загре-
бисто ворухать тонкими пальцями, коли вона наближається до

Лева.

Л е в

(усміхнувшись)

Се що за мара?

Ага! вже знаю. Добре, що побачив!..

(Оговтавшись, виймає з кошеля якісь корінці та зілля і простя-
гає назустріч марі, немов боронячись від неї. Вона трохи відсту-
пає. Він прочитує, замовляючи, дедалі все швидше).

Шіпле-дівиче,

Пропаснице-Трясавиче!

Іди ти собі на куп'я, на болота,
де люди не ходять, де кури не піють,
де мій глас не заходить.

Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кості не млоїти,
чорної крові не спивати,
віку не вкорочати.

Ось тобі полинь —
згинь, маро, згинь!

Мара подається назад до озера і зливається з туманом. Надхо-
дить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком, виймає
з-за пазухи кресало й губку й розпалює вогонь.

Л у к а ш

Ось нате, дядьку, грійтеся.

Л е в

Спасибі.

Ти догоджаєш дядькові старому.

(Розпалює коло вогню люльку).

Тепер що іншого!

(Вкладається проти вогню на траві, поклавши кошеля під голову, пакає люльку і жмуриться на вогонь).

Л у к а ш

Якби ви, дядьку,
якої байки нагадали.

Л е в

Бач!

умалився!.. А ти б якої хтів?

Про Оха-чудотвора? Про Трьомсина?

Л у к а ш

Такі я чув! Ви вмієте інакших,
що їх ніхто не вміє.

Л е в

(надумавшись)

Ну, то слухай:

Я про Царівну-Хвилю розкажу.

(Починає спокійним, співучим, розмірним голосом).

Якби нам хата тепла
та люди добрі,
казали б ми казку,
баяли байку
до самого світа...

За темними борами,
та за глибокими морями,
та за високими горами
то єсть там дивний-предивний край,
де панує Урай.

Що в тому краю сонце не сідає,
місяць не погасає,
а ясні зорі по полю ходять,
таночки водять.

Отож у найкращої Зорі та знайшовся син
Білий Палянин.
На личку білий,
на вроду милий,
золотий волос по вітру має,
а срібна зброя в рученьках сяє...

Л у к а ш

Ви ж про Царівну мали.

Л е в

Та зажди!..

От як став Білий Палянин до літ доходжати,
став він собі думати-гадати,

про своє життя розважати:
«З усіх я,— каже,— вродою вдався,
а ще ж бо я долі не діждався.
Порадь мене, Зірнице-мати,
де мені пари шукати:
чи межи боярством,
преславним лицарством,
чи межи князівством,
чи межи простим поспільством?
Що хіба яка царівна
та була б мені рівна...»
(Починає дрімати).

От і пішов він до синього моря,
і розіслав на березі перлове намисто...

Л у к а ш

Відай, ви, дядьку, щось тут проминули.

Л е в

Хіба?.. Та ти ж бо вже не заважай!
...От і розбіглася на морі супротивна хвиля,
а з теї хвилі вилетіли коні,
як жар, червоні,
у червону колясу запряжені...
А на тій колясі...
(Змовкає, зложений сном).

Л у к а ш

Та й хто ж на тій колясі був? Царівна?

Л е в
(к р і з ь с о н)

Га?.. Де?.. Яка царівна?..

Л у к а ш

Вже й заснули!

(Який час дивиться задумливо на вогонь, потім устає, відходить далі від огнища і походить по галяві, тихо-тихесенько, ледве чутно, пограваючи у сопілку [мелодія № 10]).

В лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця. Навколо вогнища блиски світла і звої тіні неначе водять химерний танок; близькі до вогню квіти то поблискують барвами, то гаснуть у п'їтмі.

Покрай лісу таємничо біліють стовбури осик та беріз. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі. Туман на озері білими хвилями прибиває до чорних хщів; очерет перешіптується з осокою, сховавшись у млі. З гушавини вибігає Мавка, біжить прудко, мов утікаючи; волосся їй розвіялось, одежа розмаялась. На галяві вона спиняється, оглядаючись, притуляє руки до серця, далі кидається до берези і ще раз зупиняється.

М а в к а

Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько,
що закрила ти моє личенько!
і вам, стежечки як мережечки,
що вели мене до березочки!

Ой сховай мене ти, сестричененько!

(Ховається під березу, обіймаючи її стовбур).

Л у к а ш
 (підходить до берези, нишком)

Ти, Мавко?

М а в к а
 (ще тихше)

Я.

Л у к а ш
 Ти бігла?

М а в к а

Як білиця.

Л у к а ш
 Втікала?

М а в к а

Так.

Л у к а ш
 Від кого?

М а в к а

Від такого,
 як сам вогонь.

Л у к а ш

А де ж він?

М а в к а

Цить!.. Бо знову прилетить.

Мовчання.

Л у к а ш

Як ти тремтиш! Я чую, як береза
стинається і листом шелестить.

М а в к а

(відхиляється від берези)

Ой лихо! Я боюся притулятись,
а так не встою.

Л у к а ш

Притулись до мене.

Я дужий — здержу, ще й обороню.

Мавка прихиляється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелеться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. Вітер поривчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і нишком підглядає молоду пару. Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахиляється обличчям до неї і раптом цілує.

М а в к а

(скрикує з болем щастя)

Ох!.. Зірка в серце впала.

Русалка

Ха-ха-ха!

(З сміхом і плеском кидається в озеро).

Лукаш

(ужахнувшись)

Що се таке?

Мавка

Не бійся, то Русалка.

Ми подруги,— вона нас не зачепить.

Вона свавільна, любить глузувати,

але мені дарма... Мені дарма

про все на світі!

Лукаш

То й про мене?

Мавка

Ні,

ти сам для мене світ, миліший, кращий,

ніж той, що досі знала я, а й той

покращав, відколи ми поєднались.

Лукаш

То ми вже поєднались?

М а в к а

Ти не чуєш,
як солов'ї весільним співом дзвонять?

Л у к а ш

Я чую... Се вони вже не щебечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають:
«Цілуй! цілуй! цілуй!»

(Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком).

Я зацілую
тебе на смерть!

Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві.

М а в к а

Ні, я не можу вмерти...
а шкода...

Л у к а ш

Що ти кажеш? Я не хочу!
Навіщо я сказав?!

М а в к а

Ні, се так добре —
умерти, як летюча зірка...

Л у к а ш

Годі!
(Говорить пестячи).

Не хочу про таке! Не говори!
Не говори нічого!.. Ні, кажи!
Чудна у тебе мова, але якось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгнівалась?

М а в к а

Я слухаю тебе...

твого кохання...

*(Бере в руки голову його, обертає проти місяця
і тильно дивиться в вічі).*

Л у к а ш

Нащо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
Я так не можу! Говори, жартуй,
питай мене, кажи, що любиш, смійся...

М а в к а

У тебе голос чистий, як струмок,
а очі — непрозорі.

Л у к а ш

Може, місяць
неясно світить.

М а в к а

Може...

(Схиляється головою йому до серця і замирає).

Л у к а ш

Ти зомліла?

М а в к а

Цить! Хай говорить серце... Невизначено
воно говорить, як весняна нічка.

Л у к а ш

Чого там прислухатися? Не треба!

М а в к а

Не треба, кажеш? То не треба, милий!
Не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити, моє кохання!
Ти звик до пестошів?

Л у к а ш

Я не любився
ні з ким ще зроду. Я того й не знав,
що любощі такі солодкі!

Мавка пристрасно пестить його, він скрикує з мукою втіхи.

Мавко!

ти з мене душу виймеш!

М а в к а

Вийму, вийму!

Візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...

Я цілуватиму вустонька гожі,
щоб загорілись,
щоб зашарілись,
наче ті квітоньки з дикої рожі!
Я буду вабити очі блакитні,
хай вони грають,
хай вони сяють,
хай розсипають вогні самоцвітні!
(Раптом сплескує руками).
Та чим же я принаджу любі очі!
Я ж досі не завітчана!

Л у к а ш

Дарма!

Ти й без квіток хороша.

М а в к а

Ні, я хочу
для тебе так завітчатися пишно,
як лісова царівна!

*(Біжить на другий кінець галяви, далеко від озера,
до цвітучих кущів).*

Л у к а ш

Почекай!

Я сам тебе завітчаю.

(Іде до неї).

М а в к а
(смутно)

Не красні
квітки вночі... тепер послули барви...

Л у к а ш

Тут світляки в траві, я назбираю,
вони світитимуть у тебе в косах,
то буде наче зоряний вінок.

(Кладе скільки світляків їй на волосся).

Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!

(Не тямлячись від щастя, пориває її в обійми).

Я ще набрати мушу. Я вберу
тебе, мов королівну, в самоцвіти!

(Шукає в траві попід куцями світляків).

М а в к а

А я калини цвіту наламаю.

Вона не спить, бо соловейко будить.

(Ламає білий цвіт і прикрашує собі одержу).

Р у с а л к а

(знов виходить з туману.

Шепоче, повернувшись до очеретів)

Дитинчата-Потерчата,
засвітіте каганчата!

В очеретах заблимали два бродячі вогники. Далі виходять Потерчата, в руках мають каганчики, що блимають, то ясно спалахуючи, то зовсім погасаючи. Русалка притуляє їх до себе

і шепоче, показуючи в далечинь на білу постать Лукашеву, що мріє
в мороку поміж кущами.

Дивіться, он отой, що там блукає,
такий, як батько ваш, що вас покинув,
що вашу ненечку занастив.
Йому не треба жити.

Перше Потерча
Утопи!

Русалка
Не смію. Лісовик заборонив.

Друге Потерча
А ми не здужаєм, бо ми маленькі.

Русалка
Ви маленькі,
ви легенькі,
в ручках вогники ясенькі,
ви як ласочки тихенькі,—
ви підіть у чагарник,
не почує Лісовик,
а як стріне —
вогник свіне —
був і зник!
Перекиньтесь блискавками
над стежками.
Спалахніть над купиною,

поведіть драговиною,—
де він стане,
там і кане
аж на саме дно болота...
Далі — вже моя робота!
Ну! блись-блись!

Потерчата
(рушаючи одно до одного)

Ти сюдою, я тудою,
а зійдемоь над водою!

Русалка
(радо)

Подались!

*(Надбігає до болота, бризкає водою з пальцев
позад себе через плечі. З-за купини вискакує Куць,
молоденький чортик-паничик).*

Куцю-Куцю,
поцілуй у руку!

(Свавільним рухом простягає йому руку, він цілує).

Куць

За що ж то, паняanko?

Русалка

Я тобі сніданко

гарне наготую, тільки не прогав.

(Показує в далечинь на Лукаша).

Бачиш? Що? привик ти до таких потрав?

К у ц ь

(махнув рукою)

Поки не в болоті,—
сухо в мене в роті!

Р у с а л к а

Буде хлопець твій,
радість буде й бабі, й матінці твоїй!

Куць стрибає за купину і зникає. Русалка в очереті зорить за Потерчатами, що миготять бігунцями, спалахують, блимають, снуються, перебігають.

Л у к а ш

(шукаючи світляків, завважає вогники)

Які хороші світляки! летючі!
Я ще таких не бачив! А великі!
Я мушу їх піймати!

*(Ганяється то за одним, то за другим, вони
непомітно надяють його до драговини).*

М а в к а

Не лови!

Коханий, не лови! То Потерчата!
Вони зведуть на безвість!

Лукаш не чує, захоплений гонитвою, і відбігає геть далеко від Мавки.

Лукаш
(раптом скрикує)

Пробі! Гину!
В драговину попав! Ой смокче! тягне!

Мавка надбігає на його крик, але не може дістатися до нього, бо він загруз далеко від твердого берега. Вона кидає йому один кінець свого пояса, держачи за другий.

Мавка

Лови!

Пояс не досягає руки Лукашевої.

Лукаш

Ой, не сягає! Що ж се буде?

Мавка

*(кидається до верби, що стоїть, похилившись
над драговиною)*

Вербиченько-матусенько, рятуй!
*(Швидко, як білиця, лазить на вербу, спускається
по крайньому вітті, кидає знов пояса — він на сей
раз досягає, — Лукаш хапається за кінець, Мавка
притягає його до себе, потім подає руку і помагає
злізти на вербу).*

Русалка в очереті видає глухий стогін досади і зникає в тумані.
Потерчата теж зникають.

Дядько Лев

(прокинувся від крику)

Га?.. Що таке? Вже знов якась мара?

Цур-пек! щезай!

(Оглядається).

Лукашу, де ти? гов!

Лукаш

(озивається з верби)

Я тута, дядьку!

Лев

А ти тут чого?

(Підходить і заглядає на вербу).

Зліз на вербу, ще й з дівкою!

Лукаш ізлізає з верби. Мавка там лишається.

Лукаш

Ой дядьку!

Я тут було в драговині загруз;

натрапив на вікно, та вже вона

(показує на Мавку)

порятувала якось.

Лев

А чого ж ти

стикаєшся⁴¹ отут як потороча? —

таж поночі!

⁴¹ Стикатися — поневірятися.

Л у к а ш

Я світляки ловив...

(Уриває).

Л е в

(завважає світляки на Мавці)

Ба! так би ти й казав, то я ж би знав!

Тепер я бачу сам, чия то справа.

М а в к а

Я ж, дядечку, його порятувала.

Л е в

Дивись ти — «дядечку»! Знайшлась небога!

А хто ж його призвів у пастку лізти?

(Докірливо хитає головою).

Ей, кодло лісове! Така в вас правда!..

Ну, попаду ж і я Лісовика,

то вже не вирветься, — в пеньок дубовий

вщемлю те бородище-помелище,

то буде відати! Бач, підсилає

своїх дівок, а сам — і я не я!

М а в к а

(швидко збігає з верби)

Ні, він не винен! Хай Змія-цариця

мене скарає, якщо се неправда!

І я не винна!

Л е в

От, тепера вірю,
бо знаю, се в вас присяга велика.

Л у к а ш

Вона мене порятувала, дядьку,
от бігме, згинув би тепер без неї!

Л е в

Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш,
та серце добре в тебе. Пробачай,
що я нагримав зопалу.

(До Лукаша).

Чого ж ти
по світляки погнався на болото?
Хіба ж вони по купинах сидять?

Л у к а ш

Та то якісь були такі летючі!

Л е в

Еге! то знаю ж я! То Потерчата!
Ну-ну, чекайте ж, приведу я взавтра
щеньяток-ярчуків, то ще побачим,
хто тут заскавучить!

Голоски Потерчат

*(озиваються жалібно,
подібно до жаб'ячого кумкання)*

Ні, ні, дідуню!
Ні, ми не винні!
Ми в драговинні
ягідки брали.
Ми ж бо не знали,
що тута гості,
ми б не зринали
із глибокості...

Ой нене, сум!
Нум плакать, нум!

Л е в

Чи бач, як знітилась невірна пара,
відьомський накоренок! Та нехай,
я вже дійду, хто винен, хто не винен!..

(До Лукаша).

А що, небоже, чи не час додому?
Ходім помалу.

(До Мавки).

Будь здорова, дівко!

М а в к а

Ви завтра прийдете? Я покажу,
де є хороше дерево на хату.

Л е в

Я бачу, ти про все вже розпиталась.
Метка! Та що ж, приходь, я з вами звик,
та й вам до нас прийдеться привикати.
Ходімо. Прощавай!

(*Рушає*).

М а в к а
(*більш до Лукаша, ніж до Лева*)

Я буду ждати!

Лукаш відстає від дядька, стискає мовчки обидві руки Мавці, безгучно її цілує і, догнавши дядька, іде з ним у ліс.

М а в к а
(*сама*)

Коли б ти, нічко, швидше минала!
Вибач, кохана! Ще ж я не знала
днини такої, щоб була щасна
так, як ти, ніченько, так, як ти, ясна!
Чом ти, березо, така журлива?
Глянь, моя сестронько, таж я щаслива!
Не рони, вербо, сліз над водою,
буде ж, матусенько, милий зо мною!..
Батьку мій рідний, темненький гаю,
як же я ніченьку сюю прогаю?
Нічка коротка — довга розлука...
Що ж мені суджено — щастя чи мука?

Місяць сховався за темну стіну лісу, темрява наплила на прогалину, чорна, мов оксамитна. Нічого не стало видно, тільки жевріє долі жар, позосталий від огнища, та по вінку із світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його покриває. Глибока північна тиша, тільки часом легкий шелест чується в гаю, мов зітхання у сні.

ДІЯ II

Пізнє літо. На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння прозолоть. Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом. На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці пшениця, на другій — жито. На озері плавають гуси. На березі сушиться хустя, на кущах стримлять горщики, гладишки. Трава на галяві чисто викошена, під дубом зложений стіжок. По лісі калатають клокічки — десь пасеться товар. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію [мелодії № 11, 12, 13].

М а т и Л у к а ш е в а

(виходить з хати й гукає)

Лукашу, гов! А де ти?

Л у к а ш

(виходить з лісу з сопілкою і мережаним кийком у руках)

Тут я,мамо.

М а т и

А чи не годі вже того грання?

Все грай та грай, а ти, робото, стій!

Л у к а ш

Яка ж робота?

М а т и

Як — яка робота?

А хто ж обору мав загородити?

Л у к а ш

Та добре вже, загороджу, нехай-но.

М а т и

Коли ж воно, оте «нехай-но», буде?
Тобі б усе ганяти по шурхах
з приблудою, з накидачем отим!

Л у к а ш

Та хто ганяє? Бидло ж я пасу,
а Мавка помагає.

М а т и

Одчепися
з такою поміччю!

Л у к а ш

Сами ж казали,
що як вона глядить корів, то більше
дають набілу.

М а т и

Вже ж — відьомське кодрло!

Л у к а ш

Немає відома, чим вам годити!
Як хату ставили, то не носила
вона нам дерева? А хто садив

города з вами, нивку засівав?
Так, як сей рік, хіба коли родило?
А ще он як умаїла квітками
попідвіконню — любо подивитись?

М а т и

Потрібні ті квітки! Таж я не маю
у себе в хаті дівки на виданню...
Йому квітки та співи в голові!

Лукаш знизує нетерпляче плечима і подається йти.
Куди ти?

Л у к а ш

Таж обору городити!
(Іде за хату, згодом чутно цюкання сокирою).

Мавка виходить з лісу пишно завітчана, з розпущеними
косами.

М а т и
(непривітно)

Чого тобі?

М а в к а
Де, дядино, Лукаш?

М а т и
Чого ти все за ним? Не випадає
за парубком так дівці уганяти.

М а в к а

Мені ніхто такого не казав.

М а т и

Ну, то хоч раз послухай — не завадить.

(Прикро дивиться на Мавку).

Чого ти все розпатлана така?

Нема, щоб зачесатись чепурненько —
усе як відьма ходить. Нечепурно.

І що се за манаття на тобі?

Воно ж і невігідне при роботі.

Я маю дещо там з дочки-небіжки,
піді вберися — там на жердці висить.

А се, як хоч, у скриню поклади.

М а в к а

Та добре, можу й переодягтися.

(Іде в хату. Звідти виходить дядько Лев).

М а т и

Хоч би подякувала!

Л е в

Що ти, сестро,
так уїдаєш раз у раз на дівку?
Чи то вона тобі чим завинила?

М а т и

А ти, братуню, вже б не відзивався,

коли не зачіпають! Ти б ще
зібрав сюди усіх відьом із лісу.

Л е в

Якби ж воно такеє говорило,
що тямить, ну, то й слухав би, а то...
«відьом із лісу!» — де ж є відьма в лісі?
Відьми живуть по селах...

М а т и

То вже ти
на тому знаєшся... Та що ж, принаджуй
ту погань лісову, то ще діждешся
колись добра!

Л е в

А що ж? таки й діжду.
Що лісове, то не погане, сестро,—
усякі скарби з ліса йдуть...

М а т и

(глузливо)

Аякже!

Л е в

З таких дівок бувають люди, от щої

М а т и

Які з їх люди? Чи ти впився? Га?

Л е в

Та що ти знаєш? От небіжчик дід казали: треба тільки слово знати, то й в лісовичку може уступити душа така саміська, як і наша.

М а т и

Ну, а куди ж тоді відьомська пара подінеться?

Л е в

Ти знов таки своєї?..
От ліпше заберуся до роботи,
як маю тут жувати клоччя!

М а т и

Йди!

або ж я бороню?

Лев іде за хату, сердито струснувши головою. Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупі пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і полинялий фартух з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови.

М а в к а

Вже й перебралась.

М а т и

Отак що іншого. Ну, я піду —

управлюся тим часом з дробиною.
Хотіла я піти до конопель,
так тут іще не скінчена робота,
а ти до неї щось не вельми...

М а в к а

Чом же?

Що тільки вмію, рада допомогти.

М а т и

Ото-то й ба, що неконечне вмієш:
політниця з тебе абияка,
тащити сіна — голова боліла...
Як так і жати маєш...

М а в к а

(з острахом)

Як-то? Жати?

Ви хочете, щоб я сьогодні жала?

М а т и

Чому ж би ні? Хіба сьогодні свято?
(Бере за дверима в сінях серпа і подає Мавці).
Ось на серпа — поспробуй. Як управлюсь,
то перейму тебе.

(Виходить за хату, узявши з сіней підситок із зерном.
Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! ціпоньки!
тю-тю-тю! тю-тю-тю! Цір-р-р...»)

Лукаш виходить із сокирою і підступає до молодого грабка, щоб його рубати.

М а в к а

Не руш, коханий,
воно ж сире, ти ж бачиш.

Л у к а ш

Ай, дай спокій!
Не маю часу!

Мавка смутно дивиться йому в вічі.

Ну то дай сухого...

М а в к а

(швиденько виволікає з лісу чималу суху деревину)

Я ще знайду; тобі багато треба?

Л у к а ш

А що ж? оцим одним загороджу?

М а в к а

Чогось уже і ти став непривітний...

Л у к а ш

Та бачиш... мати все гризуть за тебе!..

М а в к а

Чого їй треба? І яке їй діло?

Л у к а ш

Та як же? Я ж їм син...

М а в к а

Ну, син,— то що?

Л у к а ш

Бач... їм така невістка не до мислі...
Вони не люблять лісового роду...
Тобі недобра з їх свекруха буде!

М а в к а

У лісі в нас нема свекрух ніяких.
Навіщо ті свекрухи, невістки —
не розумію!

Л у к а ш

Їм невістки треба,
бо треба помочі,— вони старі.
Чужу все до роботи заставляти
не випадає... Наймички — не дочки...
Та, правда, ти сього не зрозумієш...
Щоб наші людські клопоти збагнути,
то треба справді вирости не в лісі.

М а в к а
(щиро)

Ти розкажи мені, я зрозумію,
бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла
усі пісні сопілоньки твоєї.

Л у к а ш

Пісні! То ще наука невелика!

М а в к а

Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший —
він скарби *т в о р и т ь*, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,
як я його пізнала. В ту хвилину
огнисте диво сталось...

(*Раптом уриває*).

Ти смієшся?

Л у к а ш

Та справді, якось наче смішно стало...
Убрана по-буденному, а править
таке, немов на свято орацію!

(*Сміється*).

М а в к а
(*шарпає на собі одежу*)

Спалю се все!

Л у к а ш

Щоб мати гірше гризли?

М а в к а

Та що ж, як я тобі у цій одежі
неначе одмінилась!

Л у к а ш

Так я й знав!
Тепер уже почнеться дорікання...

М а в к а

Ні, любий, я тобі не дорікаю,
а тільки — сумтно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятись.

Л у к а ш

Я щось не розберу, що ти говориш.

М а в к а

Бач, я тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно-щиро голосом сопілки...

Л у к а ш

А що ж воно таке?

М а в к а

Воно ще краще,
ніж вся твоя хороша, люба врода,
та висловить його і я не можу..
*(Смутно-закохано дивиться на нього
і мовчить хвилинку).*

Заграй мені, коханий, у сопілку,
нехай вона все лихо зачарує!

Л у к а ш

Ей, не пора мені тепера грати!

М а в к а

То пригорни мене, щоб я забула
осю розмову.

Л у к а ш

(оглядається)

Цить! почують мати!
Вони вже й так тебе все називають
накидачем...

М а в к а

(спалахнула)

Так! хто не зріс між вами,
не зрозуміє вас! Ну, що се значить
«накинулась»? Що я тебе кохаю?
Що перша се сказала? Чи ж то ганьба,
що маю серце не скупе, що скарбів

воно своїх не криє, тільки гойно
коханого обдарувало ними,
не дожидаючи вперед застави?

Л у к а ш

Була надія, що віддячусь потім.

М а в к а

І знов чудне, незрозуміле слово —
«віддячуся»... Ти дав мені дари,
які хотів, такі були й мої —
неміряні, нелічені...

Л у к а ш

То й добре,
коли ніхто не завинив нікому.
Ти се сама сказала — пам'ятай.

М а в к а

Чому я маю сеє пам'ятати?

М а т и

(виходить із-за хати)

Се так ти жнеш? А ти се так городиш?

Лукаш поспішно поволік дерево за хату.

Коли ти, дівонько, не хочеш жати,
то я ж тебе не силую. Вже якось

сама управлюся, а там на вісень,
дасть біг, знайду собі невістку в поміч.
Там є одна вдовиця — моторненька, —
сама припитувалась через люди,
то я сказала, що аби Лукаш
був не від того... Ну, давай вже, любко,
мені серпочка — другого ж немає.

М а в к а

Я жатиму. Ідіть до конопель.

Мати йде через галяву до озера і криється за очеретом.
Мавка замахує серпом і нахилиється до жита. З жита раптом
виринає Русалка Польова; зелена одіж на їй просвічує де-не-
де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку
постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались
рожеві квіти з куколю, ромен, березка.

Русалка Польова
(з благанням кидається до Мавки)

Сестрице, пошануй!
Краси моєї не руйнуй!

М а в к а

Я мушу.

Русалка Польова
Уже ж мене пошарпано,
всі квітоньки загарбано,
всі квітоньки-зірниченьки

геть вирвано з пшениченьки!
Мак мій жаром червонів,
а тепер він почорнів,
наче кривця пролилася,
в борозенці запеклася...

М а в к а

Сестрице, мушу я! Твоя краса
на той рік ще буйніше залишає,
а в мене щастя як тепер зов'яне,
то вже не встане!

Р у с а л к а П о л ь о в а

(ламає руки і хитається від горя, як од вітру колос)

Ой горенько! косо моя!
косо моя золотая!
Ой лишенько! красо моя!
красо моя молодая!..

М а в к а

Твоїй красі вік довгий не судився,
на те вона зроста, щоб полягати.
Даремне ти благаєш так мене,—
не я, то інший хто її зожне.

Р у с а л к а П о л ь о в а

Глянь, моя сестро, ще хвиля гуляє
з краю до краю.
Дай нам зажити веселого раю,

поки ще літечко сяє,
 поки ще житечко не полягло,—
 ще ж неминуче до нас не прийшло!
 Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, рідная!
 Потім поникне краса моя бідная,
 ляже додолу сама...
 Сестро! не будь як зима,
 що не вблагати її, не вполити!

М а в к а

Рада б я волю вволити,
 тільки ж сама я не маю вже волі.

Р у с а л к а П о л ь о в а
(шепче, схилившись Мавці до плеча)

Чи ж не трапляється часом на полі
 гострим серпчком поранити руку?
 Сестронько! зглянься на муку!
 Крапельки крові було б для рятунку доволі.
 Що ж? Хіба крові не варта краса?

М а в к а

*(черкає себе серпом по руці, кров бризкає
 на золоті коси Русалки Польової)*
 Ось тобі, сестро, яса!

Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і никне в житі. Від озера наближається мати, а з нею молода повновида молодиця, в червоній хустці з торочками, в бурячковій спідниці, дрібно та рівно зафалдованій; так само зафалдований і зелений фартух з нашитими на ньому білими, червоними та жов-

тими стяжками; сорочка густо натикана червоним та синім, на-
мисто звонить дукачами на білій пухкій шиї, міцна крайка тісно
перетягає стан, і від того кругла, заживна постать здається ще
розкішнішою. Молодиця йде замашистою ходою, аж стара ледве
поспіває за нею.

М а т и

(до молодиці люб'язно)

Ходіть, Килинко, осьде край берези
ще свіже зіллячко. Ось деревій,—
ви ж гладишки попарити хотіли? —
Він добрий, любонько, до молока.

К и л и н а

Та в мене молока вже ніде й діти!
Коб ярмарок хутчій — куплю начиння.
Корова в мене турського заводу,—
ще мій небіжчик десь придбав,— молочна,
і Господи яка! Оце вже якось
я в полі обробилася, то треба
роботі хатній дати лад. Ой тітко,
вдовиці — хоч надвоє розірвися!..
(Прибіднюється, підобгавши губи).

М а т и

Ей, рибонько, то ви вже обробились?
Ну, що то сказано, як хто робітний
та здужає... А в нас — маленька нивка,
та й то Бог спору не дає...

К и л и н а

(дивиться на ниву, де стоїть Мавка)

А хто ж то

женцем у вас?

М а т и

Та там одна сирітка...

(Нишком).

Таке воно, простибіг, ні до чого...

К и л и н а

(надходить з матір'ю до Мавки)

Добрідень, дівонько! Чи добре жнеться?

М а т и

(сплескує руками)

Ой лишенько! Іще не починала!

Ой мій упадоньку! Що ж ти робила?

Нездарисько! Нехтолице! Ледащо!

М а в к а

(глухо)

Я руку врізала...

М а т и

Було при чому!

К и л и н а

А дай сюди серпа — нехай-но я.

Мавка ховає серпа за себе і вороже дивиться на Килину.

М а т и

Давай серпа, як кажуть! Таж не твій!
(Виринає серпа Мавці з рук і дає Килині,
тая кидається на жито і жне, як вогнем
палить, аж солома свище під серпом).

М а т и

(втішно)

Ото мені робота!

К и л и н а

(не одриваючись од роботи)

Якби хто

перевесла крутив, то я б удух
сю нивку вижала.

М а т и

(гукає)

А йди, Лукашу!

Л у к а ш

(виходить. До Килини)

Магайбі.

К и л и н а

(жнучи)

Дякувати.

М а т и

От, Лукашу,
поможеш тут в'язати молодичці.
Бо та «помічниця» вже скалічила.

Лукаш береться в'язати снопи.

Ну, жніте ж, дітоньки, а я піду
зварю вам киселиці на полудень.
(Іде в хату).

Мавка одійшла до берези, прихилилась до неї і крізь довге віття
дивиться на женців.

Килина який час так само завзято жне, потім розгинається,
випростується, дивиться на похиленого над снопами Лукаша,
всміхається, трьома широкими кроками прискакує до нього і пацає
з виляском долонею по плечах.

К и л и н а

Ну ж, парубче, хутчій! Не лізь, як слимак!
Ото ще верисько!
(Залягається сміхом).

Л у к а ш

(і собі випростується)

Яка ти бистра!
Ось ліпше не займай, бо поборю!

К и л и н а

(кидає серпа, береться в боки)

Ану ж, ану! Ще хто кого — побачим!

Лукаш кидається до неї, вона переймає його руки; вони «міряють силу», упершись долонями в долоні; який час сила їх стоїть нарівні, потім Килина трохи подалась назад, напружено сміючись і граючи очима; Лукаш, розпалившись, широко розхилиє їй руки і хоче її поцілувати, але в той час, як його уста вже торкаються її уст, вона підбиває його ногою, він падає.

К и л и н а
(*стоїть над ним сміючись*)

А що? Хто поборов? Не я тебе?

Л у к а ш
(*устає, важко дишучи*)

Підбити — то не мація!

К и л и н а

Чи ж пак?

У хаті стукнули двері. Килина знов кинулася жати, а Лукаш в'язати. Хутко загон затемнів стернею і вкрився снопами; скільки горсток жита на розложених перевеслах лежать, як подолані і ще не пов'язані бранці.

М а т и
(*з сінешнього порога*)

Ходіте, женчики! вже є полудень.

К и л и н а
Та я своє скінчила, он Лукаш
ніяк не вправиться.

Л у к а ш

Мені недовго.

М а т и

Ну, то кінчай; а ви ходіть, Килинко!

Килина йде в хату. Двері зачиняються. Мавка виходить з-під берези.

Л у к а ш

(трохи змішався, побачивши її, але зараз оправився)

Ага, то ти? Ось дов'яжи снопів,
а я піду.

М а в к а

В'язати я не можу.

Л у к а ш

Ну, то чого ж прийшла тут наглядати,
коли не хочеш допомогти?

(В'яже сам).

М а в к а

Лукашу,

нехай ся жінка більше не приходить,—
я не люблю її: вона лукава,
як видра.

Л у к а ш

Ти її ніяк не знаєш.

М а в к а

Ні, знаю! Чула сміх її і голос.

Л у к а ш

Сього ще мало.

М а в к а

Ні, сього доволі.

Ся жінка хижа, наче рись.

Л у к а ш

Іще що!

М а в к а

Нехай вона до нас у ліс не ходить.

Л у к а ш

(випростався)

А ти хіба вже лісова цариця,
що так рядиш, хто має в ліс ходити,
хто ні?

М а в к а

(сумно, з погрозою)

У лісі є такі провалля,

заховані під хрустом та галуззям,—
не бачить їх ні звір, ані людина,
аж поки не впаде...

Л у к а ш

Іще говорить
про хижість, про лукавство,— вже б мовчала!
Я бачу, ще не знав натури твеї.

М а в к а

Я, може, і сама її не знала...

Л у к а ш

Так от же слухай: якщо я тут маю
тебе питати, хто до мене сміє
ходити, а хто ні, то ліпше сам я
знов з лісу заберуся на село.
Вже якось там не пропаду між людьми.
Бо я не став отут сидіти в тебе,
як лис у пастці.

М а в к а

Я пасток на тебе
не наставляла. Ти прийшов по волі.

Л у к а ш

По волі ж і піду, як тільки схочу,
ніхто нічим мене тут не прив'яже!

М а в к а

Чи я ж тебе коли в'язати хтіла?

Л у к а ш

Ну, то до чого ж ціла ся балачка?

Дов'язав останнього снопа і, не дивлячись на Мавку, пішов до хати. Мавка сіла в борозні над стернею і похилилась у смутній задумі.

Д я д ь к о Л е в

(виходить із-за хати)

Чого се ти, небого, зажурилась?

М а в к а

(тихо, смутно)

Минає літо, дядечку...

Л е в

Для тебе
воно таки журба. Я міркував би,
що вже б тобі не тра верби на зиму.

М а в к а

А де ж я маю бути?

Л е в

Як на мене,
то не тісна була б з тобою хата...

Коли ж сестра таку натуру має,
що з нею й не зговориш. Я вже брався
і так, і інако... Якби то я
був тут господарем, то й не питався б;
та вже ж я їм віддав сей ґрунт і хату,
то воля не моя. Я сам піду
на зиму до села, до sweї доли...
Якби ти на селі могла сидіти,
то я б тебе прийняв.

М а в к а

Ні, я не можу...
якби могла, пішла б. Ви, дядьку, добрі.

Л е в

Хліб добрий, дівонько, а не людина.
Але, щоправда, я таки вполюбав
породу вашу лісову. Як буду
вмирати, то прийду, як звір, до лісу,—
отут під дубом хай і поховають...
Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти,
як сива голова моя схитнеться?..
Де-де! ще й не такі були дуби,
та й тії постинали... Зелений же
хоч до морозу, кучерявий друже,
а там... чи дасть Біг ще весни діждати?..
(*Стоїть, смутно похилившись на ціпок*).

Мавка поволі вибирає напівзів'ялі квітки з пожатого жита і
складає їх в пучечок.

З хати виходять мати, Килина і Лукаш.

М а т и
(до Килини)

Чого ви спішитесь? Та ще посидьте!

К и л и н а

Ей, ні вже, дядинусю, я піду.
Дивіть, уже нерано,— я боюся.

М а т и

Лукашу, ти провів би.

Л у к а ш

Чом же, можу.

К и л и н а
(поглядає на нього)

Та, май, робота є...

М а т и

Яка робота
увечері? Іди, синашу, йди
та надведи Килинку до дороги.
Самій увечері в сій пуці сумно.
Та ще така хороша молодичка,—
коли б хто не напав!

К и л и н а

Ой дядинусю,

се ж ви мене тепер зовсім злякали!
Лукашу, йдім, поки не звечоріло,
а то й удвох боятимемось!

Лукаш

Я б то?
боявся в лісі? Ого-го! помалу!

Мати

Та він у мене хлопець молодець,
ви вже, Килинко, честі не уймайте!

Килина

Ні, то я жартома...
(Завважає Лева).
Ов! дядьку Леве!
то ви-те вдома?

Лев

(удає, мов не дочув)

Га? ідіть здорові!
(Йде собі в ліс).

Килина

Ну, будьте вже здоровенькі, тітусю!
(Хоче поцілувати стару в руку, тая не дає, обтирає
собі рота фартухом і тричі «з церемонією» цілується
з Килиною).

К и л и н а
(вже на ході)

Живі бувайте, нас не забувайте!

М а т и

Веселі будьте та до нас прибудьте!
(Йде в хату і засовує двері за собою).

Мавка підводиться і тихою, наче втомленою, походою іде до озера, сідає на похилену вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче. Починає накрапати дрібний дощик, густою сіткою заволокає галяву, хату й гай.

Р у с а л к а
(підпливає до берега і заглядає до Мавки,
здивована і цікава)

Ти плачеш. Мавко?

М а в к а

Ти хіба ніколи
не плакала, Русалонько?

Р у с а л к а

О, я!

Як я заплачу на малу хвилинку,
то мусить хтось сміятися до смерті!

М а в к а

Русалко! ти ніколи не кохала...

Русалка

Я не кохала? Ні, то ти забула,
яке повинно быть кохання справжнє!
Кохання — як вода,— плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затягає й топить.
Де пал — воно кипить, а стріне холод —
стає мов камінь. Отм о єкохання!
А те твоє — солом'яного духу
дитина квола. Хилиться од вітру,
під ноги стелеться. Зостріне іскру —
згорить не борючись, а потім з нього
лишиться чорний згар та сивий попіл.
Коли ж його зневажать, як покидьку,
воно лежить і кисне, як солома,
в воді холодній марної досади,
під пізніми дощами каяття.

Мавка

(підводить голову)

Ти кажеш — каяття? Спитай березу,
чи кається вона за тії ночі,
коли весняний вітер розплітав
їй довгу косу?

Русалка

А чого ж сумує?

Мавка

Що милого не може обійняти,
навіки пригорнути довгим віттям.

Русалка

Чому?

Мавка

Бо милий той — весняний вітер.

Русалка

Нащо ж було кохати їй такого?

Мавка

Бо він був ніжний, той весняний легіт,
співаючи, їй розвивав листочки,
милуючи, розмаяв їй віночка
і, пестячи, кропив росою косу...
Так, так... він справжній був весняний вітер,
та іншого вона б не покохала.

Русалка

Ну, то нехай тепер жалобу спустить
аж до землі, бо вітра обійняти
повік не зможе — він уже пролинув.

(Тихо, без плеску, відпливає від берега і зникає в озері).

Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі. Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі пташині, що відлітають у вирій. Потім від сильнішого пориву вітру хмари дощові розходяться і видно ліс — уже в яскравому осінньому уборі на тлі густо-синього передзахідного неба.

М а в к а

(*тихо, з глибокою журбою*)

Так... він уже пролинув...

Лісовик виходить з гущавини. Він у довгій киреї барви старого золота з темно-червоною габою внизу, навколо шапки обвита гілка достиглого хмелю.

Л і с о в и к

Доню, доню,
як тяжко ти караєшся за зраду!..

М а в к а

(*підводить голову*)

Кого я зрадила?

Л і с о в и к

Саму себе.

Покинула високе верховіття
і низько на дрібні стежки спустилась.
До кого ти подібна? До служебки,
зарібниці, що працею гіркою
окрайчик щастя хтіла заробити
і не змогла, та ще останній сором
їй не дає жебрачкою зробитись.
Згадай, якою ти була в ту ніч,
коли твоє кохання розцвілося:
була ти наче лісова царівна
у зорянім вінку на темних косах,—
тоді жадібно руки простягало
до тебе щастя і несло дари!

М а в к а

Так що ж мені робить, коли всі зорі
погасли і в вінку, і в серці в мене?

Л і с о в и к

Не всі вінки погинули для тебе.
Оглянься, подивись, яке тут свято!
Вдяг яшень-князь кирею золоту,
а дика рожа буйнії корали.
Невинна біль змінилась в гордий пурпур
на тій калині, що тебе квітчала,
де соловей співав пісні весільні.
Стара верба, смутна береза навіть
у златоглави й кармазини вбралась
на свято осені. А тільки ти
жебрацькі шмати скинути не хочеш,
бо ти забула, що ніяка туга
краси перемагати не повинна.

М а в к а

(поривчасто встає)

То дай мені святкові шати, діду!
Я буду знов як лісова царівна,
і щастя упаде мені до ніг,
благаючи моєї ласки!

Л і с о в и к

Доню,
давно готові шати для царівни,

але вона десь бавилась, химерна,
убравшись для жарту за жебрачку.

Розкриває свою кирею і дістає досі заховану під нею пишну, злотом гаптовану багрянницю і срібний серпанок; надіває багрянницю поверху убрання на Мавку; Мавка йде до калини, швидко ламає на ній червоні китиці ягід, звиває собі віночок, розпускає собі коси, квітчається вінком і склоняється перед Лісовиком,— він накидає їй срібний серпанок на голову.

Л і с о в и к

Тепер я вже за тебе не боюся.

(Поважно кивнувши їй головою, меткою походою йде в гущавину і зникає).

З лісу вибігає Перелесник.

М а в к а

Знов ти?

(Наміряється втікати).

П е р е л е с н и к

(зневажливо)

Не бійся, не до тебе. Хтів я одвідати Русалоньку, що в житі, та бачу, вже вона заснула. Шкода...
А ти змарніла щось.

М а в к а

(гордо)

Тобі здається!

Перелесник

Здається, кажеш? Дай я придивлюся.
(Підходить до неї. Мавка відступає).
Та ти чого жахаєшся? Я знаю,
що ти заручена, — не зачеплю.

Мавка

Геть! не глузуй!

Перелесник

Та ти не сердься, — що ж,
коли я помилився... Слухай, Мавко,
давай лиш побратаємось.

Мавка

З тобою?

Перелесник

А чом же ні? Тепер ми восени,
тепер, бач, навіть сонце прохололо,
і в нас простигла кров. Таж ми з тобою
колись були товариші, а потім
чи грались, чи кохались — трудно зважить, —
тепер настав братерства час. Дай руку.

Мавка трохи нерішуче подає йому руку.

Дозволь покласти братній поцілунок
на личенько твоє білде.

(Мавки одхиляється, він все-таки її цілує).

О, квіти

на личеньку одразу зацвіли! —

цнотливі, незапашні, осінні...

(Не випускаючи її руки, оглядається по галяві).

Поглянь, як там літає павутиння,

кружляє і вирує у повітрі...

Отак і ми...

(Раптом пориває її в танець).

Так от і ми

кинемось, ринемось

в коло сами!

Зорі пречисті,

іскри злотисті,

ясні та красні вогні променисті,

все, що блискуче, —

все те летюче,

все безупинного руху жагуче!

Так от і я...

так от і я...

Будь же мов іскра, кохана моя!

Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору, мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника.

М а в к а

Годі!.. ой годі!..

П е р е л е с н и к

В щ и р і й з а г о д і

не зупиняйся, кохана, й на мить!
Щастя — то зрада,
будь тому рада,—
тим воно й гарне, що вічно летить!

Танець робиться шаленим.

Звиймося!
Злиймося!
Вихром завиймося!
Жиймо!
зажиймо
вогнистого раю!

М а в к а

Годі!.. пусти мене... Млію... вмираю.
*(Голова її падає йому на плече, руки опускаються,
він мчить її в танці омлілу).*

Раптом з-під землі з'являється темне, широке, страшне
Марище.

М а р и щ е

Віддай мені моє. Пусти її.

П е р е л е с н и к

*(спиняється і випускає Мавку з рук, вона безвладно
спускається на траву)*

Хто ти такий?

М а р и щ е

Чи ти мене не знаєш? —
«Той, що в скалі сидить».

Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі. Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її.

М а в к а

Ні, я не хочу!
Не хочу я до тебе! Я жива!

«Т о й, щ о в с к а л і с и д и т ь»

Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля
не шелестить, не навіває мрій,
зрадливих мрій, що не дають заснути,
і не заносить вітер жадних співів
про недосяжну волю; не горить
вогонь жерущий; гострі блискавиці
ламаються об скелі і не можуть
пробитися в твердиню тьми й спокою
Тебе візьму я. Ти туди належиш:
ти бліднеш від огню, від руху млієш,
для тебе щастя — тінь, ти нежива.

М а в к а
(встає)

Ні! я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає.

М а р и щ е

Почім ти знаєш те?

М а в к а

По тім, що муку
свою люблю і їй даю життя.
Коли б могла я тільки захотіти
її забути, я пішла б з тобою,
але ніяка сила в цілім світі
не дасть мені бажання забуття.

В лісі чується шелест людської ходи.

Ось той іде, що дав мені ту муку!
Зникай, Маро! Іде моя надія!

«Той, що в скалі сидить» відступається в темні хащі і там притаюється. З лісу виходить Лукаш. Мавка йде назустріч Лукашеві. Обличчя її відбиває смертельною блідістю проти яскравої одежі, конаюча надія розширила її великі темні очі, рухи в неї поривчасті й зникаючі, наче щось у ній обривається.

Л у к а ш
(побачивши її)

Яка страшна! Чого ти з мене хочеш?

(Постішає до хати, стукає в двері, мати відчиняє, не виходячи, Лукаш до матері на порозі).

Готуйте, мамо, хліб для старостів,—

Я взавтра засилаюсь до Килини!

(Іде в хату, двері зачиняються).

«Той, що в скалі сидить» виходить і подається до Мавки.

М а в к а

(зриває з себе багрянцю)

Бери мене! Я хочу забуття!

«Той, що в скалі сидить» торкається до Мавки; вона, крикнувши, падає йому на руки, він закидає на неї свою чорну кирею. Обое западаються в землю.

ДІЯ ІІІ

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верхів'ття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пущики. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається. Настає тиша. Починається хворе світання пізньої осені. Безлистий ліс ледве мріє проти попелястого неба чорною щетиною, а долі по узліссі снується розтріпаний морок. Лукашева хата починає білити стінами; при одній стіні чорніє якась постать, що знеможена прихилилась до одвірка, в ній ледве можна пізнати Мавку; вона в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку, тільки на грудях красіє маленький калиновий пучечок. Коли розвидняється, на галяві стає видно великий пеньок, там, де стояв колись столітній дуб, а недалечко від нього недавно насипану, ще не порослу моріжком могилу. З лісу виходить Лісовик, у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Лісовик

(*придивляючись до постаті під хатою*)

Ти, донечко?

Мавка

(*трохи поступає до нього*)

Се я.

Лісовик

Невже пустив
тебе назад «Той, що в скалі сидить»?

Мавка

Ти визволив мене своїм злочіном.

Лісовик

Ту помсту ти злочіном називаєш,
ту справедливу помсту, що завдав я
зрадливому коханцеві твоєму?
Хіба ж то не по правді, що дізнав він
самотнього несвітського одчаю,
блукаючи в подобі вовчій лісом?
Авжеж! Тепер він вовкулака⁴² дикий!
Хай скавучить, нехай голосить, виє,
хай прагне крові людської,— не вгасить
своєї муки злої!

⁴² Вовкулака — за народними повір'ями, людина, що обертається у вовка.

М а в к а

Не радій,
бо я його порятувала. В серці
знайшла я теє слово чарівне,
що й озвірілих в люди повертає.

Л і с о в и к

*(тупає зо злості ногою і ламає з тріском
свого ципка)*

Не гідна ти дочкою лісу зватись!
бо в тебе дух не вільний лісовий,
а хатній рабський!

М а в к а

О, коли б ти знав,
коли б ти знав, як страшно то було...
Я спала сном камінним у печері
глибокій, чорній, вогкій та холодній,
коли спотворений пробився голос
крізь неприступні скелі, і виття
протягле, дике сумно розіслалось
по темних, мертвих водах і збудило
між скелями луну давно померлу...
І я прокинулась. Вогнем підземним
мій жаль палкий зірвав печерний склеп,
і вирвалась я знов на світ. І слово
уста мої німії оживило,
і я вчинила диво... Я збагнула,
що забуття не суджено мені.

Л і с о в и к

Де ж він тепер? Чому він не з тобою?
Чи то й його невдячність невмируща
так, як твоє кохання?

М а в к а

Ох, дідусю!
якби ти бачив!.. Він в подобі людській
упав мені до ніг, мов яшень втятий...
І з долу вгору він до мене звів
такий болючий погляд, повний туги
і каяття палкого, без надії...
Людина тільки може так дивитись!..
Я ще до мови не прийшла, як він
схопивсь на рівні ноги, і від мене
тремтячими руками заслонився,
і кинувся, не мовлячи ні слова,
в байрак терновий, там і зник з очей.

Л і с о в и к

І що ж тепер ти думаєш робити?

М а в к а

Не знаю... Я тепер, як тінь, блукаю
край сеї хати. Я не маю сили
покинути її... Я серцем чую —
він вернеться сюди...

Лісовик мовчки журливо хитає головою. Мавка знов
прихиляється до стіни.

Л і с о в и к

Дитино бідна,
чого ти йшла від нас у край понурий?
Невже нема спочинку в ріднім гаю?
Дивись, он жде тебе твоя верба,
вона давно вже ложе постелила
і журиться, що ти десь забарилась.
Іди спочинь.

М а в к а
(*тихо*)

Не можу я, дідусю.

Лісовик, шумно зітхнувши, помалу подався в ліс. З лісу чується навісний тупіт, наче хтось без ваги женеться конем, потім спиняється.

К у ц ь
(*вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється,
побачивши Мавку*)

Ти, Мавко, тут?

М а в к а
А ти чого никаєш?

К у ц ь
Я їм коня притяг за гичку в стайню.
Гаразд мене поповозив востаннє,
вже не возитиме нікого більше!

М а в к а

Ненавидний! Ти оганьбив наш ліс!
Се так держиш умову з дядьком Левом?

К у ц ь

Умова наша вмерла вкупі з ним.

М а в к а

Як? Дядько Лев умер?

К у ц ь

Он і могила.

Під дубом поховали, а прийшлося
коло пенька старому спочивати.

М а в к а

Обоє полягли... Він пречував,
що вже йому сей рік не зимувати...

(Надходить до могили).

Ой як же плаче серце по тобі,
єдиний друже мій! Якби я мала
живуці сльози, я б зросила землю,
барвінок би зростила невмирущий
на сій могилі. А тепер я вбога,
мій жаль спадає, наче мертвий лист...

К у ц ь

Жаль не пристав мені, а все ж я мушу
признатися — таки старого шкода,

бо він умів тримати з нами згоду.
 Було, і цапа чорного держить
 при конях, щоб я мав на чому їздить.
 Я блискавкою мчу, було, на цапі,
 а коники стоять собі спокійно.
 От сі баби зовсім не вміють жити
 як слід із нами,— цапа продали,
 зрубали дуба. Зрушили умову.
 Ну й я ж віддячив їм! Найкращі коні
 на смерть заїздив; куплять — знов заїжджу.
 Ще й відьму, що в чортиці бабувала,
 гарненько попросив, щоб їм корови
 геть-чисто попсувала. Хай же знають!
 Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,
 а Потерчата збіжжя погноїли,
 Пропасниця їх досі б'є за те,
 що озеро коноплями згидили.
 Не буде їм добра тепер у лісі!
 Вже тут навколо хати й Злидні ходять.

Злидні

*(малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним
 гризьким голодом на обличчі,
 з'являються з-за кутка хатнього)*
 Ми тут! А хто нас кличе?

Мавка

(кидається їм навперейми до дверей)

Геть! Щезайте!

Ніхто не кликав вас!

Один Злидень

Злетіло слово —
назад не вернеться.

Злидні
(обсідають поріг)

Коли б там швидше
нам двері відчинили, — ми голодні!

Мавка

Я не пущу туди!

Злидні

То дай нам їсти!

Мавка
(з жахом)

Нічого я не маю...

Злидні

Дай калину
оту, що носиш коло серця! Дай!

Мавка

Се кров моя!

Злидні

Дарма! Ми любим кров.

Один Злидень кидається їй на груди, смокче калину, інші сіпають його, щоб і собі покуштувати, гризуться межи собою і гарчать, як собаки.

Куць

Ей, Злидні, залишіть — то не людина!

Злидні спиняються, цокотять зубами і свищать від голоду.

Злидні
(до Куця)

Так дай нам їсти, бо й тебе з'їмо!
(Кидаються до Куця, той відскакує).

Куць

Ну-ну, помалу!

Злидні
Їсти! Ми голодні!!

Куць

Стривайте, зараз я збуджу бабів,—
вам буде їжа, а мені забава.
(Бере грудку землі, кидає в вікно і розбиває шибку).

Голос матері Лукашевої
(в хаті)

Ой! Що таке? Вже знов нечиста сила!

Куць
(до Злиднів пошепки)

А бачите — прокинулась. Ось хутко
покличе вас. Тепер посидьте тихо,
а то ще заклене стара вас так,
що й в землю ввійдете,— вона се вміє.

Злидні скулюються під порогом темною купою. З хати чутно
крізь розбиту шибку рухи вставання матері, потім її голос,
а згодом Кишинин.

Голос материн

О, вже й розвиднилось, а та все спить.
Кирино! Гей, Кирино! Ну, та й спить же!
Бодай навек заснула... Встань! А встань,
бодай ти вже не встала!

Голос Килини
(заспано)

Та чого там?

Мати
(уїдливо)

Пора ж тобі коровицю здоїти,
оту молочну, турського заводу,
що ти ще за небіжчика придбала.

К и л и н а
(вже прочумавшись)

Я тії подою, що тут застала,
та націджу три краплі молока —
хунт масла буде...

М а т и

Отже й не змовчить!
Хто ж винен, що набілу в нас не стало?
З такою господинею... ой горе!
Ну вже й невісточка! І де взялася
на нашу голову?

К и л и н а

А хто ж велів
до мене засилатися? Таж мали
отут якусь задрипанку, — було вам
прийняти та прибрати хорошенько,
от і була б невісточка до мислі!

М а т и

А що ж — гадаєш, ні? Таки й була б!
Дурний Лукаш, що проміняв на тебе;
бо то було таке покірне, добре,
хоч прикладай до рани... Узиваєш
її задрипанкою, а сама
її зелену сукню перешила
та й досі соваєш — немає встиду!

К и л и н а

Та вже ж, у вас находишся в новому!..
Он чоловіка десь повітря носить,
а ти бідує з свекрушиськом проклятим, —
ні жінка, ні вдова — якась покидька!

М а т и

Який би чоловік з тобою всидів?
Бідо напрасна! Що було — то з'їла
з дітиськами своїми, — он, сидять! —
бодай так вас самих посіли злидні!

К и л и н а

Нехай того посядуть, хто їх кличе!

На сих словах одчинає двері з хати. Куць утікає в болото. Злидні схоплюються і забігають у сіни. Килина з відром у руках шпарко пробігає до лісового потоку, з гуркотом набирає відром воду і вертається назад уже трохи тихшою ходою. Завважає близько дверей Мавку, що стоїть при стіні знесилена, спустивши сивий серпанок на обличчя.

К и л и н а

(спиняється і становить відро долі)

А се ж яка?.. Гей, слухай, чи ти п'яна,
чи, може, змерзла?

(Термосить Мавку за плече).

М а в к а

(насилу, мов борючися з тяжкою зморою)

Сон мене змагає...

Зимовий сон...

К и л и н а

(відслоняє їй обличчя і тізнає)

Чого сюди прийшла ?

Тобі не заплатили за роботу?

М а в к а

(як і перше)

Мені ніхто не може заплатити.

К и л и н а

До кого ти прийшла? Його нема.

Я знаю, ти до нього! Признавайся —
він твій коханок?

М а в к а

(так само)

Колись був ранок
ясний, веселий, не той, що тепер...

він уже вмер...

К и л и н а

Ти божевільна!

М а в к а
(так само)

Вільна я, вільна...
Сунеться хмарка по небу повільна...
йде безпричальна, сумна, безпривітна...
Де ж блискавиця блакитна?

К и л и н а
(сіпає її за руку)

Геть! не мороч мене! Чого стоїш?

М а в к а
(притомніше, відступаючи од дверей)

Стою та дивлюся, які ви щасливі.

К и л и н а
А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка змінюється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

К и л и н а
(оговавшись від здуміння, ворожо)

Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!..

Х л о п ч и к
(вибігає з хати. До Килини)

Ой мамо, де ви-те? Ми їсти хочем,
а баба не дають!

К и л и н а

Ей, одчепися!

(Нишком, нахилившись до нього).

Я там під печею пиріг сховала,—
як баба вийде до комори,— з'їжте.

Х л о п ч и к

Ви-те суху вербу встромили тута?
Та й нащо то?

К и л и н а

Тобі до всього діло!

Х л о п ч и к

Я з неї врїжу дудочку!

К и л и н а

Про мене!

Хлопчик вирізує гілку з верби і вертається в хату. З лісу виходить
Лукаш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки.

К и л и н а

*(скрикує радісно, вгледівши його, але зараз же досада
тамує їй радість)*

Таки явився! Де тебе носило
так довго?

Л у к а ш

Не питай!

К и л и н а

Ще й не питай!

Тягався, волочився, лихо знає
де, по яких світах, та й «не питай»!
Ой любчику, не тра мені й питати...
Вже десь ота корчма стоїть на світі,
що в ній балює досі свита й шапка.

Л у к а ш

Не був я в корчмі...

К и л и н а

Хто, дурний, повірить?
(Заводить).

Втопила ж я головоньку навіки
за сим п'яницею!

Л у к а ш

Мовчи! Не скигли!!

Кирина спиняється, глянувши на нього з острахом.

Ось я тебе тепера попитаю!
Де дядьків дуб, що он пеньок стримить?

К и л и н а

(спочатку збилась, але хутко стямилась)

А що ж ми мали тут — голод їсти?
Прийшли купці, купили, та й уже.
Велике щастя — дуб!

Л у к а ш

Таж дядько Лев
заклявся не рубати.

К и л и н а

Дядька Лева
нема на світі, — що з його закляття?
Хіба ж то ти залявся або я?
Та я б і цілий ліс продати рада
або протеребити⁴³, — був би ґрунт,
як у людей, не ся чортівська пуца.
Таж тут, як вечір, — виткнутися страшно!
І що нам з того лісу за добро?
Стикаємось по нім, як вовкулаки,
ще й справді вовкулаками завиєм!

Л у к а ш

Цить! цить! не говори! Мовчи!
(В голосі його чутно божевільний жах),
Ти кажеш
продати ліс... зрубати... а тоді вже
не буде так... як ти казала?

⁴³ Протереблювати — проріджувати рослинність або розчищати якесь місце від лісу (дерев, кущів).

К и л и н а

Як?

Що вовк...

Л у к а ш
(затуляє їй рота)

Ні, не кажи!

К и л и н а
(визволившись від нього)

Та бійся Бога!

Ти впився, чи вдурів, чи хто наврочив?
Ходи до хати.

Л у к а ш

Зараз... я піду..

от тільки... тільки... ще води нап'юся!
(Стає навколішки і п'є з відра.

Потім устає і дивиться задумливо поперед себе,
не рушаючи з місця).

К и л и н а

Ну? Що ж ти думаєш?

Л у к а ш

Я? Так... не знаю...

(Вагаючись).

Чи тут ніхто не був без мене?

К и л и н а
(шорстко)

Хто ж би
тут бути мав?

Л у к а ш
(спустивши очі)

Не знаю...

К и л и н а
(злісно посміхнувшись)

Ти не знаєш,
то, може, я що знаю.

Л у к а ш
(тривожно)
Ти?

К и л и н а

А що ж!
Я відаю, кого ти дожидаєш,
та тільки ба! — шкода твого ждання!
Якщо й було, то вже в стовпець пішло...

Л у к а ш
Що ти говориш?

К и л и н а
Те, що чуєш.

М а т и

(вибігає з хати і кидається з обіймами до Лукаша.

Він холодно приймає те вітання)

Сину!..

Ой синоньку! Ой що ж я набідилась
з отею відьмою!

Л у к а ш

(здригнувшись)

З якою?

М а т и

(показує на Килину)

З тею ж!

Л у к а ш

(зневажливо всміхаючись)

І та вже відьма? — Ба, то вже судилось
відьомською свекрухою вам бути.
Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли.

М а т и

Якби ж я знала, що вона така
нехлюя, некукібниця!..

К и л и н а

(впадає в річ)

Ой горе!

Хто б говорив! Уже таких відьом,

таких нехлюй, як ти, світ не видав!
Ну вже ж і матінка, Лукашу, в тебе!—
залізо — й те перегризє!

Л у к а ш

А ти,
я бачу, десь міцніша від заліза.

К и л и н а

Від тебе дочекаюсь оборони!
Такої матері такий і син!
Якого ж лиха брав мене? Щоб тута
помітувано мною?

М а т и

(до Лукаша)

Та невже ж ти
не скажеш їй стулити губу? Що ж то,
чи я їй поштурховисько якесь?

Л у к а ш

Та дайте ви мені годину чисту!
Ви хочете, щоб я не тільки з хати,
а з світа геть зійшов? Бігме, зійду!

К и л и н а

(до матері)

А що? діждалась?

М а т и

Щоб ти так діждала

від свого сина!

(Розлючена йде до хати, на порозі стрічається з Килининим сином, що вибігає з сопілкою в руках).

Оступися, злидню!

(Штурхає хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима).

Х л о п ч и к

Ви-те прийшли вже, тату?

Л у к а ш

Вже, мій сину.

(На слові «сину» кладе іронічний притиск).

К и л и н а

(вражена)

Ну, то скажи йому, як має звати,—
уже ж не дядьком?

Л у к а ш

(трохи присоромлений)

Та хіба ж я що?

Ходи, ходи сюди, малий, не бійся.

(Гладить хлопця по білій голівці).

Чи то ти сам зробив сопілку?

Хлопчик

Сам.

Та я не вмю грати. Коб ви-те!
(Простягає Лукашеві сопілку),

Лукаш

Ей, хлопче, вже моє грання минулось!..
(Смутно задумується).

Хлопчик

(пхикаючи)

І! то ви-те не хочете! Ну, мамо,
чом тато не хочять мені заграти?

Килина

Іще чого! Потрібне те грання!

Лукаш

А дай сюди сопілочку.
(Бере сопілку).
Хороша.

З верби зробив?

Хлопчик

А що ж, он з теї-о.
(Показує на вербу, що сталася з Мавки).

Лукаш

Щось наче я її не бачив тута.

(До Килини).

Ти посадила?

К и л и н а

Хто б її садив?

Стирчав кілок вербовий та й розрісся.

Тут як з води росте — таже дощі!

Х л о п ч и к

(вередливо)

Чому ви-те не граєте?

Л у к а ш

(задумливо)

Заграти?..

(Починає грати [мелодія № 14] спершу тихенько, далі голосніше; зводить згодом на ту веснянку [мелодія № 8], що колись грав Мавці. Голос сопілки [при повторенні гри на сопілці мелодії № 8] починає промовляти словами).

«Як солодко грає,

як глибоко крає,

розтинає мені груди, серденько виймає...»

Л у к а ш

(випускає з рук сопілку)

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати.

Кажи, чаклунко, що то за верба?
(Ханає Килину за плече).

К и л и н а

Та відчепися, відки маю знати?
 Я з кодлом лісовим не накладаю
 так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
 хіба я бороню? Ось на й сокиру.
(Витягає йому з сіней сокиру).

Л у к а ш

(узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стенулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся удруге і спустив руки)

Ні, руки не здіймаються, не можу...
 чогось за серце стисло...

К и л и н а

Дай-но я!

(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу).

В сю мить з неба вогненным змієм-метеором злітає Перелесник
 і обіймає вербу.

П е р е л е с н и к

Я визволю тебе, моя кохана!

Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа

швидко поймає хату. Мати Лукашева і Кишинині діти вибігають з хати з криком: «Горить! Горить! Рятуйте! Ой пожежа!..» Мати з Кишиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених Злиднів, що потім ховаються у ті мішки. Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче розгоряється.

М а т и
(до Лукаша)

Чого стоїш? Рятуй своє добро!

Л у к а ш
(вступивши очі в крокву, що вкрита
кучерявим вогнем, як цвітом)

Добро? А може, там згорить і лихо?..

Кроква з тряскотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угору, стеля провалюється, і вся хата обертається в кострище. Надходить важка біла хмара, і починає йти сніг. Хутко крізь білий застил сніговий не стає нікого видко, тільки багряна мінлива пляма показує, де пожежа. Згодом багряна пляма гасне, і коли сніг рідшає, то видко чорну пожарину, що димує і сичить од вогкості. Матері Лукашевої і дітей Кишининих та клунків з добром уже не видко. Крізь сніг мріє недопалений оборіг, віз та дещо з хліборобського начиння.

К и л и н а
(з останнім клунком у руках, сіпає Лукаша за рукав)

Лукашу!.. Ані руш! Чи остовпів?
Хоч би поміг мені носити клунки!

Л у к а ш

Та вже ж ви повиносили всі злидні.

К и л и н а

Бийся по губі! Що се ти говориш?

Л у к а ш

(сміється тихим, дивним сміхом)

Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш...

Тепер я мудрий став...

К и л и н а

(злякана)

Ой чоловіче,
щось ти таке говориш... я боюся!

Л у к а ш

Чого боїшся? Дурня не боялась,
а мудрого боїшся?

К и л и н а

Лукашуню,
ходімо на село!

Л у к а ш

Я не піду.
Я з лісу не піду. Я в лісі буду.

К и л и н а

Та що ж ти тут робитимеш?

Л у к а ш

А треба
все щось робити?

К и л и н а

Як же маєм жити?

Л у к а ш

А треба жити?

К и л и н а

Пробі, чоловіче,
чи ти вже в голову зайшов, чи що?
То так тобі з переляку зробилось.
Ходімо на село, закличу бабу,—
тра виляти переполох!
(Тягне його за руку).

Л у к а ш

(дивиться на неї з легковажною усмішкою)

А хто ж тут
недогарків отих глядіти буде?
(Показує на віз і начиння).

К и л и н а
(господарно)

Ой правда, правда, ще порозтягають!
Аби довідалися, що горіло,
то й набіжать з села людиська тії!
То вже хіба постій тут, Лукашуню.
Я побіжу десь коней попрошу, —
бо наші ж геть у стайні попеклися! —
то зберемо на віз та й завеземо
десь до родини твеї, може, пустять...
Ой горе! Якось треба рятуватись...

Останні слова промовляє, вже біжучи до лісу. Лукаш проводить її тихим сміхом. Незабаром її не стає видно. Від лісу наближається якась висока жіноча постать у білій додільній сорочці і в білій, зав'язаній по-старосвітському, намітці. Вона йде хитаючись, наче од вітру валиться, часом спиняється і низько нахиляється, немов шукаючи чогось. Коли надходить ближче і спиняється біля ожинових кущів, що ростуть недалеко від пожарища, то випростується, і тоді видно її змарніле обличчя, подібне до Лукашевого.

Л у к а ш

Хто ти? Що ти тут робиш?

П о с т а т ь

Я — загублена Доля.
Завела мене в дебрі
нерозумна сваволя.
А тепер я блукаю,
наче морок по гаю,

низько припадаю, стежечки шукаю
до минулого раю.
Ой уже ж тая стежка
білим снігом припала...
Ой уже ж я в сих дебрях
десь навіки пропала!..

Л у к а ш

Уломи ж, моя Доле,
хоч отую ожину,
щоб собі промести, по снігу провести
хоч маленьку стежину!

Д о л я

Ой колись я навесні
тут по гаю ходила,
по стежках на признаку
дивоцвіти садила.
Ти стоптав дивоцвіти
без ваги попід ноги...
Скрізь терни-байраки, та й нема признаки,
де шукати дороги.

Л у к а ш

Прогорни, моя Доле,
хоч руками долинку,
чи не знайдеш під снігом
з дивоцвіту стеблинку.

Доля

Похололи вже руки,
що й пучками — не рушу...
Ой тепер я плачу, бо вже чую й бачу,
що загинути мушу.
(Застогнавши, рушає).

Лукаш

(протягаючи руки до неї)

Ой скажи, дай пораду,
як прожити без долі!

Доля

(показує на землю в нього під ногами)

Як одрізана гілка,
що валяється долі!
(Іде, хилляючись, і зникає в снігах).

Лукаш нахилляється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки

Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.

Л у к а ш

Се ти?.. Ти упирицею⁴⁴ прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!

(Розкриває груди).

Живи моєю кров'ю! Так і треба,
бо я тебе занапастив...

М а в к а

Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Л у к а ш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї).

М а в к а

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.

Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю,—
стане початком тоді мій кінець.

⁴⁴ Упир (вампір, вурдалака) — за народними повір'ями, перевертень, песиголовець, мрець, що виходить ночами з домовини і ссе кров сплячих людей.

Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.

Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.

Я їм тоді проспівую
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...

Грай же, коханий, благаю!

Лукаш починає грати. Спочатку гра його [мелодії № 15 і 16] сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання [мелодія № 10, тільки звучить голосніше, жагливіше, ніж у першій дії] покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмяний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя. Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ущухла, видно знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця...

25/VII 1911

ЗМІСТ

Ломикамінь (Т. Крайнікова) 5

ПОЕЗІЇ

«На крилах пісень» (1893) 26

Contra spem spero! 26

Надія 27

Тиша морська 28

«Думи і мрії» (1899) 29

«Стояла я і слухала весну...» 29

«Хотіла б я піснею стати...» 29

Давня весна 30

«І все-таки до тебе думка лине...» 31

Fiat pox! 32

«Як дитиною, бувало...» 34

Уривки з листа 35

Мрії 37

«Відгуки» (1902) 41

«Ви щасливі, пречистії зорі...» 41

Трагедія 41

Поза збірками 43

Вишеньки 43

Slavus — sclavus 43

«Як я люблю оці години праці...» 45

«Твої листи завжди пахнуть зов'ялими

трояндами...» 47

«Все, все покинуть, до тебе поинуть...» 49

«Хотіла б я тебе, мов плющ обняти...»	49
«Уста говорять: “він навіки згинув!”»	50
«І ти колись боролась, мов Ізраїль...»	51
Дим	54
Напис в руїні	57
Хвиля	59

ПОЕМИ

Давня казка	62
Віла-посестра	96

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Одержима. <i>Драматична поема</i>	107
Бояриня. <i>Драматична поема</i>	141
Лісова пісня. <i>Драма-феєрія в 3-х діях</i>	232

Літературно-художнє видання

Українка Леся

Я любила вік лицарства...

Вибрані твори

Відповідальний редактор *Н.В. Ворош*
Технічний редактор *Г.М. Горобець*
Комп'ютерна верстка *О.В. Динник*

ТОВ «Видавництво «Країна Мрій»
м. Київ, вул. Лугова, 9
тел./факс: +38 044 502 25 73
Електронна пошта: info@krajinamriy.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників,
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2077 від 27.01.2005

Ексклюзивним дистриб'ютором книжок
видавництва «Країна Мрій»
є ТОВ «РДЦ «Ексмо-Україна»: м. Київ, вул. Лугова, 9;
тел./факс: +38 044 501 91 19
Електронна пошта: sale.ukr@eksmo.com.ua

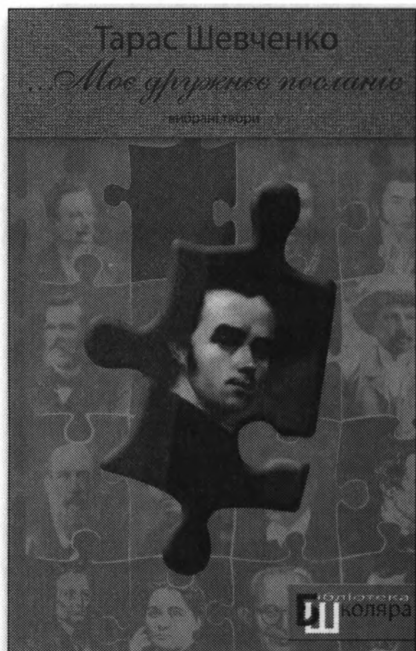
Підписано до друку 26.06.2008. Формат 84x108/32.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Умов. друк. арк. 19,32. Обл.-вид. арк. 15,5. Гарнітура «Шкільна»
Наклад 4000. Замовлення № 4310.

Надруковано з наданого оригінал-макету у ТОВ «Фактор-Друк»
61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51, тел.: (057) 7-175-185.

**Видавництво «Країна Мрій»
пропонує школярам**

Нова серія книжок має на меті скласти яскраву картину українського художнього Слова. Кожне видання — самоцінний фрагмент у цій літературній мозаїці. Першою книгою в ній є вибрані твори Т. Шевченка

До серії **«Бібліотека школяра»** входять вибрані твори інших українських письменників та поетів. Серед них:

Іван Франко
Іван Котляревський
Іван Карпенко-Карий
Іван Нечуй-Левицький
Григорій Квітка-Основ'яненко
Марко Вовчок та ін.

*У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.*

Леся Українка

ISBN 978-966-424-116-5

9 789664 241165